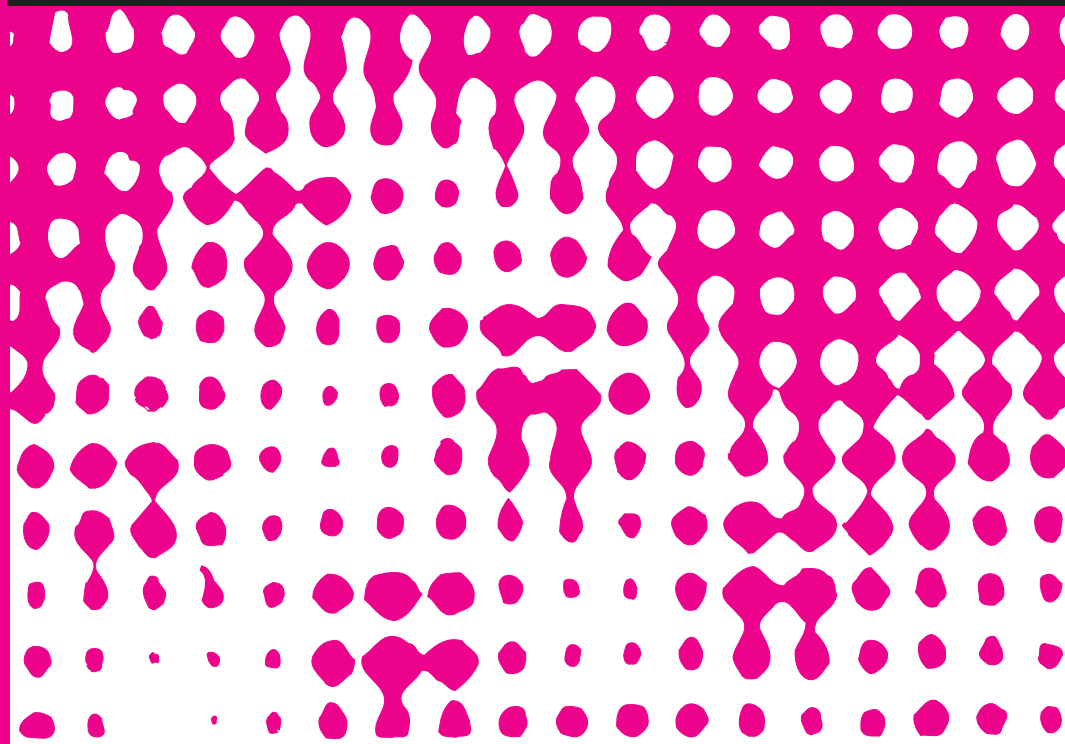

* DEMO 2009 GRAFIE 4

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Jiřina Kocourková: Rodinná politika v zorném poli (nejen) demografů • Projev Vladimíra Špidly, evropského komisaře pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti • Gerda Neyer: Rodinná politika a plodnost v Evropě: pronatalitní politika v souvislosti s politikou genderovou, politikou zaměstnanosti a opatřeními týkajícími se péče o děti • Olivier Thévenon: Rodinná politika ve vyspělých zemích: protikladné modely • Wendy Sigle-Rushton: Plodnost v Anglii a Walesu – nečekané souvislosti rodinné politiky? • Marta Korintus: Úkoly a budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku • Milan Kučera: Pronatalitní populační politika už nestačí – nutností se stala komplexní rodinná politika • Kateřina Jirková: Koncepce rodinné politiky a opatření iniciovaná Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR

SCÍTÁNÍ LIDU • RECENZE • ZPRÁVY • BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

Rodinná politika v zorném úhlu (nejen) demografů (<i>Jiřina Kocourková</i>)	229
Projev Vladimíra Špidly, evropského komisaře pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti	231
<i>Gerda Neyer</i> : Rodinná politika a plodnost v Evropě: pronatalitní politika v souvislosti s politikou genderovou, politikou zaměstnanosti a opatřeními týkajícími se péče o děti	235
<i>Olivier Thévenon</i> : Rodinná politika ve vyspělých zemích: protikladné modely	252
<i>Wendy Sigle-Rushton</i> : Plodnost v Anglii a Walesu – nečekané souvislosti rodinné politiky?	258
<i>Marta Korintus</i> : Úkoly a budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku	266
<i>Milan Kučera</i> : Pronatalitní populační politika už nestačí – nutností se stala komplexní rodinná politika	274
<i>Kateřina Jirková</i> : Koncepce rodinné politiky a opatření iniciovaná Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR	280

SČÍTÁNÍ LIDU

Sčítání lidu, domů a bytů 2011 má své logo	288
<i>Štěpánka Morávková</i> : Obsah sčítání lidu, domů a bytů 2011	288

RECENZE

Stále živá otázka o roli rodinné politiky z mnoha úhlů pohledu (<i>Věra Kuchařová</i>)	292
Ludmile Nesládkové k narozeninám (<i>Petra Berrová</i>)	294
O národnostnej a náboženskej štruktúre Gemera a Malohontu (<i>Branislav Šprocha</i>)	294

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – K životnímu jubileu Květy Kalibové – Zemřel doc. RNDr. Felix Koschin, CSc. – 5. mezinárodní antropologický kongres Aleše Hrdličky – Mezinárodní seminář zaměřený na rodinnou politiku za účasti eurokomisaře Vladimíra Špidly – Rodinná politika ve volebních programech 2009 – 26. IUSSP International Population Conference (27. 9. – 2. 10. 2009, Marrakech) – Světová hospodářská krize dopadá na migranty	296
---	-----

BIBLIOGRAFIE	303
--------------------	-----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

Demografie je recenzovaný odborný časopis.

POKYNY PRO AUTORY

Redakce přijímá rukopisy v tištěné a elektronické podobě. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu, včetně e-mailu, a číslo účtu pro zaslání honoráře.

Rozsah příspěvku:

Textová část studie nesmí přesahovat 15 normostran (1 NS = 1800 znaků vč. mezer), tj. 27 000 znaků včetně mezer. Příspěvky do oddílů: Sčítání lidu, Diskuse a Přehledy nesmí přesahovat 8 NS, recenze 4 NS, zprávy a anotace literatury 2 NS. Je třeba, aby zasláná studie obsahovala abstrakt do 5 řádků (Ř), resumé do 20 Ř, abecední seznam citované literatury a stručnou informaci o autorovi – jeho odborném zaměření a názvy nejdůležitějších prací (do 5 Ř). Rukopis je třeba zaslat v textovém editoru Word, zdrojová data pro tabulky a grafy v programu Excel, obrázky a mapy ve formátu *.tif, *.jpg, *.eps (blíže **Zásady pro optimální podobu textu a citací**). Tabulky, grafy a obrázky je třeba zařadit do textu, jednotlivé strany musí být očíslovány.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Rozhodnutí o publikování rukopisu, resp. závěru redakční rady, je autorovi sděleno do 14 dnů po zasedání redakční rady. Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

Zásady pro optimální podobu textu a citací

A. Texty

Při psaní v textovém editoru PC Word je třeba dodržovat tyto zásady:

1. V nastavení odstavce používejte pouze zarovnání VLEVO (na levou zarážku) bez odsazení první řádky (k odlišení odstavce vynechat řádek).
2. Před sazání řádky, automatické úroveň číslování a vyznačování (např. u poznámek), nastavení typů odstavců pro různé druhy textů (titulky, podtitulky) je v dalším zpracování nepoužitelné (např. text poznámky, na kterou je v odstavci číselný odkaz, vypíste za tento odstavec mezi dvě volné řádky).
3. Vyznačování v odstavci (kurzívo, tučně) a používání indexů a exponentů bude do sazby korektně přeneseno.
4. Nepoužívejte (v nastavení vypněte) funkci, která nuceně přesunuje do další řádky jednohláskové předložky a spojky (a, s, z, v, k apod.), jež by jinak vyšly na konec řádky. Textový editor vsune do textu programové informace o tomto tzv. nuceném dělení, které nelze jinak než pracně odstranit.
5. Nepoužívejte různé druhy podtitků a barev pro úpravu textů, titulků, podtitulků a tabulek (u tabulek nepoužívejte dvojité čáry) a grafů.

Text bude v konečné úpravě zalomen v jiné velikosti a typu písma, do více sloupců a na jinou šířku sloupce než na tu, která je nastavena v textovém editoru, proto jakákoliv „grafická úprava“ v textu je zbytečná. Úroveň stupňů důležitosti, např. u titulků, podtitulků vyznačte (kurzíva – vlnovkou, tučně – podtržením) ve vytištěném rukopise.

B. Grafy, obrazové soubory

1. Pro zpracování grafů je kromě požadovaného typu (sloupcový, spojnicový, bodový apod.) nutné připojit zdrojová data v programu Excel.
2. Všechny obrazové soubory – např. mapy, fotografie ukládejte mimo textový soubor samostatně ve formátech *.tif, *.jpg, *.eps s odkazem v textu (graf 1, schéma 1 apod.).
3. Pro další technologické zpracování je důležité, aby bitmapové soubory měly v požadované velikosti rozlišení 300 dpi (bodů na palec).
4. Podkladem pro tisk mohou být klasické černobílé fotografie na fotopapíru.

C. Pravidla citací a popisky

Příklady základních druhů citací:

Monografie

- Roubíček, Vladimír. 1997. *Úvod do demografie*. Praha: Codex Bohemia. (U publikace s více než třemi autory se uvádí jen příjmení prvního autora, za ním následuje zkratka aj., u zahraničních publikací et al.)
- Hantrais, Linda (ed.). 2000. *Gendered Policies in Europe. Reconciling Employment and Family Life*. London: Macmillan Press.
- *Potraty*, 2005. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.

Články v časopisech

- Bakalář, Eduard – Kovařík, Jiří. 2000. Otcové, otcovství v České republice. *Demografie*, 42, s. 266–272.
- Pokud je časopis stránkovan průběžně v celém ročníku, není nutný údaj o čísle.

Články ve sbornících

- Daly, Mary. 2004. Rodinná politika v evropských zemích. In *Perspektivy rodinné politiky v ČR*, s. 62–71. Praha: MPSV ČR.

Elektronické dokumenty

Je třeba uvést:

1. specifikaci média (on-line, CD ROM, databáze, datový soubor, disketa)
 2. datum stažení (cit. 29. 10. 2005)
 3. webovou adresu (dostupné z: <http://www.czso.cz>)
- Hoem, Jan M. Why does Sweden have such high fertility? *Demographic Research* (on-line), 13, (cit. 4. 9. 2005), dostupné z: <http://demographic-research.org/Volumes/Vol13/22/>

Přednášky z konferencí

Maur, Eduard. *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*. Příspěvek přednesený na konferenci Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Praha, 14. 10. 2005.

Seznam literatury a odkazy

Jednotlivé položky jsou řazeny podle abecedy, více prací od téhož autora je řazeno sestupně od nejstarší k nejnovejší. Pokud má autor v seznamu v jednom roce více plůžek, rozlišují se přidáním písmen a, b, c... za rok vydání.

Příklad:

- Syrovátka, Augustin. 1962a. Úrazy v domácnosti. *Česká pediatrie*, 17, s. 750–753.
- Syrovátka, Augustin. 1962b. Úmrtnost dětí v českých zemích na dopravní úrazy. *Časopis lékařů českých*, 101, s. 1513–1517.

Odkazy v textu na seznam literatury

(Srb, 2004); (Srb, 2004: 36–37); (Syrovátka aj., 1984).

Popisky tabulek a grafů

Tab. 1 Pohyb obyvatelstva, 1990–2005

Graf 1 Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodných žen podle věku, 1991–2005

Adresa redakce: Český statistický úřad, redakce Demografie, Na padesátém 81, 100 82 Praha 10 – Strašnice, telefon: 274052834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz, <http://czso.cz/csu/redakce.nsf/i/demografie>

CONTENS

ARTICLES

Family Policy from the Viewpoint of (Not Just) Demographers (<i>Jiřina Kocourková</i>)	229
A Speech by Vladimír Špidla, European Commissioner for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities	231
<i>Gerda Neyer</i> : Family Policies and Fertility in Europe: Fertility Policies at the Intersection of Gender Policies, Employment Policies and Care Policies	235
<i>Olivier Thévenon</i> : Family Policies in Developed Countries: Contrasting Models	252
<i>Wendy Sigle-Rushton</i> : Fertility in England and Wales: A Policy Puzzle?	258
<i>Maria Korintus</i> : Challenges and Way Forward for Children's Services in Hungary	266
<i>Milan Kučera</i> : Pronatal Population Policy Is No Longer Enough – A Complex Family Policy Is Now Essential	274
<i>Kateřina Jirková</i> : The Concept of Family Policy and Measures Initiated by the Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic	280

POPULATION CENSUS

Population and Housing Census 2011 Has Its Logo	288
<i>Štěpánka Morávková</i> : Contents of the 2011 Population and Housing Census	288

BOOK REVIEWS

The Still Vital Question of the Role of Family Policy from Various Perspectives (<i>Věra Kuchařová</i>) ...	292
For Ludmila Nesládková on Her Birthday (<i>Petra Berrová</i>)	294
The Structure of Gerner and Malohont by Nationality and Religion (<i>Branislav Šprocha</i>)	294

REPORTS – BIBLIOGRAPHY

© Český statistický úřad 2009

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc. Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., Ing. Josef Škrabal.

Časopis vychází čtyřikrát ročně, jeho plné znění za roky 2004–2006 je uveřejněno na internetu na: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/demografie>

Rokem 2007 Český statistický úřad vydává v angličtině elektronickou verzi **Czech Demography**, 2007, Vol. 1 dostupnou z: http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/czech_demography_2007_vol_1; http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/czech_demography_2008_vol_2. Obsahem je výběr nejlepších článků, recenzí a přehledů z **Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje** z předešlého roku.

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 58 Kč, roční předplatné včetně poštovního je 310 Kč.

Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 4/2009, ročník 51. Rukopis předán tiskárně 6. 11. 2009. Toto číslo vyšlo v prosinci 2009.

RODINNÁ POLITIKA V ZORNÉM POLI (NEJEN) DEMOGRAFŮ

Téma rodinné politiky není v časopise Demografie nové, připomeňme například nedávno publikované články *V. Kuchařové* (2006: 229–240), *L. Rabušice* (2007: 262–272) a *J. Kocourkové* (2008: 240–249) zabývající se mimo jiné významem rodinné politiky v České republice. Současně s tím byla diskutována potřeba pronatalitní populační politiky v ČR. Jejimi zastánci byli především *V. Srb* a *M. Kučera*, kteří své příspěvky publikovali zpravidla v návaznosti na detailní analýzy vývoje plodnosti *J. Rychtařikové*. Je to pochopitelné, neboť demografové zkoumají opatření státu na podporu rodin s dětmi z hlediska jejich vlivu na reprodukční chování dané populace. Vzhledem k tomu, že nelze jednoznačně odlišit rodinnou politiku od pronatalitní populační politiky, nebyla v 90. letech role rodinné politiky v ČR adekvátně posouzena. Nicméně v posledním desetiletí došlo jak na politické scéně, tak v odborných kruzích k posunu. O významu rodinné politiky se již nepochybuje, spíše se diskutuje její obsah.

Důležitost státní podpory rodin s dětmi narůstá především v dobách méně příznivé ekonomické situace. V souvislosti se schvalováním úsporných opatření tzv. Janotova balíčku v září 2009 byla v ČR obdobně jako v 90. letech znovu nastolena otázka, do jaké míry je únosné, aby náklady krize nesly na svých bedrech především rodiny s dětmi. Navržené snížení porodného z 13 na 10 tisíc Kč a rodičovského příspěvku o 10 % našťastí v Poslanecké sněmovně neprošlo, avšak poslanci otevřeně nevystoupili proti plánovanému snížení tzv. mateřské, které se nejvíce dotkne žen se středními a vyššími příjmy. Od 1. 1. 2010 bude peněžitá pomoc v mateřství pro ženy se středními příjmy měsíčně dosahovat výše mezi 8 a 10 tisíci Kč, tj. o 2–3 tisíce Kč méně než v roce 2009. Z hlediska dlouhodobého rozvoje rodinné politiky v ČR lze tento krok vnímat jako nekoncepční, narušující stabilitu finanční podpory rodin. Ukazuje se, že politická reprezentace ČR má stále tendenci podceňovat skutečnost, že ve vývoji populačního klimatu se negativně odráží jak časté změny, tak omezování státní podpory rodin.

Série příspěvků věnovaná problematice rodinné politiky začíná proslavem *Vladimíra Špidly*, který přednesl v Praze v rámci českého předsednictví EU na mezinárodní konferenci **Rodičovská péče o děti a politika zaměstnanosti**. Dotýká se velmi aktuálního tématu – rozvoje zařízení péče o děti jako jednoho z barcelonských cílů. Barcelonské cíle je potřeba chápat jako snahu o modernizaci společnosti v celé EU, jejíž nezpochybnitelnou součástí se stalo zlepšování životních podmínek rodin s dětmi. Zdůrazňuje, že je v zájmu každé rodiny a každého dítěte, aby členské státy investovaly do rozvoje kvalitních specializovaných služeb, které by přispěly ke vzdělání a osobnímu růstu dětí. Následuje příspěvek *Gerdy Neyer*, jenž rozebírá vztahy mezi politikami na podporu porodnosti, zaměstnanosti, péče o děti a genderové rovnosti. Aktuálně se lze poučit ze situace v 90. letech, kdy Švédsko a Finsko za-

sáhla ekonomická krize. Neyer připomíná, že na rozdíl od Švédska nastavení rodinné politiky ve Finsku zabránilo poklesu úrovně plodnosti.

Olivier Thévenot využil dat z nově vytvořené databáze OECD shromažďující informace o opatřeních rodinné politiky v jednotlivých státech a ve svém příspěvku se pokusil o aktualizovanou typologii vyspělých států. Potvrzuje především výjimečné postavení Francie, kde různé formy státní podpory směřují ke všem rodinám bez ohledu na jejich příjem. Autor mimo jiné dokládá, že ve Francii nedošlo v rámci rodinné politiky od 70. let k odklonu od dlouhodobého cíle, kterým je podpora porodnosti. Naproti tomu *Wendy Sigle-Rushton* na příkladu Anglie a Walesu upozorňuje na to, že vyšší úroveň plodnosti nemusí být výsledkem štedré rodinné politiky. Argumentuje, že velkorysá rodinná politika ve skandinávských zemích stimuluje nejen vyšší plodnost žen, ale také odklad plodnosti do staršího věku žen. Méně rozvinutá liberální rodinná politika ve Velké Británii orientovaná na podporu tradiční rodiny nevytváří pro ženy s nižším vzděláním a nízkými příjmy podněty k odkladu plodnosti a tím přispívá k jejich vyšší plodnosti. Nepříznivým důsledkem jsou však značné rozdíly v úrovni plodnosti z hlediska vzdělání či společenského postavení. *W. Sigle-Rushton* shrnuje, že ve Velké Británii náklady na reprodukci příští generace nadměrně nesou ti, kdo mají nejmenší zdroje.

V dalším příspěvku *Marta Korintus* rozebírá vývoj služeb péče o děti v Maďarsku. Ukazuje se, že v oblasti rodinné politiky sdílela Česká republika s Maďarskem obdobnou historii nejen před rokem 1989, ale i posléze. Stejně jako v České republice byl po roce 1990 v Maďarsku upřednostněn rozvoj systému dlouhé placené dovolené, aby byla zajištěna rodičovská péče o malé děti. Výsledkem bylo, že počet míst v jeslích v Maďarsku poklesl za posledních 25 let o 60 %. Většina dětí do 3 let je tedy stejně jako v České republice doma s matkou. Otázka prosazení genderové rovnosti a dosažení rovnováhy mezi prací a rodinou byla do značné míry opomenuta. Autorka se snaží podrobněji objasnit příčiny dosavadního neúspěchu realizace barcelonských cílů v Maďarsku. Zajímavé je i zjištění, že v roce 1993 byla v Maďarsku zavedena nová forma péče o děti, tzv. denní péče v rámci rodiny. Toto opatření nápadně připomíná u nás nově prosazovanou tzv. péči nerodičovskou osobou neboli institut vzájemné rodičovské výpomoci v Prorodinném balíčku Topolánkovy vlády z roku 2008.

Rodinné politice v České republice jsou věnovány dva příspěvky. *Milan Kučera* připomíná význam populační a rodinné politiky pro budoucí demografický vývoj v České republice a specifikuje okruhy problémů života rodin s dětmi, které by široce koncipovaná rodinná politika měla pokrývat. Vyjadřuje své zklamání nad dosud promarněnými šancemi, avšak stále věří, že je možné demograficko-sociální zadlužování budoucích generací zmírnit. V posledním příspěvku se *Kateřina Jirková* zamýšlí nad charakterem současné rodinné politiky v České republice. Hlavní nedostatek spatřuje v neexistenci kontinuity rodinné politiky, do níž se promítla dlouhodobá politická neshoda na její základní orientaci. Vychází z posledního schváleného koncepčního materiálu Topolánkovy vlády tzv. Prorodinného balíčku, jehož realizace však s pádem vlády vzala za své, a dokumentuje obtížnost prosazení bytí dílčích opatření v oblasti podpory rodin. Tato neutěšená situace podle jejího názoru vyplývá jak z nedostatečných pravomocí, tak z nedostatečné odborné kompetence ministerstva práce a sociálních věcí. Domnívá se, že řešením by bylo zřízení Rady vlády pro rodinnou politiku složené z ministrů vybraných resortů.

Jak naznačují příspěvky zahraničních autorů téma rodinné politiky zaujalo v mezinárodní demografické literatuře důležité místo. V současné době již nelze zpochybňovat, že stát může prostřednictvím přijímaných opatření významně ovlivnit životní podmínky rodin s dětmi a nepřímo tím působit na rozhodování lidí o své reprodukci. Nedávný vývoj v ČR dokumentuje, že je důležité věnovat těmto otázkám náležitou pozornost.

Jiřina Kocourková

PROJEV VLADIMÍRA ŠPIDLY, EVROPSKÉHO KOMISAŘE PRO ZAMĚSTNANOST, SOCIÁLNÍ VĚCI A ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI*)

Vážené dámy, vážení pánové,
je mi potěšením vystoupit na tomto fóru. Jsem velice hrdý na to, že se má vlast ujala vedení EU a českému předsednictví přejí mnoho úspěchů. Věřím, že úspěšné české předsednictví bude v této náročné době také úspěchem pro Unii.

Tato konference se zabývá zásadní otázkou pro naši společnost: jak nejlépe podpořit rodiny a vytvořit co nejlepší podmínky pro naše děti?

Všichni rodiče si přejí, aby jejich děti byly co nejlépe připraveny na úkoly, jež na ně v dospělosti čekají. Evropská unie i její členské státy to při několika příležitostech během posledních let rovněž jasně označily za svou prioritu.

Jedním ze způsobů, jak rodinám a zejména dětem nejlépe prospět, je podněcovat rozvoj zařízení pro péči o děti, aby se každá rodina mohla rozhodnout, zda se postará o své děti sama, nebo zda bude sdílet tento úkol s přístupnými a vysoce kvalitními specializovanými službami. Je to úkol pro pokrok a pro blaho našich dětí, a nelze před ním uhýbat.

Průzkumy provedené Komisí¹⁾, organizacemi OECD²⁾ a UNICEF³⁾ shledaly, že rozvoj zařízení pro péči o děti výrazně přispívá ke vzdělání dětí a k jejich osobnímu růstu. K tomuto bodu se za okamžik vrátím (kap. **Zřízení pro péči o děti – přínosná nejen pro děti**).

Evropská unie a členské státy v posledních letech opakovaně vyjádřily ochotu ke společnému úsilí v tomto směru. Přijetí barcelonských cílů a jejich uskutečňování daly tomuto politickému závazku podobu. K tomu se posléze vrátím (kap. **EU a členské státy: trvalé úsilí o rozvoj péče o děti**).

Dnešní konference představuje vynikající příležitost shrnout pokrok, jehož bylo dosaženo při uskutečňování barcelonských cílů, a zjistit, kde můžeme svou činnost zlepšit, abychom (kap. **Barcelonské cíle vyzývají k rozvoji péče o děti a politik zaměstnanosti**):

- pomohli rodinám sladit práci a rodinný život;
- a vyvinuli účinnější politiky zaměstnanosti.

Zařízení pro péči o děti – přínosná nejen pro děti

Nejprve mi dovoďte zdůraznit přínosy, jež ze zařízení pro péči o děti plynou pro každou rodinu a každé dítě.

Nejde o ideologii nebo ekonomickou výkonnost. Na tuto záležitost musíme nahlížet z perspektivy dětí a jejich rozvoje, a samozřejmě také z perspektivy rodičů, kteří pro své děti chtějí to nejlepší.

Prvním přínosem, který zařízení pro péči o děti z perspektivy dětí mají, je větší rovnost.

*) Projev přednesl Vladimír Špidla při příležitosti mezinárodní konference *Rodičovská péče o děti a politika zaměstnanosti*, která se konala ve dnech 5. – 6. 2. 2009 v Praze. Konferenci uspořádalo České předsednictví v radě EU spolu s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR za podpory Evropské komise (blíže o konferenci: Demografie, 2009, 51, s. 139–141; Kamila S-vobodová. Reportáž: Rodičovská péče a politika zaměstnanosti. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=606).

¹⁾ *The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: A Literature Review*. A report European Commission by Marie-Thérèse Letablier, Angela Luci, Antoin Math, Olivier Thévenon. European Communities, 2009. Dostupné z: http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1436/publi_pdf1_158bis.pdf

²⁾ *Early childhood services in the OECD countries: review of the literature and current policy in the early childhood field*. John Bennett. Innocenti Research Centre. UNICEF, 2008.

³⁾ *La transition en cours dans la garde et l'éducation de l'enfant*. Bilan Innocenti 8. Centre de recherche Innocenti. UNICEF, 2008.

Služby péče o děti poskytují podporu na stejné úrovni všem rodinám a představují velkou pomoc, zejména pro chudé děti a pro děti cizinců. Otevírají dveře k úspěšnému vzdělávání a k větším šancím na dobré zaměstnání v budoucnosti. Rozvoj těchto služeb je jednou z nejlepších investic, jaké může společnost pro budoucnost uskutečnit.

Služby péče o dítě mohou rovněž pomoci překonat sociální nerovnosti. Jak poznamenal profesor *Esping-Andersen*, „soutěž“ ve vzdělání je ve chvíli, kdy děti nastupují do školy, už ve své polovině⁴⁾.

Děti, jejichž rodiče nemohou vynahradiť kvalifikované vychovatele a pedagogy, nebudou schopny překlenout propast, která je odděluje od jejich vrstevníků z prostředí střední a vyšší společenské vrstvy. Cenově dostupná a univerzální péče o děti je proto pro zachování soudržnosti v naší společnosti a pro zajištění rovných příležitostí pro všechny nezbytná.

Pro děti přistěhovačů je vzdělání nejen prostředkem společenského vzestupu, ale také možností úspěšného začlenění v hostitelské zemi, což je hledisko, jehož význam v Evropě stoupá, jelikož podle číselných údajů budeme v zájmu zachování demografické udržitelnosti naší společnosti na přistěhovalectví závislí.

Dalším přínosem je významná úloha, kterou péče o děti sehrává při předcházení chudobě dětí. Práce Výboru pro sociální ochranu to jasně odráží⁵⁾: všechny členské státy, které v této oblasti dosáhly pokroku, zlepšily poskytování péče o děti. To dává rodičům více příležitostí pracovat a zvyší svůj příjem. Není tajemstvím, že doba je těžká, a toto je jediný způsob, jak mohou rodiče zlepšit životní úroveň svou i svých dětí.

Pro rozvoj zařízení pro péči o děti existují také další důvody, odhlédneme-li od perspektivy dětí:

- Péče o děti je přínosná z hlediska jednotlivce i z hlediska společnosti. Šance jednotlivce v životě se zlepšují dosažením lepšího vzdělání a díky lépe rozvinutým sociálním dovednostem: obojí získá ze zkušenosti jakožto člen skupiny vrstevníků v raném dětství. A společnosti jako celku prospívá, pokud jsou její členové vzděláni a dobře integrováni.
- Péče o děti je nezbytná pro zajištění rovnosti mezi muži a ženami. Dává oběma rodičům stejné šance nalézt a udržet si zaměstnání a budovat kariéru. Pokud opravdu chceme, aby měly ženy možnost volby, zda budou pracovat, či nikoli, je třeba, aby mohly spoléhat na kvalitní a cenově dostupná zařízení.

EU a členské státy: trvalé úsilí o rozvoj péče o děti

Evropská unie se zasazuje o obranu zájmů dětí po celou řadu let. Rozhodnutí českého předsednictví zařadit péči o děti na pořad jednání dnešní konference podporuje činnosti Komise a úsilí všech členských států v posledních několika letech.

V roce 1992 Rada přijala doporučení o péči o děti⁶⁾, v němž zdůraznila význam rozvoje takových zařízení pro péči o děti, která jsou přístupná, cenově dostupná a vysoce kvalitní.

Rada rovněž přijala hlavní směry zaměstnanosti na období 2005 až 2008 a 2008 až 2010, v nichž opět vyzvala k rozvoji těchto služeb⁷⁾.

⁴⁾ Esping-Andersen, 2005: „Pokud je soutěž ve své polovině ještě před tím, než děti nastoupí do školy, potom je jasné, že musíme zkoumat, co se děje v letech, které tomu předcházejí“.

⁵⁾ Tyto práce, zejména zpráva z roku 2008 věnovaná chudobě a dobrým životním podmínkám dětí, byly započaty v roce 2007, v návaznosti na zasedání Rady v březnu roku 2006, kde byly členské státy vyzvány, aby přijaly opatření ke snížení chudoby dětí.

⁶⁾ Doporučení 92/241/EHS.

⁷⁾ Pokud jde o závazky ohledně barcelonských cílů, Rada členské státy v hlavních směrech zaměstnanosti na období 2005–2008 i 2008–2010 žádá o „lepší sladění pracovního a soukromého života a zajištění přístupných a cenově dostupných zařízení pro péči o dítě a jiné závislé osoby“ (hlavní směr č. 18). Rada členské státy rovněž žádá o „zlepšení celoživotního přístupu k práci a o podporu sladění pracovního a rodinného života, pro nějž je nutné zajistit péči o děti. Jako vhodný referenční ukazatel slouží zajištění péče o dítě do roku 2010 nejméně pro 90 % dětí ve věku od 3 let až do doby zahájení školní docházky a nejméně pro 33 % dětí mladších 3 let věku“.

Obnovená sociální agenda je nejaktuálnějším příkladem závazku, jenž sdílí všechny členské státy. Obnovená sociální agenda byla loňského roku na zasedání Rady v Chantilly vřele přijata a učinila z investic do dětí a mládeže prioritu.

Barcelonské cíle vyzývají k rozvoji péče o děti a politik zaměstnanosti

Před téměř sedmi lety se členské státy v Barceloně shodly na významu péče o děti a stanovily si ambiciózní cíle. Dohodly se, že do roku 2010 zajistí, aby byla formální péče poskytována nejméně 90 % všech dětí od tří let do věku zahájení školní docházky a nejméně 33 % všech dětí mladších tří let.

Uvedená lhůta vyprší za rok a většina členských států již dosáhla velkého pokroku, a to především ve prospěch dětí. Přestože pro mnohé členské státy bude náročné dosáhnout cílů stanovených v roce 2002, počet a kvalita zařízení péče o děti a jejich dostupnost se v celé EU výrazně zvýšily⁸⁾.

Již je jasné, že díky barcelonským cílům zintenzívnily členské státy své strategie, které mají rodičům poskytnout lepší služby péče o dítě.

- Barcelonské cíle jasně napomáhají lepšímu přístupu k zaměstnání pro oba rodiče, a to v souladu s lisabonskými cíli, mezi něž patří zvyšování míry zaměstnanosti obecně a zaměstnanosti žen zvláště. Je třeba vysvětlit, že tyto dva strategické cíle nejsou v rozporu. Můžeme dosáhnout vysoké míry zaměstnanosti, větší rovnosti mužů a žen a současně mít děti, které mohou plně rozvíjet svůj potenciál. Některé členské státy to dokázaly: dva z nich, Francie a Švédsko, jsou společně s Českou republikou součástí trojky.
- Barcelonské cíle dávají ženám větší šanci vstoupit na trh práce, a zmírňují tak propast mezi muži a ženami v tomto ohledu. Upozornila na to v březnu 2006 Evropská rada v Evropském paktu pro rovnost žen a mužů⁹⁾.
- Přispívají též k řešení demografických problémů tím, že Evropanům umožňují vychovávat děti a současně chodit do zaměstnání, což jim přináší výdělek a vede k dobrému fungování společnosti¹⁰⁾.

Tyto cíle vypracovaly a schválily všechny členské státy a nyní je provádějí. Evropská unie nemá přímé pravomoci v této oblasti, ale reagovala na požadavek členských států a poskytla podporu prostřednictvím:

- Evropského sociálního fondu,
- společného sledování pokroku členských států při plnění barcelonských cílů,
- aktivní podpory při výměně osvědčených postupů mezi členskými státy.

Více než barcelonské cíle

Barcelonské cíle jsou jedním aspektem modernizace společnosti v celé EU, avšak musíme je podpořit ucelenou strategií. Dovolte mi, abych stručně shrnul, zda jsou strategie předložené Komisí zaměřeny správným směrem.

- Děti potřebují v prvních letech života co možná nejvíce péče svých rodičů. Komise navrhla prodloužení mateřské dovolené, což by umožnilo matkám, aby si svobodněji vybraly, kolik

⁸⁾ V průměru 26 % dětí mladších tří let je poskytována péče podle formálních ustanovení. Ve vyšší věkové skupině se jedná o 84 % dětí. Podíváme-li se na údaje za jednotlivé členské státy, obou cílů dosáhlo pouze pět členských států. Tři poskytují péči více než 90 % dětí od tří let do věku zahájení školní docházky, ale nikoli mladším dětem. Dva členské státy poskytovaly dostatečnou péči nejmladším dětem, ale nikoli dětem starším tří let. Sedmnáct zemí – včetně všech nových členských států – nedosáhlo žádného z cílů. V České republice se jedná o pouhých 2 % u skupiny mladších dětí a o 67 % u starších dětí.

⁹⁾ Závěry předsednictví, 7775/1/06/ REV 1.

¹⁰⁾ Evropské cíle v oblasti lepšího sladění pracovního a rodinného života byly tedy znovu potvrzeny ve sdělení ze dne 12. října 2006 o demografické budoucnosti Evropy. Toto sdělení zdůrazňuje zejména potřebu vytvářet příznivější podmínky pro demografickou obnovu Evropy.

volna chtějí mít před porodem a jak dlouho zůstanou doma s dítětem. Na úrovni EU se bude rovněž poprvé řešit problém dávek v průběhu mateřské dovolené, což může posílit účinnost těchto práv.

- O úpravě otcovské dovolené právním předpisem se zatím neuvažuje, ale může se o ní jednat během diskusí o rodičovské dovolené, které byly nedávno zahájeny se sociálními partnery. Otcovská dovolená je nesmírně důležitá: jakýkoli konflikt, k němuž dochází mezi svobodou ženy a jejím zapojením do pracovní síly na jedné straně a zájmy dítěte na straně druhé, vzniká ne proto, že žena opouští své dítě, ale protože muž odmítá spravedlivě se o péči o dítě podělit.

Závěry

Tato konference je vítanou iniciativou. Přispívá k debatě, kterou jsme zahájili před mnoha lety a jež je tolik potřebná. Naše politiky budou i nadále zaměřeny na zájmy dětí. Budeme přihlížet k prospěchu péče o děti a budeme přemýšlet o tom, jak nejlépe mohou být tyto služby nastaveny pro všechny rodiny v EU.

Všechny členské státy již mnohokrát náš společný záměr vyslovily. Jsem rád, že máme společný cíl, a tím je dát každé rodině šanci pracovat **a současně** vychovávat děti. Jsem rovněž potěšen, že barcelonské cíle již přispěly k jistému pokroku v této oblasti.

Dnešní konference je příležitostí k hledání nových způsobů uskutečňování barcelonských cílů a k rozvoji doplňkových strategií zajišťujících dětem i jejich rodičům co nejlepší podmínky.

Bylo by tragické, kdyby pouze znovu otevřela staré spory mezi bojovníky za práva žen a zastánci tradičních rodinných modelů, místo aby nám umožnila pokročit vpřed.

Dnes žijeme v jiném světě: pro tento nový svět, v němž ženy i muži dosahují stejné úrovně vzdělání a mají stejné touhy po naplnění života, musíme nalézt ty správné strategie.

Je to ale také svět, v němž může přenos sociálních nerovností z jedné generace na druhou stále ještě dělit společnost, upírat mnoha lidem příležitosti, které naše moderní hospodářství nabízí, ochuzovat nás z dlouhodobého hlediska a zakládat na závažnou sociální nestabilitu.

Učiňme z této konference příležitost k rozvaze o lepší společnosti pro všechny.

RODINNÁ POLITIKA A PLODNOST V EVROPĚ: PRONATALITNÍ POLITIKA V SOUVISLOSTI S POLITIKOU GENDEROVOU, POLITIKOU ZAMĚSTNANOSTI A OPATŘENÍMI TÝKAJÍCÍMI SE PÉČE O DĚTI*)

GERDA NEYER

Family Policies and Fertility in Europe: Fertility Policies at the Intersection of Gender Policies, Employment Policies and Care Policies

This article explores the relationship between family policies, fertility, employment and care. It suggests that similar family policies are likely to exert different effects in different contexts. It argues that a proper assessment of effects of family policies needs to take the combined spectrum of gender relations, welfare-state structures, and labor-market development into account. (The study is a translation from the MPIDR Working Paper WP-2006-010 (2006) Max Planck Institute for Demographic Research.)

Demografie, 2009, 51: 235–251

V současné době se rodinná politika dostala znovu do centra evropské politiky, když bylo na summitu EU v Barceloně schváleno doporučení, aby do roku 2010 členské státy zajistily péči nejméně pro 33 % dětí ve věku do 3 let a nejméně pro 90 % dětí ve věku od 3 let do doby nástupu povinné školní docházky (*European Council 2002*, 12). Cílem této iniciativy bylo zvýšit míru ekonomické aktivity žen v členských zemích na 60 %. Jen o několik let dříve schválila EU směrnici, která požadovala, aby vlády začlenily do národních legislativ propojení rodinné politiky s politikou zaměstnanosti tak, aby to umožnilo mužům a ženám sladit jejich pracovní a rodinné povinnosti a aby to podpořilo rovnost pohlaví v EU. Směrnice o rodičovské dovolené (*Směrnice Rady 96/34/ES*)¹⁾ přiznává mužům a ženám individuální právo na rodičovskou dovolenou z důvodu narození nebo osvojení dítěte, aby mohli o toto dítě pečovat po dobu nejméně tří měsíců do dosažení stanoveného věku, nejvýše 8 let. Tím EU stanovila společný minimální standard v těch oblastech rodinné politiky v západní Evropě, které spojují otázky genderu, zaměstnanosti, reprodukce a péče o děti. Tato iniciativa EU se časově shodovala s růstem obav evropských zemí z nízké úrovně plodnosti a udržitelnosti systému sociálního státu. Tyto obavy oživily diskuse o rodinné politice jakožto léku na pokles úrovně plodnosti a jeho předpokládaných důsledcích.

Na tomto pozadí se článek snaží objasnit vazby mezi rodinnou politikou a pronatalitní politikou, politikou zaměstnanosti a péče o děti. Dokládá, že vztah mezi rodinnou politikou a úrovní plodnosti je zapotřebí zasadit do rámce genderově citlivého sociálního státu. Ukazuje, že účinek

*) Článek je překladem autorčiny studie *Family policies and fertility in Europe: fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies*, kterou vydal Max Planck Institute for Demographic Research jako MPIDR Working Paper WP-2006-010 (2006). Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf>. Příspěvek byl přednesen na každoroční konferenci Americké populační asociace (Population Association of America) v Los Angeles, 30. března – 1. dubna 2006. Autorka děkuje Janu M. Hoemovi za připomínky k dřívější verzi tohoto příspěvku.

Kratší verze studie byla publikována v *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP)* 34 (1), p. 91–102. Redakce *Demografie* děkuje autorce za laskavé svolení k publikování článku.

¹⁾ Směrnice Rady 96/34/ES ze dne 3. června 1996, o rámcové dohodě o rodičovské dovolené uzavřené UNICE, CEEP a EKOS (OJL 145, 19. 6. 1996, p. 4–9).

rodinné politiky na plodnost nezávisí pouze na nastavení rodinné politiky, ale také na vztahu mezi rodinnou politikou, pohlavím a trhem práce. Článek má následující strukturu: nejprve obsahuje stručný přehled výsledků výzkumu, z nichž jsou odvozeny možné vazby mezi rodinnou politikou, úrovní plodnosti a zaměstnaností a seznamuje s hlavními okruhy srovnání. Následuje popis typů rodičovské dovolené a dovolené určené na péči o dítě v jednotlivých evropských zemích s cílem nalézt jejich společné prvky a rozdílnosti. Závěrem je uvedeno několik konkrétních příkladů, pomocí nichž je zdůrazněna potřeba komplexnějšího politického přístupu ke vzájemným vztahům mezi rodinnou politikou, propopulační politikou a politikou zaměstnanosti.

Existují souvislosti mezi rodinnou politikou, úrovní plodnosti a zaměstnaností žen?

Od 60. let 20. století prožívá Evropa značný pokles úrovně plodnosti. Úhrnná plodnost (úp) klesla na bezprecedentně nízkou hodnotu, když na přelomu století dosahovala v zemích EU-15 v průměru 1,45. Úroveň plodnosti se v evropských zemích značně liší. V jižní Evropě (Itálie, Řecko, Španělsko), ve východní Evropě a v německy mluvících zemích (Rakousko a Německo) klesla plodnost na úroveň tzv. extrémně nízké plodnosti (pod 1,35 úp), zatímco Irsko (1,96 úp), Francie (1,89 úp), skandinávské státy (Norsko: 1,78 úp, Dánsko: 1,74 úp, Finsko: 1,73 úp, avšak nikoliv Švédsko: 1,57 úp) jakož i Nizozemsko (1,71 úp) a Belgie (1,64 úp) patří mezi země s nejvyšší úhrnnou plodností v Evropě (data podle Rady Evropy). Badatelé připisují rozdíly v úrovni plodnosti v jednotlivých západoevropských zemích zejména demografickým²⁾ a společensko-ekonomickým faktorům a mezi nimi především změně v účasti žen na trhu práce. Od 70. let 20. století míry zaměstnanosti žen vzrůstaly ve všech evropských zemích. Ve většině zemí rostly míry účasti žen na trhu práce od zhruba 50 % v polovině 70. let 20. století na přibližně 60 % v polovině 90. let (Schmidt, 2000: 271). V jižní Evropě (Itálie, Řecko a Španělsko) byla zaměstnanost asi o deset procentních bodů nižší, ve Skandinávii asi o patnáct až dvacet procentních bodů vyšší (Schmidt, 2000: 257). Východoevropské země měly míry účasti žen na trhu práce kolem 80-90 %, ale tyto míry od té doby značně klesly (s výjimkou Maďarska).

Při průřezovém srovnání nebo při srovnání časových řad na makroúrovni se vztah mezi úrovní úhrnné plodnosti a mírou účasti žen na trhu práce v západních zemích změnil během tohoto období z negativních hodnot na pozitivní. V polovině 70. let 20. století země, které měly vysokou míru účasti žen na trhu práce, vykazovaly nízkou úroveň plodnosti. V polovině 90. let země s nízkou mírou účasti žen na trhu práce měly nízkou úroveň plodnosti, zatímco země, které měly vysokou míru zaměstnanosti žen, měly vysokou úroveň plodnosti. Ve východoevropských zemích byla tato vazba odlišná. Během komunistické éry se vysoká míra účasti žen na trhu práce pojila s vysokou úhrnnou plodností. Od pádu komunistických režimů úhrnná plodnost i míra zaměstnanosti žen dramaticky klesly. Badatelé připisují rozdíly a vývojové trendy plodnosti v západoevropských zemích dvěma faktorům; jmenovitě institucionálním faktorům, zvláště těm odlišnostem v rodinné politice jednotlivých zemí, které propojují zaměstnanost žen a rození dětí, a rozdílným důsledkům, které může mít tato politika na úroveň plodnosti a na účast žen na trhu práce (Engelhardt – Prskawetz, 2002). Ve východní Evropě ovlivňují vývoj hlavně ekonomické změny a rozpad systémů sociálního zabezpečení.

Avšak studie, které zkoumají účinky opatření rodinné politiky na úroveň úhrnné plodnosti, zpravidla nepřinesly jednoznačné výsledky. Pokud jde o západní Evropu, komparativní studie a studie o jednotlivých zemích nezjistily žádné nebo našly jen slabé a nevýznamné účinky rodinné politiky na úroveň plodnosti (Wennemo, 1994; Hantrais, 1997; Gauthier, 2002;

²⁾ Za jeden z hlavních faktorů poklesu úhrnné plodnosti je považováno zvýšení průměrného věku při narození prvního dítěte a tedy odkládání plodnosti do vyššího věku, což je možné nazvat demografickým faktorem. Někteří demografové se domnívají, že rozdíly v úrovni plodnosti jsou odrazem úrovně plodnosti žen nad 30 let (Lesthaeghe – Moors, 2000: 167).

Castles, 2003; Neyer, 2003). Studie, které zkoumají dopad opatření rodinné politiky na celkovou účast žen na trhu práce také nenalezly průkazné výsledky (Daly, 2000; Castles, 2003). Pokud jde o východní Evropu před rokem 1989, jsou doklady, že opatření rodinné politiky východoevropských zemí vedly ke zvýšení úrovně plodnosti, i když jejich účinky byly pouze dočasné (Kantorová, 2004; Kreyenfeld, 2004).

Zdá se, že větší konzistenci mají závěry studií, které zkoumají účinky opatření rodinné politiky, pokud jde o návrat žen po narození dítěte na pracovní trh. Komparativní studie stejně jako studie v jednotlivých zemích ukazují, že krátká nebo nepříliš dlouhá rodičovská dovolená souvisí s nárůstem zaměstnanosti žen, zatímco delší dovolená nebo prodloužení rodičovské dovolené se s účastí ženy na trhu práce po narození dítěte pojí negativně. Na rozdíl od těchto spíše homogenních výsledků studie ale také ukazují, že se modely návratu značně liší – nejen mezi různými skupinami žen v jedné zemi, ale také pokud jde o podobné skupiny žen v různých zemích (Ruhm, 1998; Ruhm – Teague, 1997; Gustafsson et al., 1996; Saurel-Cubizolles et al., 1999; Rønsen – Sundström, 2002; Neyer, 1998; Ilmakunas, 1997; Ondrich – Spiess – Yang – Wagner, 2003; Ziefle, 2004).

Při celkovém pohledu zjistíme určité indikace vzájemné propojenosti rodinné politiky, úrovně plodnosti a účasti žen na trhu práce. Zatím nám ale chybí jasné pochopení toho, jak a do jaké míry rodinná politika ovlivňuje reprodukci a zaměstnanost. Mohly by se na tom podílet tři faktory. Za prvé, rodinná politika může ovlivňovat tento problém pouze nepřímo, protože působí spíše na další okolnosti, zejména – jak ukázaly výzkumy feministů – na genderové vztahy a ty mohou postupně vést k určitému chování nebo takové chování brzdit. Za druhé, v zemích, které si jsou podobné, mohou rodinné politiky obsahovat prvky, ke kterým se sice nepřihlíželo, ale které vytvářejí rozdíly jak v úrovni plodnosti, tak v účasti žen na trhu práce. Za třetí, ani úhrnná plodnost ani celková míra účasti žen na trhu práce nejsou adekvátními důkazy dopadu rodinné politiky na úroveň plodnosti a zaměstnanosti žen. Jak víme, úhrnná plodnost je citlivá k časování narození dítěte. Pokud ženy odloží narození dítěte na nějaké pozdější období svého života, potom úhrnná plodnost klesá téměř bez ohledu na změny v rodinné politice nebo politice zaměstnanosti. Podobné problémy nastávají v souvislosti s mírou účasti žen na trhu práce, která závisí na definici zaměstnání. Jestliže jsou např. při výpočtu míry účasti žen na trhu práce ženy na rodičovské dovolené počítány mezi zaměstnané, potom jakékoliv prodloužení rodičovské dovolené (s odpovídajícím nárůstem počtu žen, které jsou na rodičovské dovolené) povede ke zvýšení míry účasti žen na trhu práce, přestože podíl skutečně zaměstnaných žen klesá (Neyer, 1998).

Tyto tři faktory naznačují, že je zapotřebí přehodnotit rodinnou politiku jednotlivých zemí tak, (i) aby se braly v úvahu její případné dopady na další faktory a (ii) aby se podrobně posoudila její jednotlivá ustanovení a provádění. Následující kapitola aplikuje feministický výzkum sociálního státu pro nastínění takového přístupu.

Rodinná politika jako součást politiky sociálního státu

Rodinná politika tvoří ústřední část politiky sociálního státu³⁾. Její dopad na úroveň plodnosti a zaměstnanosti je tudíž také ovlivňován uspořádáním sociálního státu, ve kterém funguje. Důležitou klasifikaci uspořádání sociálních států poskytuje *Esping-Andersenovo* (1990) rozdělení sociálních států na režimy liberální, konzervativně-korporativní a univerzálně-sociálně-demokratické. Toto rozdělení vychází z principů, kterými se politika příslušného sociálního státu

³⁾ Existují také zákony týkající se rodiny, které obvykle nejsou klasifikovány jako součást politiky sociálního státu, např. rodinné právo. V minulosti byla tato zákonodárství důležitými nástroji regulace zaměstnanosti a péče o děti a fungovala např. tak, že zaměstnání vdané ženy záviselo na souhlasu jejího manžela. Novelty rodinného práva ve druhé polovině 20. století však taková ustanovení odstranily. Od 70. let 20. století se zákony týkající se zaměstnanosti a péče o děti staly v rámci rodinné politiky dominantními.

vyrovnává s problémy pracovního trhu a se sociální stratifikací, a ze systému sociálních dávek a tak zdůrazňuje souvislost mezi zaměstnáním, rodinou a státem. Nicméně feministický výzkum sociálního státu ukázal, že zásady, kterými se řídí rodinná politika, v žádné zemi neodpovídají obecným zásadám sociálního státu. Modely sociálního státu jsou různorodější, pokud se zaměříme na způsob, jakým rodinná politika strukturuje genderové vztahy v rodině a ve společnosti. Toto strukturování je možné pomoci takových sociálních konstruktů, jako je rodičovství, zaměstnání a péče o rodinu z hlediska genderu (Lewis, 1992; Meyers et al., 1999; Anttonen – Sipilä, 1996; Sainsbury, 1999; Knijn – Kremer, 1997). Tento přístup napomohl k osvětlení některých rysů rodinné politiky, které jsou důležité k hodnocení jejich případných účinků na úroveň plodnosti.

Za prvé, stejně jako zaměstnání a péče o děti nemohou být považovány za dvě oddělené sféry života, tak i rodinná politika musí být studována pouze z hlediska jejího propojení zaměstnání s rodinou a s péčí o děti. Rodinné politiky jsou propleteny se zaměstnaností a s péčí o děti způsobem, který přesahuje pouhé „sladění práce a péče o děti“. Význam rodinné politiky z hlediska zaměstnanosti spočívá v rozsahu, v němž tato politika zajišťuje přístup žen k placené práci a k příjmu, jenž jim umožňuje spravovat svou vlastní domácnost nezávisle na příjmu partnera nebo příjmu dalších členů rodiny (Orloff, 1993). Takto koncipovaná rodinná politika musí splňovat tři podmínky: a) stimulovat zaměstnanost žen a umožňovat jejich zaměstnání bez ohledu na jejich povinnosti v rodině, b) rodinná politika musí být nastavena tak, aby si ženy udržely takové zaměstnání, které jim poskytuje sociální zabezpečení a příjem dostatečný pro provoz domácnosti a c) rodinná politika musí poskytovat dávky, které kompenzují ztrátu příjmu a garantují životní minimum během období, kdy povinnosti vyplývající z péče o děti brání ženě vykonávat placenou práci.

Za druhé, protože ve všech západních společnostech je soukromá péče o děti v prvé řadě úkolem žen, klíčovým aspektem rodinné politiky je rozsah takových opatření, která ulehčí ženám od neplacené pečovatelské práce. Jde o organizaci sociální péče, tj. její rozdělení mezi veřejný sektor, soukromý sektor (trh), muže a ženy. Stát a trh do značné míry určují dostupnost těchto služeb poskytovaných mimo rodinu a mimo soukromou sféru. To, zda jsou pečovatelské služby poskytovány státem nebo trhem, může mít rozhodující dopad na jejich dostupnost, dosažitelnost a kvalitu. Pro úroveň plodnosti stejně jako zaměstnanosti je důležité, zda rodinná politika poskytuje všem dětem příslušné služby tak, aby byly dostupné, dosažitelné a v požadované kvalitě nezávisle na osobních poměrech rodičů a jejich ekonomických možnostech. Pokud jde o dělbu neplacené péče z hlediska genderu, hlavní otázkou je, zda rodinná politika propaguje rovnoprávné rozdělení neplacené pečovatelské práce mezi ženy a muže. Vzhledem ke stávajícím rozdílům mezi pohlavími v zaměstnání, v příjmech a v péči o děti, nebude genderově neutrální nastavení rodinné politiky možná stačit na změnu struktury genderových vztahů. Potřebujeme zjistit, jak dalece jsou opatření rodinné politiky nastavena tak, aby změnila převládající vztahy mezi muži a ženami, ať už prostřednictvím obecných proklamací nebo pomocí aktivních opatření, jejichž cílem je zapojení mužů do péče o děti.

Za třetí, základním problémem genderově orientované politiky související s rodinou je vztah rodinné politiky k reprodukci, protože to je klíčové pro vytváření buď závislosti nebo nezávislosti žen. To zároveň vyžaduje odpovědět na otázku, zda rodinná politika oslovuje ženy jako jednotlivce (s rodičovskými povinnostmi) nebo jako osoby vyživované muži. Otázkou je, zda nárok na dávky a přístup k pečovatelským službám jsou pojímány jako sociální práva jednotlivce nebo zda jsou vázány na existenci a možnosti dalších dospělých členů rodiny.

Na základě těchto aspektů věnujeme následující kapitole diskusi o nastavení a hlavních rysech rodinné politiky nejvíce spjatých s úrovní plodnosti, zaměstnanosti a s péčí o děti, zejména vzhledem k rodčovské dovolesné a opatřením, jež se týkají péče o děti. Budeme srovnávat, jak se jednotlivé země zhostily výše nastiněných problémů a jak se vypořádávají s problematikou dostupnosti

Tab. 1 Rodičovské dovolené a dovolené na péči o dítě v západní Evropě (1999–2002) a ve východní Evropě (2002–2005) (Parental leaves and childcare leaves in Western Europe (1999–2002) and in Eastern Europe (2002–2005))

Země	Délka trvání	Příspěvek (% ze mzdy nebo jiný)	Max. věk dítěte	Částečný uvazek	Otec
Norsko	42 až 52 týdnů (včetně mateřské dovolené) + 1 rok „peníze na péči“	100 % po dobu 42 týdnů 80 % po dobu 52 týdnů paušální sazba	2	ano	1 měsíc „co nevybereš, ztratíš“
Švédsko	15 měsíců + 3 měsíce neplacené péči do 3 let věku dítěte	80 % (1 rok; paušální sazba na zbytek) 43 % – 82 % paušální sazba + příspěvek/dítě	8	ano	1 měsíc „co nevybereš, ztratíš“
Finsko	26 týdnů + příspěvek na domácí péči do 3 let věku dítěte	paušální sazba (60 % z max. podpory v nezaměstnanosti)	3	ano	ano
Dánsko	13 týdnů každý z rodičů nebo 26 pokud je dítě do 1 roku	paušální sazba (30 měsíců + 6 měsíců pro otce)	8	ano	ano
Rakousko	2 roky	paušální sazba (pokud je 2 a více dětí)	3; 3 měsíce neplacené do 7 let věku dítěte	ano	6 měsíců „co nevybereš, ztratíš“
Francie	3 roky	paušální sazba 2 roky, zjištění potřebnosti	3	ano	ano
Německo	3 roky	paušální sazba	3; 1 rok, placený do 8 let věku dítěte	ano	ano
Belgie	3 měsíce + kariéři pauza na 5 let	paušální sazba	4; 10 veřejný sektor	ano	ano
Itálie	10 měsíců celkem	30 % měsíčního výdělku	8	ano	ano, plus 1 měsíc, pokud si otec bere 3 měsíce
Španělsko	3 roky	nevypáčen	3; 6 státní zaměstnanci na částečný uvazek	ano	ano
Lucembursko	6 měsíců	paušální sazba	5	ano	ano
Nizozemsko	6 měsíců každý z rodičů	nevypáčen	8	ano	ano
Portugalsko	6 měsíců každý z rodičů; 2–3 roky u 3. a dalších porodů	nevypáčen	3	ano	ano
Irsko	14 týdnů	nevypáčen	5	ano	ano
Spojené království	13 týdnů každý z rodičů	nevypáčen	5	ano	ano
Řecko	3,5 měsíce každý z rodičů	nevypáčen	31/2; 8 veřejný sektor	ano	ano
Slovensko	260 dní; 75 z nich lze vybrat do 8 let věku dítěte	100 %	8	ano	90 dní navíc (15 když je matka na mateřské dovolené); 75 do 8 let věku dítěte
Rumunsko	2 roky	85 %	2	ne	ano
Litva	1 rok	60 %	1		ano
	2 roky	75 % minimální mzdy	1 ≤ 3		

(dokončení)

Země	Délka trvání	Příspěvek (% ze mzdy nebo jiný)	Max. věk dítěte	Částečný úvazek	Otec
Bulharsko	2 roky	pausační sazba (minimální mzda) 50 % paušální sazby, pokud není na dovolené nevypáčen	2 3	ano	ano
Maďarsko	1 rok 2 roky	pausační sazba (ve výši minimálního důchodu)	1 ≤ 3	ne	ano
Slovensko	3 roky	pausační sazba (50 % minimální mzdy) dítě není v mateřské škole	3	ano	ano
Lotyšsko	3 roky	pausační sazba 25 % paušální sazby	18 měsíců 18 měsíců ≤ 3	20 h/tyden 34 h/tyden	ano
Polsko	24 měsíců (60 dní dovolené na péči o nemocné dítě)	pausační sazba (zjištění potřebnosti) 80 % mzdy	26 měsíců		ano
Česká republika	4	pausační sazba (minimální sociální podpora) možnost jestli jen na několik hodin měsíčně	4	minimální	ano
Estonsko	3 roky 8 let, pokud jedno dítě je ≤ 3 8 let při více než 3 dětech	50 % paušální sazby 50 % paušální sazby za každé dítě ≤ 3 25 % paušální sazby za každé dítě 3-8 50 % sazby za každé dítě ≤ 3 25 % paušální sazby za každé dítě 3 ≤ 8	3 8 8	ne	ano

Prameny: Pro západní Evropu – Moss and Deven 1999; OECD 2001a; The Clearinghouse on International Child, Youth and Family Policies at Columbia University 2000; Leira 2002. Pro východní Evropu – MISSESC 2005; The Clearinghouse at Columbia University 2004.

placené práce, zajištění živobytí, uhájení nezávislosti a s možností péče o děti.

Rodičovská dovolená, dovolená na péči o dítě a služby péče o děti v západní Evropě – regulace zaměstnanosti, péče a reprodukce

Tabulky 1 a 2 obsahují parametry rodičovské dovolené, dovolené určené na péči o dítě a služeb péče o děti v západní Evropě a částečně také ve východní Evropě na začátku 21. století. Data v zásadě potvrzují zavedený model rodinné politiky v západní Evropě, pokud jde o péči o děti a strukturu dávek. Skandinávské země se od ostatních evropských zemí jasně odlišují tím, že poskytují rodičovské dovolené s vysokými dávkami, které činí až 80 % (nebo dokonce více) předchozího výdělku, a srovnatelně dobré pokrytí péče o děti všech věkových skupin. Poměrně vysoká míra dostupnosti pečovatelských služeb o děti ve Francii a Belgii odlišuje tyto země od ostatních evropských zemí, zejména jihoevropských, kde je zabezpečení péče o děti jen nepatrné a dovolené nejsou placené. Nizozemsko, Irsko a Spojené království se od těchto skupin zemí odlišují v tom, že v nich rodičovská dovolená není oficiálně placena, ale dávky jsou často poskytovány prostřednictvím kolektivních smluv nebo smluvních ujednání.

Méně jasné je rozdělení, pokud jde o délku dovolených. Německo, Rakousko, Finsko, Norsko a Francie (pro matky s více než jedním dítětem) zavedly prodloužené dovolené na

Tab. 2 Děti, jejichž péče je financována z veřejných prostředků: západní Evropa (1993–1994 a 1998–2000) a východní Evropa (1989 a 1997–2000), v % (Percent of children in publicly funded childcare in Western Europe: 1993/1994 and 1998/2000 and in Eastern Europe: 1989 and 1997/2000)

Země	Děti (0 – <3) v péči financované z veřejných prostředků		Garantovaná péče o děti (0 – <3)	Děti (3–6) v péči financované z veřejných prostředků		Garantovaná péče o děti (3–6)	Děti (6–10) v péči financované z veřej. prostř. (družiny) 1993/1994
	1993/1994	1998/2000		1993/1994	1998/2000		
Dánsko	48	64	ano	82	91	ano	80
Švédsko	33	48	>18 měsíců	72	80	ano	64
Norsko	31	40	ne	72	80	ne	31
východní Německo	41	36		117	111	ano	34
Belgie	30	30	>2,5	95	97	ano	
Spojené království	2	34 ²⁾	ne	60	60(1)	ano	5
Francie	23	29	>2	99	99	ano	65
Finsko	32	22	ano	59	66	ano	65
Portugalsko	12	12		48	75	>5	10
Německo (sjednocené)	2	10	ne	85	78	ano	
Itálie	6	6	ne	91	95	ano	7
Nizozemsko	8	6	ne	71	98	>4	5
západní Německo	2	3		85	87	ano	5
Španělsko	2	5		84	84		
Rakousko	3	4	ne	75	79	ne	6
Řecko	3	3		70	70		
Irsko	2	38 ¹⁾		55	56	ne	
Lucembursko	2			58		ne	
	Děti (0 – <3) v péči financované z veřejných prostředků			Děti (3–6) v péči financované z veřejných prostředků			
	1989	1997/2000		1989	1997/1998		
Estonsko		18			85		
Lotyšsko	40	12			50		
Bulharsko	12	10			65		
Maďarsko		10			85		
Polsko	5–10	2		70–90	33–50		
Česká republika	16	1			85		
Rumunsko	6	1			65–70		

Pozn.: ¹⁾ děti do 5 let

²⁾ jen Anglie

Prameny: Pro západní Evropu – Daly, 2000; Gornick et al., 1977; OECD 2001a; OECD 2001b; pro východní Evropu – Rostgaard 2004.

péči až do 3 let věku dítěte. (Podrobná diskuse o dovolených na péči o děti viz *Morgan – Zippel, 2003.*) Nicméně cíle rodinné politiky v těchto zemích se vzájemně značně liší. Německo a Rakousko se zaměřují na podporu genderové segregace na trhu práce a v péči o děti prostřednictvím restrikcí v zaměstnání a na kombinaci systémů rodičovské dovolené a dovolené na péči o děti, v nichž ale opatření týkající se rodičovské dovolené (kdy je zabezpečeno pracovní místo) a délky vyplácení dávek nejsou vzájemně kompatibilní. Dávky jsou paušální a v Německu závisí na příjmu partnera. Francouzský systém rodičovské dovolené kombinuje opatření týkající se trhu práce a pronatalitní cíle státu orientované na dvou a vícedětné rodiny pomocí systému přídatků, ve kterém výše dávek závisí na počtu dětí (*Fagnani, 1999*). Finsko a Norsko doplňují své systémy rodičovské dovolené o možnost rozšířené dovolené určené na péči o dítě jako o určitou alternativu k využívání veřejných zařízení péče o děti, ze-

jména vyplácením přídavků na dovolenou na péči o dítě těm rodičům, kteří se starají o své dítě (děti) sami doma nebo využívají soukromá zařízení péče o děti, místo aby dávali děti do veřejných zařízení (Ilmakunas, 1997; Simonen – Kovalainen, 1998). Ve Finsku a Norsku tedy tato opatření neomezují možnosti zaměstnání, jako je tomu v Německu a v Rakousku. To je přibližuje k zemím, které podporují prostřednictvím rodičovské dovolené zaměstnanost, zejména Švédsku, Dánsku, Belgii, Nizozemsku a Francii. Dánsko podporuje brzký návrat na pracovní trh formou krátké rodičovské dovolené, Švédsko dělá to samé pomocí delší značně flexibilní dovolené; Nizozemsko to řeší prostřednictvím politiky částečných pracovních úvazků. Belgie má tříměsíční rodičovskou dovolenou (v souladu s požadavky EU). Nabízí rovněž (celodenní nebo částečnou) dovolenou až do celkové výše pěti let za život pro všechny zaměstnance jako součást své politiky pracovního trhu (Deven – Nuelant, 1999; Deven – Moss, 2005).

Zdá se, že pokud jde o rodinnou politiku, lze východoevropské země rozdělit do dvou rozdílných skupin, a to podle typu rodičovské dovolené a dovolené na péči o děti. Většina zemí podporuje spíše soukromou péči matek formou dlouhé rodičovské dovolené a dovolené na péči o dítě většinou do tří let věku dítěte. Česká republika poskytuje dovolenou na péči o dítě do čtyř let věku dítěte⁴⁾ a Estonsko dokonce do 8 let věku dítěte (pro rodiny s několika dětmi). Dávky jsou obvykle paušální, na úrovni minimální mzdy, minimálního důchodu nebo minimální sociální podpory. Pouze Slovinsko, Rumunsko a Litva mají dávky, jež tvoří 60 % až 100 % předchozího příjmu. Bulharsko platí 50 % dávky na dovolenou na péči o děti rodičům, kteří dovolenou nečerpají.

V legislativách evropských zemí se stala běžným prvkem opatření určená k odlehčení péče o děti formou částečných nebo postupně vybíraných dovolených. Avšak často nejsou tato opatření zaručena tak jako např. sociální práva, jsou podmíněna souhlasem zaměstnavatele nebo postavením v zaměstnání a často jsou omezena, pokud jde o jejich délku, načasování, maximální příjem nebo samotné poskytování dávky. Následkem toho se praktické důsledky flexibilních uspořádání rodičovských dovolených mohou lišit nejen mezi zeměmi ale i uvnitř těchto zemí. Pouze Švédsko a Polsko přidaly k systému rodičovských dovolených ještě flexibilní „dočasné dovolené na péči o dítě“ (dávka tvoří 80 % průměrného příjmu před porodem). Pokud dítě potřebuje speciální péči, mají jeho rodiče ve Švédsku nárok na dovolenou až do výše 120 dnů na rok a dítě, a z toho může být 60 dnů použito, pokud „obvyklý pečovatel“ (tj. osoba nebo zařízení, které obvykle pečuje o dítě) není schopen se o dítě postarat. Polsko zaručuje „dočasné dovolené na péči“ až do výše 60 dnů v roce.

Zásluhou příslušné směrnice ES zaručují všechny země právo na rodičovskou dovolenou otcům; některé země také poskytují otcům část rodičovské dovolené; Slovinsko zaručuje otcům 90 dnů dodatečné dovolené. Přesto úroveň dávek vyplácených v rámci rodičovských dovolených, pracovní omezení během rodičovské dovolené nebo dovolené na péči o děti, rozdíly v příjmech žen a mužů a genderové normy týkající se zaměstnání a péče o děti nedovolují otcům, aby si rodičovskou dovolenou vybírali. Dokonce je tomu tak i ve skandinávských zemích, ačkoliv v těchto zemích se opatření rodinné politiky vytvářela s ohledem na rovnost obou pohlaví, jak pokud jde o zaměstnání, tak péči o děti. (O míře účasti otců na rodičovské dovolené blíže Bruning – Plantenga, 1999.)

Různé koncepce péče o děti, z nichž vycházejí koncepce rodičovských dovolených a dovolených na péči o děti v Evropě, také určují rozsah poskytování služeb péče o děti. Ačkoliv přesné srovnání je problematické vzhledem k odlišnému sběru dat a metodám výpočtu⁵⁾, vi-

⁴⁾ Nesprávně uvedeno, má být do 3 let věku dítěte (pozn. red.).

⁵⁾ Je to zčásti kvůli způsobu, jakým se pokrytí zařízeními péče o děti vypočítává. Jak poznamenal Korpi (2000: 145), není vždy jasné, zda dostupná data představují procenta dětí, jež zařízení navštěvují, dětí s nárokem na místo anebo místa, jež jsou v zařízeních k dispozici. Navíc děti, které využívají individualizovanější formy péče o děti (např. chůvy), nemusejí být vždy do dat zahrnuty.

díme rozdíl mezi skandinávskými zeměmi, Belgií a Francií na jedné straně a ostatními evropskými zeměmi na straně druhé. Ve skandinávských zemích je péče o děti součástí těch opatření, která usilují o zajištění účasti žen na trhu práce, o poskytování všestranných služeb, o sociální a genderovou rovnost a o zajištění sociálních práv občanů (včetně dětí). Tyto státy mají systém, který zahrnuje celodenní veřejnou péči o děti všech věkových kategorií včetně školního věku. Dokonce i zavedení dovolené na péči o děti ve Finsku a Norsku v 90. letech 20. století nenahradilo právo dítěte na místo v zařízeních denní péče (*Sipilä et al.*, 1997: 33 a násl.; *Waerness*, 1998; *Simonen – Kovalainen*, 1998; *Leira*, 2002: 113 a násl.). Francie a Belgie také nabízejí základní služby péče o předškolní děti, ale od skandinávských zemí se liší jejich administrativním a organizačním zajištěním. Francie zavedla diverzifikovaný systém umožňující volit různý typ péče o děti, včetně různých veřejných služeb a např. i podpory pro registrované soukromé chůvy a slevy na daních těm, kteří je využívají. V Belgii je péče o děti založena hlavně na kombinaci možnosti využívání veřejných zařízení a služeb péče o děti, které poskytují nezávislí pečovatelé, kteří jsou často dotováni státem (*Bussemaker – van Kersbergen*, 1999: 37).

Ve Středomoří a v německy a anglicky mluvících zemích jsou kromě Anglie a východního Německa veřejná zařízení pro děti do tří let těžko dostupná. Pro děti od tří let do věku nástupu do školy jsou možnosti zaopatření dětí poměrně různorodé. V některých zemích, např. v Rakousku, v Itálii a ve východním Německu, je péče o děti většinou poskytována veřejným sektorem (státem nebo obcí). V západním Německu hrají významnou roli neziskové organizace. Nizozemsko nabízí péči o děti na základě „smíšené ekonomiky“ se službami poskytovanými veřejnými a soukromými (tržními) institucemi a prostřednictvím veřejně dotované péče sjednané zaměstnavatelem (*Hemerijck*, 2002: 198 a násl.; *Knijn*, 1998: 91 a násl.; *Bussemaker*, 1998; *Hemerijck – Schludi*, 2000). Velká Británie začala podporovat služby péče o děti založené na trhu formou daňové úlevy pro pracující rodinu (*Land – Lewis*, 1998; *OECD*, 2001b: 179; *Randall*, 2000). Ve všech těchto zemích je institucionální péče považována spíše za doplněk rodinné péče než za nabídku alternativy k péči poskytované nebo sjednané rodiči. Důsledkem toho je, že institucionální péče v Německu, Nizozemsku, Rakousku a Spojeném království je do značné míry poskytována pouze na zkrácený úvazek (*Neyer*, nepublikovaný rukopis; *Ostner*, 1998: 130; *The Clearinghouse*, 2000, tab. 1.24).

Východoevropské země uskutečnily politiku re-institucionalizace rodinné péče a redukovaly finanční zajištění veřejné péče o děti. Lotyšsko, Slovensko a Česká republika restrukturalizovaly svá opatření týkající se péče o děti již během několika prvních let po pádu komunismu a drasticky snížily nabídky péče o děti, zejména pro děti do tří let. Ostatní země se přidaly o něco později s poněkud méně dramatickými omezeními (*Rostgaard*, 2004; *Fodor et al.*, 2002). V porovnání s ostatními evropskými zeměmi nabízejí východoevropské země průměrné až nízké pokrytí péče o děti a je tam dokonce méně projektů na rozšíření a zabezpečení veřejných zařízení, než je tomu v konzervativních zemích západní Evropy.

Pokud hodnotíme tato opatření ve světle problémů nastíněných v předchozí kapitole, vidíme několik výrazných rysů: vytváření systémů rodičovské dovolené v Evropě signalizuje uznání faktu (ze strany státu), že zaměstnanost a péče o děti jsou v zásadě neslučitelné. Většina zemí to řeší tak, že se snaží umožnit matkám, aby o děti pečovaly raději samy, než aby jim umožnily účast na pracovním trhu (za stejných podmínek jako mají muži, tj. na plný úvazek a bez dlouhodobých přerušení v zaměstnání). Tento přístup byl zvláště razantně prosazován ve východoevropských zemích, kde re-institucionalizace modelu genderové segregace (znevýhodnění) trhu práce a péče o děti bylo považováno za prostředek ke snížení nezaměstnanosti. Tendence směřující k tomu umožnit matkám péči o děti se také často odráží v tendenci vyplácet dávky bez zřetele k předchozímu příjmu, ačkoliv předchozí zaměstnaní matky může být stále předpokladem pro vznik nároku na dávky. Pouze skandinávské země a Slovinsko přijaly opatření, která podporují účast na trhu práce a zachování příjmu, ačkoliv Finsko a Norsko se začaly od

tohoto cíle odchylovat. V ostatních zemích se opatření týkající se dovolených značně liší a pohybují se od aktivní podpory dlouhodobého přerušení zaměstnání matky (s částečným omezením práva na návrat do zaměstnání), až k individuálním smluvním ujednáním, což ovšem neznamená, že uvedené možnosti jsou přijatelné pro každou ženu.

Pokud jde o péči o děti, vidíme podobnou situaci. Zařízení péče o děti byla sice v některých západoevropských zemích rozšířena, ale ne vždy v dostatečné míře, zejména pokud jde o zařízení pro děti do tří let. Je tu stejná tendence k decentralizaci a privatizaci služeb péče o děti a k převedení těchto služeb na tržní systém, zejména v konzervativních sociálních státech a ve východní Evropě. Taková opatření prohlubují nerovnosti v dostupnosti, dosažitelnosti a kvalitě péče o děti různých skupin žen a přispívají k prohloubení dělby práce podle pohlaví (Mahon, 2002; Illmakunas, 1997; Leira, 2002).

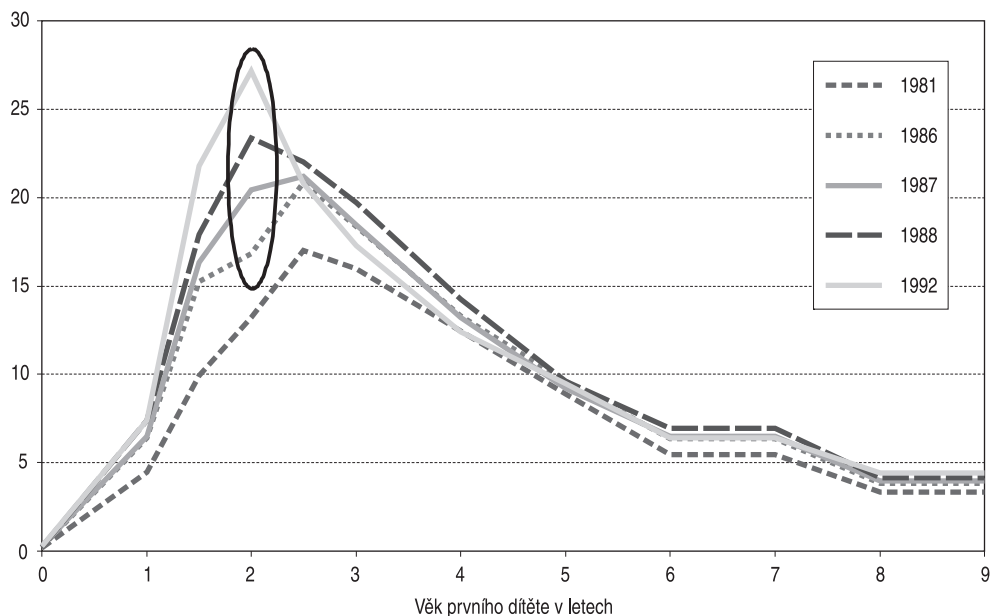
Rodinná politika – lék na nízkou plodnost?

Uvedený přehled ukazuje, že obdobně jako existují mezi jednotlivými zeměmi rozdíly v charakteru rodinné politiky, jsou mezi nimi značné rozdíly v typech opatření a ve způsobech jejich poskytování. Jakákoliv kategorizace by tudíž setřela aspekty specifické pro nějakou zemi, které mohou být důležité z hlediska úrovně plodnosti a zaměstnanosti žen. To ještě více znehodnocuje výzkumy, které se snaží propojit modely rodinné politiky s jednoduchými ukazateli, jako jsou míra úhrnné plodnosti a míra účasti žen na trhu práce. Jak jsme již zmínili, pro sledování účinků jednotlivých opatření nejsou tyto míry vhodné. Z toho důvodu předkládáme některé výzkumné závěry založené na přístupech a mírách vhodnějších k zachycení účinku opatření rodinné politiky a genderových vztahů na úroveň plodnosti a zaměstnanosti žen. Jako příklad uvádíme data pro Švédsko a Finsko, státy s podobným sociálním systémem a podobnými genderovými vztahy, mírou účasti žen na trhu práce a ekonomickým vývojem v 90. letech 20. století, ale s rozdílnou koncepcí rodičovské dovolené. Dále uvádíme Rakousko, zemi, která má odlišné nastavení sociálního státu, nicméně charakter její koncepce rodičovské dovolené je podobný jednomu z možných typů švédské rodičovské dovolené. Dále uvádíme výsledky výzkumu o vlivu služeb péče o děti a výše výdělků žen a mužů na úroveň plodnosti. Tyto příklady slouží jako ilustrace „jemné vyváženosti“ (Daly, 2000) mezi opatřeními rodinné politiky, genderovými vztahy, plodností a zaměstnaností žen⁶⁾.

Výzkum vývoje plodnosti ve Švédsku za posledních dvacet let, Hoem (1990, 1993), Andersson (2000, 2002, 2004) a Andersson et al. (2006) ukazuje, že změna v systému rodičovské dovolené v polovině 80. let 20. století, která umožnila, aby ženy dostávaly v případě, že mají druhé nebo další dítě do zákonem stanovené doby, dávky v původní výši, vedla ke zkrácení meziporodních intervalů (graf 1). V 80. letech 20. století tato okolnost ve Švédsku přispěla ke zvýšení míry plodnosti druhých (graf 2) a dalších pořadí a z toho pak vyplývající zvýšení úhrnné plodnosti (z 1,74 v roce 1985 na 2,13 v roce 1990). Avšak když v první polovině 90. let 20. století zasáhla Švédsko ekonomická krize, míra úhrnné plodnosti dramaticky klesla (na 1,50 v letech 1998–1999) navzdory skutečnosti, že se délka meziporodních intervalů nezměnila. Pokles byl do značné míry způsoben nárůstem počtu nezaměstnaných žen a žen, které studovaly. Protože ve Švédsku jsou dávky poskytované v rámci rodičovské dovolené vázány na předchozí výdělky, je plodnost obecně mezi nezaměstnanými ženami mnohem nižší. Ekonomická krize snížila pravděpodobnost narození dítěte a snížení výše dávek poskytovaných během rodičovské dovolené (z 90 % na 75 %) přispělo k tomuto „procyklickému“ poklesu (Andersson, 2000, 2002; Neyer et al., 2006).

⁶⁾ Studie aplikují analýzy event-history na dlouhodobá data na individuální úrovni. My se soustředíme především na plodnost, protože chybějí studie s takovým výzkumným zaměřením, které by dovolovalo systematické srovnávání dopadu opatření na zaměstnanost žen. Výsledky studií za jednotlivé země o vlivu rodičovské dovolené na opětovný návrat žen na trh práce po narození dítěte jsou shrnuty v kapitole *Existují souvislosti mezi rodinnou politikou, úrovní plodnosti a zaměstnaností žen?*

Graf 1 Míry narození dítěte druhého pořadí podle doby uplynulé od narození prvního dítěte. Matky s jedním dítětem ve Švédsku (1981, 1986–1988, 1992); standardizováno podle věku matky (Second-birth rates, by time since first birth. One-child mothers in Sweden, 1981, 1986–1988, 1992; standardized for age of mother)

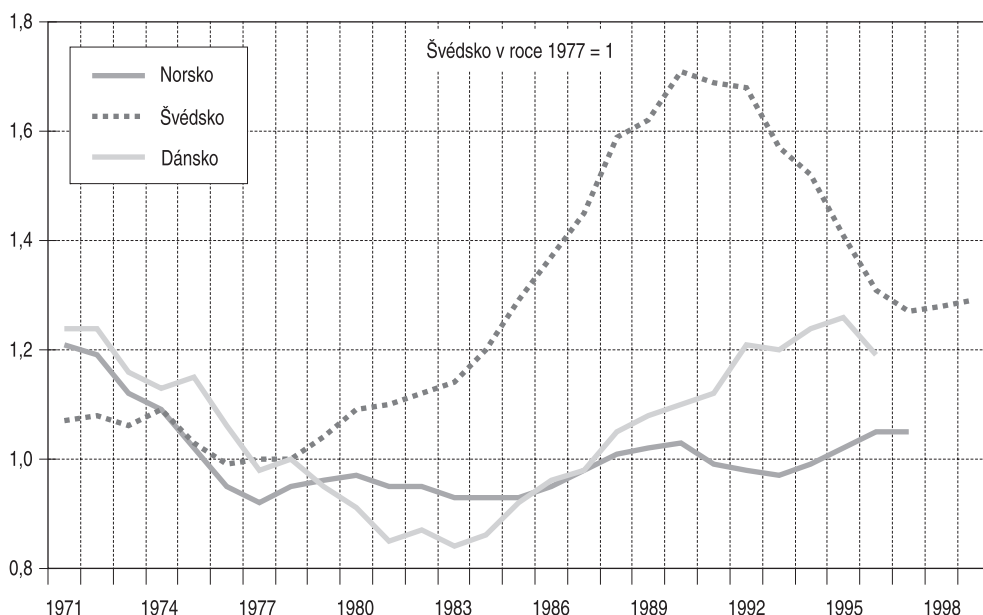

Pramen: Andersson, G. – J. Hoem – A.-Z. Duvander. 2006. Social differentials in speed-premium effects in childbearing in Sweden. *Demographic Research* 14 (4): 51–70. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol14/4>.

Finsko bylo podobně jako Švédsko v 90. letech také zasaženo ekonomickou krizí. Ale na rozdíl od Švédska tam míry plodnosti neklesly. *Vikat* (2004) to připisuje částečně finskému systému příspěvků na domácí péči o děti, který vyplácel dávku na dovolenou na péči těm rodičům, kteří nevyužívali veřejná zařízení. Dávka, která byla na počátku 90. let vyplácena k dávkám v nezaměstnanosti, umožnila nezaměstnaným ženám překlenout období, po které měly omezené možnosti zaměstnání. Dávka nevedla ke zvýšení počtu narozených dětí, ale možná pomohla udržet úroveň plodnosti. Příjem dávky v rámci čerpané rodičovské dovolené měl ale opačný účinek na návrat žen do zaměstnání. Vedl k celkovému snížení účasti žen na trhu práce a jejich zaměstnání na plný úvazek, zejména u žen z nižších příjmových skupin (*Rønson – Sundström*, 2002).

Rakousko v roce 1990 prodloužilo rodičovskou dovolenou a zvýhodnilo ženy, které měly druhé nebo další dítě do dvou let po narození předchozího dítěte. Podobně jako ve Švédsku mělo toto opatření vliv na časování narození dětí druhého a vyššího pořadí (*Hoem et al.*, 2001; *Prskawetz – Zagaglia*, 2005) (graf 3, 4). Ale na rozdíl od Švédska toto opatření nepřispělo ke změnám v úrovni plodnosti. Pravděpodobně to ovlivnily tři skutečnosti: za prvé, jako ve Švédsku tak i v Rakousku příslušné změny využily hlavně ženy, které byly zaměstnány a nárok na dávku získaly před narozením prvního dítěte, ale v Rakousku byl podíl takových žen mnohem menší než ve Švédsku, za druhé, výše dávek a nedostatek zařízení péče o děti nepodněcovaly k narození dalšího dítěte tak jako ve Švédsku a za třetí, nebyla tu žádná obecná tendence ke zvyšování plodnosti, k níž by opatření bezprostředně přispěla. Stejně jako ve Finsku i v Rakousku prodloužení rodičovské dovolené vedlo k poklesu návratu žen po porodu do zaměstnání, zejména mezi manuálně pracujícími (*Neyer*, 1998).

Graf 2 Index měr plodnosti druhého pořadí. Matky s jedním dítětem ve Švédsku, Norsku a Dánsku (1971–1999); standardizováno podle věku matky a doby narození prvního dítěte (Annual index of second-birth rates. One-child mothers in Sweden, Norway, and Denmark, 1971–1999; standardized for age of mother and time since first birth)

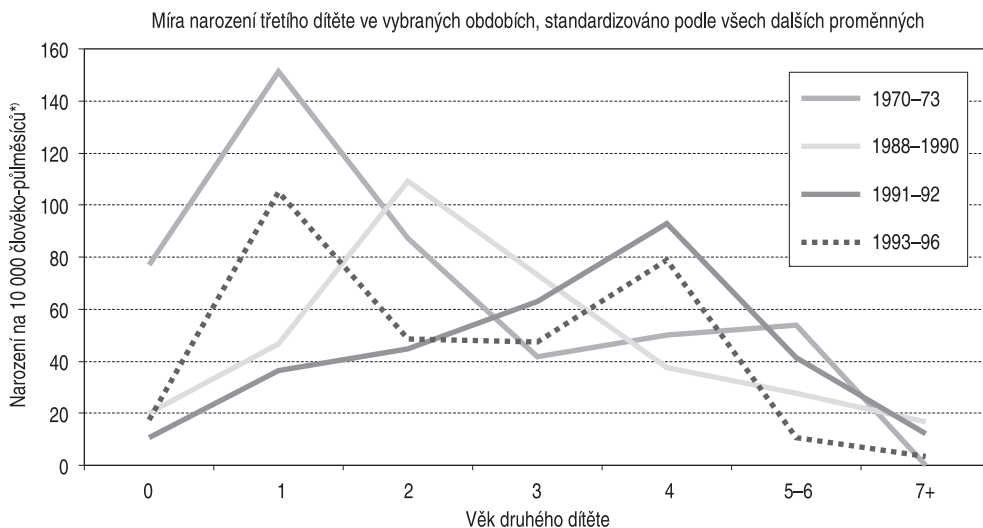
Pramen: Andersson, G. 2004. Childbearing developments in Denmark, Norway, and Sweden from the 1970s to the 1990s: A comparison. In Andersson, G. – G. Neyer (eds.). Contemporary Research on European Fertility: Perspectives and Developments. Demographic Research, Special Collection 3 (7): 155–176. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org>.

Kupodivu výsledky studií, které zkoumají účinky výše dávek pro péči o děti (ve Švédsku, Norsku a Německu) na reprodukční chování, nejsou signifikantní. Úroveň plodnosti v zemích, kde jsou dávky vysoké a zahrnují velkou část péče o děti, se příliš neodlišují od zemí, kde jsou tyto dávky nízké (Hank *et al.*, 2004; Kravdal, 1996).

Studie o dopadu genderové rovnosti na příjem a péči o děti vykazují překvapující výsledky, jež se liší napříč sociálními státy. Švédské výzkumy odhalují, že na velikost rodiny má větší vliv spíše příjem ženy než příjem jejího partnera. Čím vyšší jsou výdělky ženy a čím menší je genderový rozdíl v příjmu mezi partnery, tím je pravděpodobnější, že pár bude mít další dítě (Andersson *et al.*, 2004). Jednou z hlavních příčin je silné propojení úrovně individuálních výdělků a dávek poskytované během rodičovské dovolené. Dalším důvodem je dostupnost péče o dítě, což snižuje nepříznivý dopad přerušování zaměstnání nástupem na rodičovskou dovolenou, pokud jde o výši příjmu. Naopak v Rakousku více ovlivňuje narození druhého nebo třetího dítěte příjem partnera (měřený úrovní jeho vzdělání) než příjem ženy (měřeno úrovní jejího vzdělání a postavením v zaměstnání) (Hoem *et al.*, 2001; Prskawetz – Zagaglia, 2005). Podobně jako v jiných sociálních státech s konzervativním modelem rodiny nízká dávka rodičovské dovolené a nedostatek zařízení péče o děti do tří let způsobují, že možnosti žen mít dítě jsou závislé na partnerově příjmu a tak oslabují rozhodování zaměstnaných žen, pokud jde o narození dalšího dítěte.

Pokud jde o podílení se obou rodičů na rodičovské dovolené, má v Evropě genderová rovnost daleko k realizaci. Ale přijímání (nějaké) rodičovské dovolené ze strany otců zvyšuje sklon párů mít další dítě (Oláh, 2003; Duvander – Andersson, 2006) (graf 5).

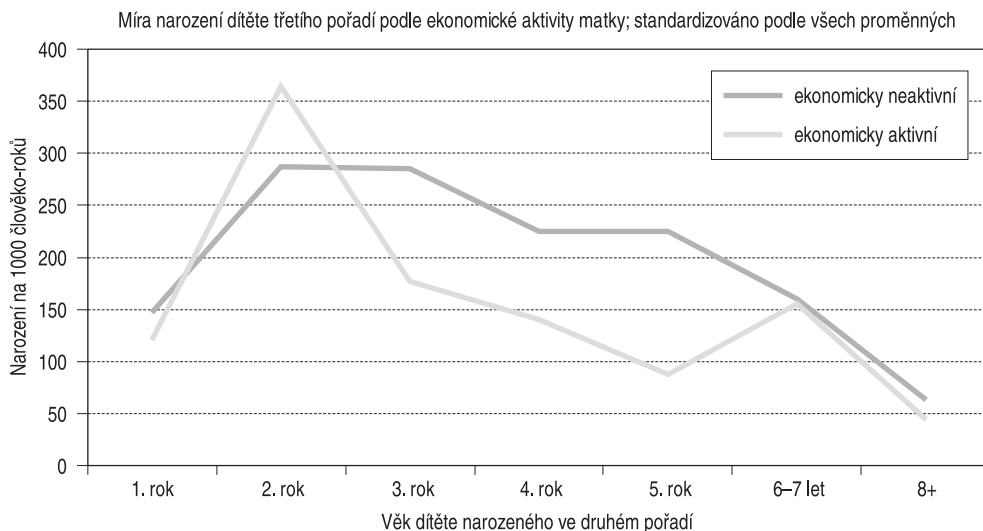
Graf 3 Vliv prodloužených rodičovských dovolených na délku meziporodních intervalů v Rakousku (Impact of parental-leaves extension in Austria on the spacing of births)

Pozn.: *) Časovou jednotkou je polovina měsíce, nikoliv rok.

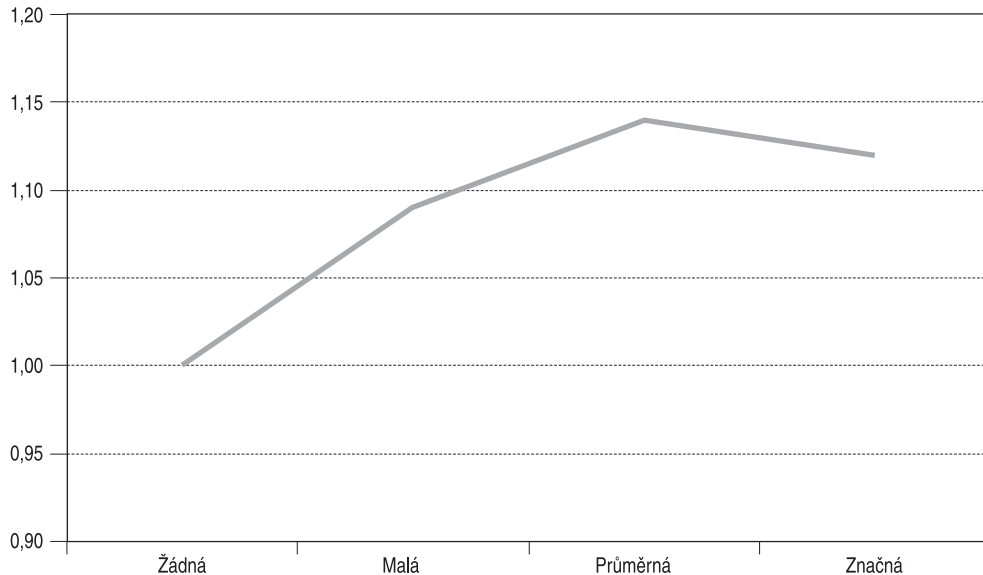
Pramen: Hoem, J. – A. Prskawetz – G. Neyer. 2001. Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies and educational attainment on third births in Austria, 1975–96. *Population Studies*, 55: 249–261. V rozšířené verzi: <http://www.demogr.mpg.de/papers/Working/wp-2001-016.pdf>

Graf 4 Vliv prodloužených rodičovských dovolených v Rakousku (Impact of parental-leaves extension in Austria)

Pramen: Hoem, J. – A. Prskawetz – G. Neyer. 2001. Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies and educational attainment on third births in Austria, 1975–96. *Population Studies*, 55: 249–261. V rozšířené verzi: <http://www.demogr.mpg.de/papers/Working/wp-2001-016.pdf>

Graf 5 Pravděpodobnost narození dítěte druhého pořadí podle využívání rodičovské dovolené otcem. Švédští rodiče s jedním dítětem v letech 1988–1999; standardizováno podle věku matky, věkového rozdílu rodičů, doby od narození prvního dítěte, využívání rodičovské dovolené matkou, výdělku rodičů, jejich vzdělání a kalendářního roku (Relative risk of second birth, by father's uptake of parental leave. Swedish one-child parents in 1988–1999; standardized for age of mother, age difference between parents, time since first birth, mother's uptake of parental leave, couple earning, parents' education, and calendar year)

Pozn.: „Malá“ odpovídá situaci, kde dávky rodičovské dovolené činí méně než 3 % výdělku otce během prvních dvou let následujících po narození 1. dítěte; „Průměrnou“ se míní, že 3–10 % výdělku pochází z dávek rodičovské dovolené; „Značnou“, že více než 10 % výdělku bylo z tohoto pojištění.

Pramen: Duvander, A. – Z.; Andersson, G. 2006. Gender equality and fertility in Sweden: a study on the impact of the father's uptake of parental leave on continued childbearing. *Marriage and Family Review*, 39 (1–2), 121–142. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/cgi-bin/publications/paper.plx?pubid=2462>.

Tyto příklady poskytují určitý pohled na rozmanitost vzájemných vazeb mezi rodinnou politikou, genderovými vztahy, úrovní plodnosti a zaměstnaností žen. Za prvé, i když rodinná politika ovlivňuje reprodukční chování, nemusí vést ke zvýšení míry úhrnné plodnosti a nemá dlouhodobý účinek na úroveň plodnosti. Srovnání Švédska a Finska ukázalo, že pro vývoj plodnosti může být důležitější situace na trhu práce a dostupnost pracovních příležitostí pro ženy než specifická opatření rodinné politiky. Za druhé, ve většině případů jsou předpokladem pro to, aby žena zvažovala možnost narození dalšího dítěte (dětí), taková opatření, která podporují přístup ženy k práci, umožňují jí návrat do původního zaměstnání a zajišťují dostatečný příjem. Podstatou je, aby se tato opatření zaměřila na integraci matky do pracovního procesu. Za třetí, rozdíly v úrovních celkové plodnosti mezi zeměmi s málo rozšířeným poskytováním péče o dítě, jako je Rakousko nebo Německo, a státy s vysokou úrovní zabezpečení této péče, jako jsou skandinávské země, také naznačují, že tato opatření fungují spíše symbolicky. Nedostatek zařízení péče o dítě, nízké úrovně dávek, dlouhé rodičovské dovolené nebo dovolené pro péči a genderová segregace ženě signalizují, že to může být dost složité, ne-li nemožné, aby mohla kombinovat zaměstnání a mateřství, mohla se opět po rodičovské dovolené či po letech věnovaných péči o dítě vrátit do zaměstnání a krátkodobě i dlouhodobě si udržet životní úroveň. To pravděpodobně vede k nízké úrovni plodnosti. Přiměřená nabídka zařízení péče o děti, vysoká úroveň dávek, rodičovské dovolené s možností vybrat si do-

volenou průměrné délky postupně a flexibilně a opatření zaměřená na zajištění rovných příležitostí mužů a žen mohou snížit obavy ze skloubení zaměstnání a péče o dítě, z opětovného návratu do zaměstnání a udržení si příjmové úrovně a mohou tak usnadnit rozhodnutí mít (další) dítě⁷⁾.

Závěrem lze říci, že tato zjištění ukazují, že výzkumy o vlivu opatření rodinné politiky na úroveň plodnosti a na zapojení žen na trhu práce musí brát v úvahu vzájemné souvislosti mezi sociálním státem, genderovými vztahy a pracovním trhem. Longitudinální analýzy studující chování jednotlivců metodou event-history zachycují v podstatě důsledky trendů makroúrovně na chování na mikroúrovni, jsou předpokladem správného pochopení krátkodobých a dlouhodobých účinků opatření zaměřených na podporu plodnosti. Výsledkem je zjištění, že ke zvýšení úrovně plodnosti v Evropě mohou vést spíše opatření zaměřená na zaměstnanost žen a udržení jejich příjmové úrovně, na genderovou rovnost a podporu péče o děti než opatření výlučně zaměřená na podporu plodnosti.

GERDA NEYER je politologem, obor studovala na Vídeňské univerzitě (Universität Wien), kde získala titul PhD. Nyní pracuje v Oddělení demografie, katedry sociologie Stockholmské univerzity (Stockholm University, Department Sociology, Demography Unit – SUDA), předtím byla ředitelkou Laboratoře obyvatelstva a politiky při Max Planckově institutu demografického výzkumu v Rostocku v Německu (Laboratory of Population and Policy at the Max Planck Institute for Demographic Research in Rostock, Germany).

Literatura

- Andersson, Gunnar. 2000. The impact of labor-force participation on childbearing behavior. Pro-cyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s. In *European Journal of Population* 16, 293–333.
- Andersson, Gunnar. 2002. Fertility development in Norway and Sweden since the early 1960s. In *Demographic Research* 6(4), 67–86, dostupné z: <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol6/4/>
- Andersson, Gunnar. 2004. Childbearing developments in Denmark, Norway, and Sweden from the 1970s to the 1990s: A comparison. In Andersson, Gunnar – Gerda Neyer (eds.). *Contemporary Research on European Fertility: Perspectives and Developments. Demographic Research Special Collection* 3(7), 155–176, dostupné z: <http://www.demographic-research.org>
- Andersson, Gunnar – Ann-Zofie Duvander – Karsten Hank. 2004. Erwerbsstatus und Familienentwicklung in Schweden in paarbezogener Perspektive. In Angelika Tölke – Karsten Hank (Hg.): *Männer – Das „vernachlässigte“ Geschlecht in der Familienforschung (Sonderheft 4 der Zeitschrift für Familienforschung)*, Wiesbaden, 220–234.
- Andersson, Gunnar – Jan Hoem – Ann-Zofie Duvander. 2006. Social differentials in speed-premium effects in childbearing in Sweden. In *Demographic Research* 14(4), 51–70. Dostupné z: <http://www.demographicresearch.org/Volumes/Vol14/4>.
- Anttonen, Anneli – Jorma Sipilä. 1996. European social care services: Is it possible to identify models? In *Journal of European Social Policy*, 6(2), 87–100.
- Bruning, Gwennaële – Janneke Platenga. 1999. Parental leave and equal opportunities: experiences in eight European countries. In *Journal of European Social Policy* 9(3), 195–209.
- Bussemaker, Jet. 1998. Rationales of care in contemporary welfare states: The case of childcare in the Netherlands. In *Social Politics* 5(1), 70–96.
- Bussemaker, Jet – Kees van Kersbergen. 1999. Contemporary social-capitalist welfare states and gender inequality. In Diane Sainsbury (Hg.). 1999. *Gender and welfare state regimes*, 15–46.
- Castles, Francis, G. 2003. The world turned upside down: Below replacement fertility, changing preferences and family-friendly public policy in 21 OECD countries. In *Journal of European Social Policy* 13(3), 209–227.
- Council of Europe. 2001. Recent demographic developments in Europe 2000, Strasbourg.
- Daly, Mary. 2000. A fine balance. Women's labor market participation in international comparison. In Fritz Scharpf – Vivien A. Schmidt (Hg.). *Welfare and work in the open economy*. Vol. II. Diverse responses to common challenges, Oxford, 467–510.
- Deven, Fred – Tanja Nuelant. 1999. Parental leave and career breaks in Belgium. In Peter Moss – Fred Deven (Hg.). *Parental leave: Progress or pitfall? Research and policy issues in Europe*, Brussels, 141–154.
- Deven, Fred – Peter Moss (eds.). 2005. Leave policies and research. *Reviews and country notes*. CBGS-Werkdocument 3.
- Duvander, Ann-Zofie – Gunnar Andersson. 2006. Gender equality and fertility in Sweden: A study on the impact of the father's uptake of parental leave on continued childbearing. In *Marriage and Family Review*, 39, 121–142.
- Engelhardt, Henriette – Alexia Prskawetz. 2002. *On the changing correlation between fertility and female employ-*

⁷⁾ To částečně vysvětluje závěry o vlivu péče o děti na individuální reprodukční chování ve studiích provedených v jednotlivých zemích a příklad Rakouska, kde prodloužení rodičovské dovolené nevedlo ke změnám úhrnné plodnosti.

- ment over space and time. MPIDR Working Paper WP-2002-052, dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2002-052.pdf>
- Esping-Andersen, Gøsta. 1990. *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge.
- Esping-Andersen, Gøsta. 1999. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford.
- European Council. 2002. Presidency Conclusions. Barcelona European Council 15 and 16 March 2002. Dostupné z: <http://europa.eu.int/council/off/conclu/>.
- Fagnani, Jeanne. 1999. Parental leave in France. In Moss, Peter – Fred Deven. 1999. Parental leave: Progress or pit-fall? *Research and policy issues in Europe*. NIDI/CBGs Publications 35: Brussels, 69–83.
- Fodor, Eva – Christy Glass – Janette Kawachi – Livia Popescu. 2002. Family policies and gender in Hungary, Poland, and Romania. In *Communist and Post-Communist Studies*, 35, 475–490.
- Gauthier, Anne, H. 2002. Family policies in industrialized countries. Is there a convergence? In *Population*, 57(3), 447–474.
- Gornick, Janet C. – Marcia K. Meyers – Katherin E. Ross. 1997. Supporting the employment of mothers: Policy variation across fourteen welfare states. In *Journal of European Social Policy*, 7(1), 45–70.
- Gustafsson, Siv – Cécile Wetzels – Jan Vlasblom – Shirley Dex. 1996. Women's labor force transitions in connection with childbirth. A panel data comparison between Germany, Sweden and Great Britain. In *Journal of Population Economics*, 9(3), 223–246.
- Hank, Karsten – Gunnar Andersson – Ann-Zofie Duvander – Michaela Kreyenfeld – Katharina C. Spieß. 2004. Öffentliche Kinderbetreuung und individuelle Fertilitätsentscheidungen in Deutschland und Schweden. In Yve Ströbel-Richter – Elmar Brähler (Hg.). *Demographischer und sozialer Wandel*. Gießen, 47–57.
- Hantrais, Linda. 1997. Exploring relationships between social policy and changing family forms within the European Union. In *European Journal of Population*, 13, 339–379.
- Hemerijck, Anton, C. 2002. The self-transformation of the European socialmodel(s). In Gøsta Esping-Andersen – Duncan Gallie – Anton C. Hemerijck – John Myles. *Why we need a new welfare state*, Oxford, 173–213.
- Hemerijck, Anton C. – Martin Schludi. 2000. Sequences of policy failures and effective policy responses. In Fritz W. Scharpf – Vivien A. Schmidt (Hg.). *Welfare and work in the open economy*. Volume I: From vulnerability to competitiveness, Oxford, 125–228.
- Hoem, Jan M. 1990. Social policy and recent fertility change in Sweden. In *Population and Development Review*, 16, 735–748.
- Hoem, Jan M. 1993. Public Policy as the fuel of fertility. Effects of a policy reform on the pace of childbearing in Sweden in the 1980s. In *Acta Sociologica*, 36, 19–31.
- Hoem, Jan M. – Alexia Prskawetz – Gerda Neyer. 2001. Autonomy or conservative adjustment? The effect of public policies and educational attainment on third births in Austria, 1975–96. In *Population Studies*, 55, 249–261. Další verze je dostupná z: <http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-016.pdf>
- Ilmakunnas, Seija. 1999. Public policies and childcare choice. In Inga Persson – Christina Jonung (Hg.). *Economics of the family and family policies*, London, 179–193.
- Kantorová, Vladimíra (2004). Education and entry into motherhood: The Czech Republic during state socialism and the transition period (1970–1997). In Andersson, Gunnar – Gerda Neyer (eds.). *Contemporary Research on European Fertility: Perspectives and Developments*. *Demographic Research Special Collection* 3(10): 245–274, dostupné z: <http://www.demographicresearch.org>
- Knijjn, Trudie. 1998. Social care in the Netherlands. In Jane Lewis (Hg.). *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*, Aldershot, 85–109.
- Knijjn, Trudie – Monique Kremer. 1997. Gender and the caring dimension of welfare states: towards inclusive citizenship. In *Social Politics*, 4(3), 328–361.
- Korpi, Walter. 2000. Faces of inequality: Gender, class, and patterns of inequalities in different types of welfare states. In *Social Politics*, 7(2), 127–189.
- Kravdal, Øystein. 1996. How the local supply of day-care centers influences fertility in Norway: A parity-specific approach. In *Population Research and Policy Review*, 15, 201–218.
- Kreyenfeld, Michaela. 2004. Fertility decisions in the FRG and GDR: An analysis with data from the German fertility and family survey. In Andersson, Gunnar – Gerda Neyer (eds) *Contemporary Research on European Fertility: Perspectives and Developments*. *Demographic Research Special Collection* 3(11): 275–318, dostupné z: <http://www.demographicresearch.org>
- Land, Hilary – Jane Lewis. 1998. Gender, care and the changing role of the state in the UK. In Jane Lewis (Hg.). *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*, Aldershot, 51–84.
- Leira, Arnlaug. 2002. *Working parents and the welfare state. Family change and policy reform in Scandinavia*, Cambridge.
- Lesthaeghe, Ron – Guy Moors. 2000. Recent trends in fertility and household formation in the industrialized world. In *Review of Population and Social Policy*, 9, 121–171.
- Lewis, Jane. 1992. Gender and the development of welfare regimes. In *Journal of European Social Policy*, 3, 159–173.
- Mahon, Rianne. 2002. Gender and Welfare State Restructuring: Through the Lens of Child Care. In Sonya Michel – Rianne Mahon (Hg.). *Child Care Policy at the Crossroad. Gender and Welfare State Restructuring*. New York, 1–27.
- Meyers, Marcia K. – Janet C. Gornick – Katherin E. Ross. 1999. Public childcare, parental leave, and employment. In Diane Sainsbury (Hg.). *Gender and welfare state regimes*, Oxford, 117–146.
- Missoc. 2001 and subsequent years. Social protection in the member states in the EU member states and the European economic area, dostupné z: http://europa.eu.int/comm/employment_social/missoc/index_en.html.

- Morgan, Kimberly – Kathrin Zippel. 2003. Paid to Care. The Origins and Effects of Care Leave Policies in Western Europe. In *Social Politics*, 10(1), 49–85.
- Moss, Peter – Fred Deven (Hg.). 1999. *Parental leave: Progress or pitfall? Research and policy issues in Europe*. NIDI/CBGS Publications 35: Brussels.
- Neyer, Gerda (v tisku). Family change and family policy in Austria. In Thomas Bahle – Peter Flora (Hg.). *Family change and family policies in Europe*, Oxford.
- Neyer, Gerda – Gunnar Andersson – Marit Rønson – Andres Vikat – Lisbeth Knudsen. 2006. Fertility development and family policies in the Nordic countries (v tisku MPIDR working paper).
- Neyer, Gerda. 2003. Family policies and low fertility in Western Europe. In *Journal of Population and Social Security (Population)*, 1 (Suppl.), 46–93; Další verze je dostupná jako MPIDR-Working Paper WP 2003-021 z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2003-021.pdf>
- Neyer, Gerda. 2005. Family policies in Western Europe: Fertility policies at the intersection of gender, employment and care policies. In *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP)* 34(1), 91–102.
- Neyer, Gerda (Hg.). 1998. Karenzurlaub. *Forschungsbericht des Instituts für Demographie*, Wien.
- OECD. 2001a. Employment outlook. Chapter 4: *Balancing work and family life: Helping parents into paid employment*, Paris.
- OECD. 2001b. *Starting strong. Early childhood education and care*, Paris.
- Oláh, Livia S. 2003. Gendering fertility: Second births in Sweden and Hungary. In *Population Research and Policy Review*, 22, 171–200.
- Ondrich, Jan. – Katharina Spiess – Qing Yang – Gert G. Wagner. 2003. The liberalization of maternity leave policy and the return to work after childbirth in Germany. In *Review of Economics of the Household*, 1, 77–103.
- Orloff, Ann Shola. 1993. Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states. In *American Sociological Review*, 58 (3), 303–328.
- Ostner, Ilona. 1998. The politics of care policies in Germany. In Jane Lewis (Hg.). *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*, Ashgate, 111–137.
- Prskawetz, Alexia – Barbara Zagaglia. 2005. Second birth in Austria. In *Vienna Yearbook of Population Research*, 143–170.
- Randall, Vicky. 2002. Child care in Britain, or, how do you restructure nothing? In Sonya Michel – Rianne Mahon (Hg.). *Child care policy at the crossroads. Gender and welfare state restructuring*, New York/London, 219–238.
- Rostgaard, Tina. 2004. *Family Support Policies in Central and Eastern Europe – A Decade and a Half Transition*. UNESCO.
- Rønson, Marit – Marianne Sundström. 2002. Family policy and after-birth employment among new mothers – a comparison of Finland, Norway and Sweden. In *European Journal of Population*, 18, 121–152.
- Ruhm, Christopher J. 1998. The economic consequences of parental leave mandates: Lessons from Europe. In *Quarterly Journal of Economics*, 285–317.
- Ruhm, Christopher J. – Jacqueline L. Teague. 1997. Parental leave policies in Europe and North America. In Francine D. Blau – Ronald C. Ehrenberg (Hg.). *Gender and family issues in the workplace*, New York, 133–165.
- Sainsbury, Diane. 1999. Gender, policy regimes, and politics. In Daine Sainsbury, (Hg.). *Gender and welfare state regimes*, Oxford, 245–275.
- Saurel-Cubizolles, Marie-Josèphe – Patrizia Romito – Vicenta Escriba-Aguir – Nathalie Lelong – Rosa Mas Pons – Pierre-Yves Ancel. 1999. Returning to work after childbirth in France, Italy, and Spain. In *European Sociological Review* 15(2), 179–194.
- Schmidt, Vivien A. 2000. Values and discourse in the politics of adjustment. In Fritz W. Scharpf/Vivien A. Schmidt (Hg.). *Welfare and work in the open economy*. Volume I: From vulnerability to competitiveness, Oxford, 229–309.
- Simonen, Leila – Anne Kovalainen. 1998. Paradoxes of social care restructuring. The Finnish case. In Jane Lewis (Hg.). *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*, Aldershot, 229–255.
- Sipilä, Jorma with Margit Andersson – Sten-Erik Hammarqvist – Lars Nordlander – Pirkko-Liisa Rauhala – Kåre Thomsen – Hanne Warming Nielsen. 1997. A multitude of universal public services – how and why four Scandinavian countries get their social care service model? In Jorma Sipilä, (Hg.). *Social care services. The key to the Scandinavian welfare model*, Aldershot, 27–50.
- The Clearinghouse on international development in child, youth and family policy at Columbia University* (2000), dostupné z: <http://www.childpolicyintl.org/intpublications.html> and <http://www.childpolicyintl.org/eccc.html>.
- Vikat, Andres. 2004. Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland. In Gunnar Andersson – Gerda Neyer (Hg.). *Contemporary Research on European Fertility: Perspectives and Developments. Demographic Research, Special Collection* 3(8), 177–212, dostupné z: www.demographic-research.org
- Waerness, Kari. 1998. The changing 'welfare mix' in childcare and care for the frail elderly in Norway. In Jane Lewis (Hg.). *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*, Aldershot, 207–228.
- Wennemo, Irene. 1994. *Sharing the costs of children. Studies on the development of family support in the OECD countries*, Swedish institute for social research 25, Stockholm.
- Zieffle, Andrea. 2004. Die individuellen Kosten des Erziehungsurlaubs: Eine empirische Analyse der kurz- und längerfristigen Folgen für den Karriereverlauf von Frauen. In *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 56(2), 213–231.

RODINNÁ POLITIKA VE VYSPĚLÝCH ZEMÍCH: PROTIKLADNÉ MODELY

OLIVIER THÉVENON^{*)}

Family Policies in Developed Countries: Contrasting Models

Fertility – the average number of children per woman – varies by a factor of two between developed countries. These differentials may be partly due to the existence, or otherwise, of family policies, and to differences in their scope. But what are developed countries' family policies and what forms do they take? Olivier Thévenon describes existing policies using data from the OECD Family database. (The study is a translation from the *Population et Sociétés*, 448, September 2008.)

Demografie, 2009, 51: 252–257

Plodnost (průměrný počet dětí na jednu ženu) se ve vyspělých zemích pohybuje kolem dvou. Rozdíly mezi zeměmi jsou patrně částečně způsobeny existencí rodinné politiky, resp. tím, zda určitá země vůbec má nějakou rodinnou politiku, a charakterem této politiky. Ale co vlastně jsou rodinné politiky vyspělých zemí a jaké mají formy? Autor studie popisuje pomocí údajů z databáze OECD existující druhy rodinné politiky.

Populační trendy v nedávných letech přiměly většinu evropských zemí, aby zavedly nebo rozšířily opatření na podporu rodiny. Pokles plodnosti od 70. let 20. století vedl ke značnému snížení počtu narozených dětí. Tento vývoj může mít v dlouhodobém výhledu velmi neblahé následky. Počet dětí v rodině je často nižší, než jaký si lidé podle průzkumů přejí. Podpora rodiny má zmenšit rozdíl mezi plánovanou a skutečnou plodností snížením překážek, jež brání rození dětí. Také růst rozvodovosti a rozpadu partnerských svazků spolu s rostoucím počtem rekonstruovaných rodin, stoupajícím podílem dětí rozených mimo manželství a zvyšujícím se počtem dětí vyrůstajících s jedním rodičem vedly k tomu, že země zvyšovaly podporu zejména nízkopříjmových rodin. Současně se vlády snaží zvýšit zapojení žen do pracovního procesu a těmito politikami zajistit a umožnit rodičům lepší skloubení pracovního a rodinného života. Celkové investice vlád na přídatky a služby pro rodiny se v posledních letech prudce zvyšovaly: v zemích OECD dosáhly v roce 2003 v průměru 2,4 % HDP, ve srovnání s 1,6 % v roce 1980.

Jsou děti opravdu neslučitelné s pracovní kariérou?

Rodinná politika se v jednotlivých zemích přesto značně liší. Některé země mají dlouhodobou rodinnou politiku, která byla postupně aktualizována tak, aby reagovala na nové formy potřeb rodin. Jiné země zavedly podobná opatření teprve nedávno ve formě velmi různorodých sociálních dávek.

Různé země též sledují svými opatřeními různé cíle. Deklarované priority sahají od podpory plodnosti a slučitelnosti profesních a rodinných rolí, snižování nerovností v životní úrovni

^{*)} Článek je překladem autorovy studie *Les politiques familiales des pays développés: des modèles contrastés*, která vyšla v *Population et Sociétés*, N° 448, septembre 2008, bulletinu, který vydává INED.

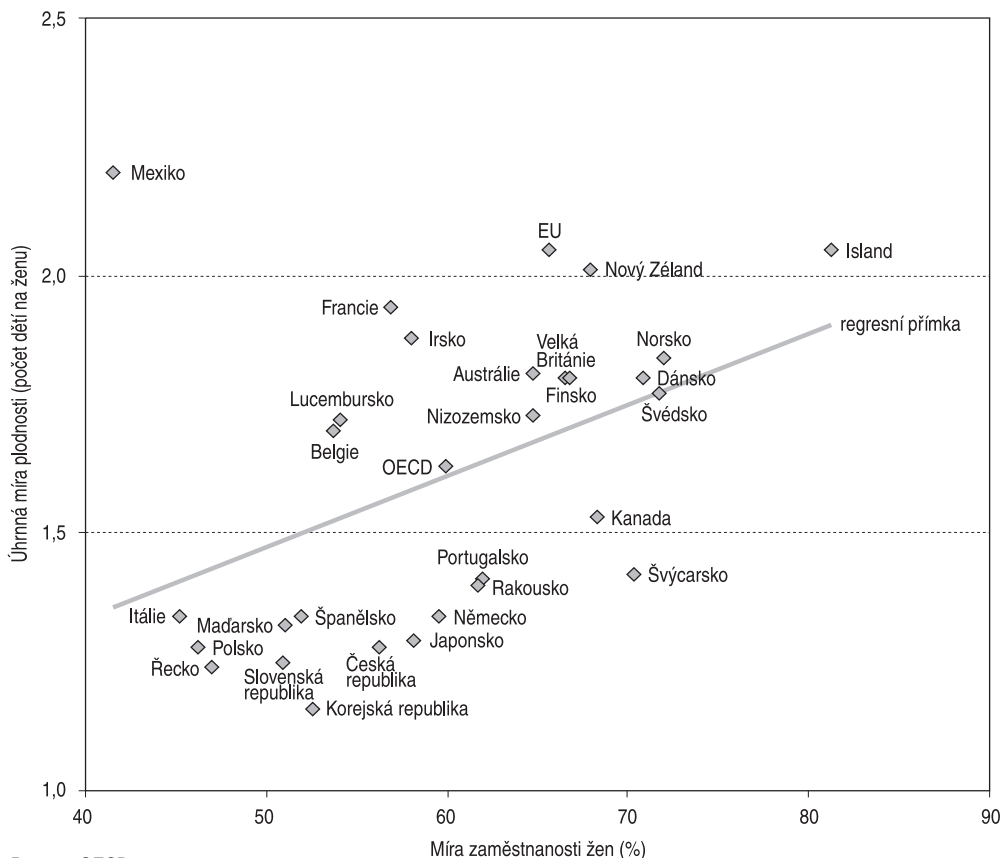
Redakce Demografie děkuje autorovi za laskavé svolení k publikování článku.

Pozn.: Názory v příspěvku odrážejí pouze stanovisko autora.

a snižování chudoby rodin, přes podporu zdravotní péče a vzdělání dětí až po podporu spravedlivějšího rozdělení domácích prací mezi mužem a ženou.

Může se zdát, že oba cíle – větší zapojení žen do pracovního procesu a zvyšování jejich plodnosti – se vzájemně vylučují. To je však mylná představa. Míry plodnosti jsou totiž nejvyšší v zemích s nejvyšší mírou zaměstnanosti žen (graf 1).

Graf 1 Úhrnná míra plodnosti a míry zaměstnanosti žen v zemích OECD v roce 2005 (Total fertility rate and female employment rates in OECD countries in 2005)

Pramen: OECD.

Skandinávské země: výrazná podpora rodin s malými dětmi

Opatření rodinné politiky různých zemí byla porovnána pomocí údajů z databáze OECD (Family database) – údaje za tyto země byly vyneseny na dvě osy (graf 2). Na první pohled se rýsují dvě skupiny zemí: na pravé straně grafu skandinávské země a na levé jihoevropské a anglosaské. Toto rozdělení vyplývá víceméně z rozdílů v rodičovské dovolené a v počtu zařízení péče o děti určených pro děti do tří let věku pracujících rodičů. Rodičovská dovolená ve skandinávských zemích je delší než v ostatních zemích: ve Švédsku činí 53 týdnů, během nichž je nárok na dávku odpovídající průměrné mzdě na plný úvazek¹⁾, a v Dánsku 47 týdnů,

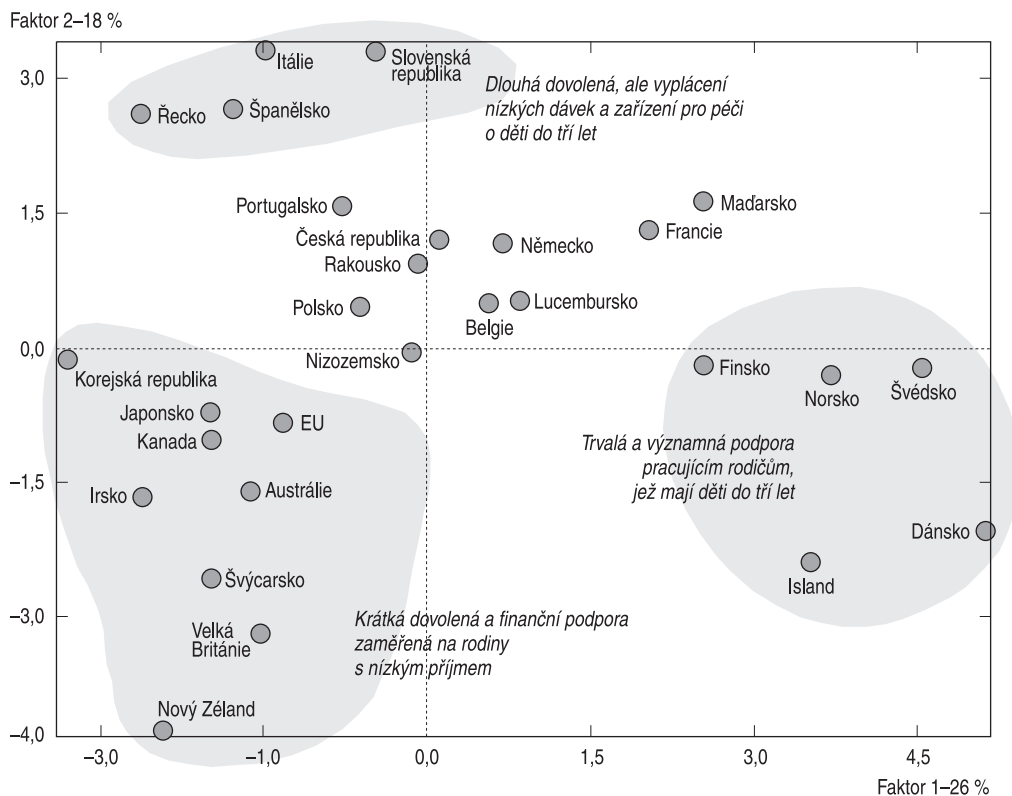
¹⁾ Pokud mateřské a rodičovské dovolené dosáhnou celkové délky, při nichž se vyplácí částka ve výši průměrné mzdy.

ve srovnání s pouhými 27 týdny, které jsou průměrem za všechny země OECD. Tento kontrast je způsoben relativně vysokou mzdovou úrovní v severských zemích, přičemž délka dovolené zůstává omezená.

Délka otcovské dovolené, při níž se pobírá ekvivalent průměrné mzdy na plný úvazek, je rovněž delší než v ostatních zemích: činí 13 týdnů na Islandu a 11 týdnů ve Švédsku, zatímco průměr zemí OECD je pouhý jeden týden. Avšak otcovská dovolená představuje jenom nepatrný zlomek celkové rodičovské dovolené, kterou si téměř vždy vybírají ženy. Celkem jsou náklady na rodičovskou dovolenou v severských zemích mnohem vyšší: průměrně dosahují na každé dítěte 57 % HDP na obyvatele, ve srovnání s 25 % v jiných zemích a pouhými 5 % v anglosaských zemích.

I podíl dětí umístěných v zařízeních péče o děti je v severských zemích mnohem vyšší²⁾. V těchto zařízeních je zapsána zhruba polovina všech dětí ve věku do tří let ve srovnání s ne-

Graf 2 Země OECD podle rodinné politiky (OECD countries by family policy)

Poznámka k analytické metodě: Podobnosti a rozdílnosti rodinných politik v zemích OECD jsou shrnuty pomocí analýzy hlavních komponent (Principal Component Analysis), tak je zakreslena každá země na obou osách. Vodorovná osa ukazuje jasný rozdíl, jenž se hlavně týká podpory dovolené a možnosti zařízení pro péči o děti pro rodiny s dětmi do 3 let. Svislá osa zdůrazňuje kontrast mezi zeměmi z hlediska délky rodičovské dovolené a zaměření finanční podpory na rodiny s nízkými příjmy.
Pramen: OECD.

²⁾ Výjimkou je však Finsko, kde je v zařízeních péče o děti zapsáno pouze přibližně 35 % dětí do tří let, ve srovnání s 40 % ve Švédsku, 44 % v Norsku, 59 % na Islandu a 62 % v Dánsku.

celou pětinou zemí OECD jako celku. Také celkové náklady na každé dítě jsou mnohem vyšší: v průměru 5758 dolarů (vyjádřeno paritou kupní síly) v severských zemích ve srovnání s 2520 dolary v průměru OECD. Naproti tomu objem rodinných přídatků je podprůměrný a zjevně je určen pro nízkopříjmové rodiny.

V severských zemích jsou vyšší celkové investice vložené do péče o děti a na výchovu všech dětí do šesti let a činí v průměru 1,8 % HDP, kdežto v jiných zemích to je 0,7 % (a pouhých 0,6 % v anglosaských a asijských zemích a 0,7 % v jižní Evropě).

Dánsko: výrazné zásahy státu

Z rámce severských zemí se poněkud vymykají Dánsko a Island (graf 2) zčásti z týchž důvodů: podíl dětí do tří let umístěných v zařízeních péče o děti je v těchto zemích mnohem vyšší (62 % v Dánsku a 59 % na Islandu). Úroveň výdajů na zařízení péče o děti je v Dánsku rovněž vyšší (2,3 % HDP). Skutečná míra zdanění, tzn. celkový podíl daní vybraných z příjmu, je v Dánsku – a ve všech severských státech – také mnohem vyšší než v ostatních zemích. Lze to považovat za daň, kterou je třeba platit za relativně vysokou úroveň podpory, jež je poskytována v podobě placené dovolené a institucionální péče o děti s cílem skloubit práci s rodičovstvím. Dánsko patrně představuje nejrozvinutější model založený na výrazných státních intervencích a nabízející vysokou trvalou podporu, jež rodičům umožňuje sladit práci s rodinou. Tento systém poskytuje relativně vysoké finanční zabezpečení během rodičovské dovolené. Ta je sice relativně krátká, avšak následuje po ní snadná dostupnost zařízení péče o nejmenší děti, dále pak pro děti předškolního i školního věku. Plodnost proto patří mezi nejvyšší ze zemí OECD s obzvláště vysokou mírou zaměstnanosti žen (přepočteno na plný úvazek). Nicméně vysoký podíl ženské pracovní síly vede k výrazné profesní segregaci mužů a žen.

Anglosaské země: podpora je zaměřena na děti předškolního věku a chudé rodiny

Na opačném konci spektra od severských zemí figurují anglosaské země, Japonsko, Korejská republika a jihoevropské země, které jsou si navzájem podobné: v každé z nich je obecně nižší podpora pracujících žen s dětmi do tří let. Dávka pobíraná během dovolené po narození dítěte je minimální nebo není vůbec žádná. Nabídka zařízení péče o děti a jejich výchovu je obecně rovněž nízká, avšak mezi zeměmi panují značné rozdíly. Veřejné investice jsou rovněž zjevně směřovány až na předškolní výchovu. Výdaje na jedno dítě do tří let a podíl těchto dětí v zařízeních jsou mnohem nižší než u dětí ve věku od tří do šesti let.

Anglosaské země spolu s Japonskem a Koreou se však v mnoha ohledech liší od jižní Evropy. Především je zde mnohem vyšší podpora rodin v podobě rodinných přídatků a daňových úlev. V těchto zemích je to vlastně hlavní forma státní intervence, na kterou připadá 1,9 % HDP, ve srovnání s 1,6 % průměru za OECD (USA představují s pouhými 0,8 % výjimku). Tato podpora je také zjevně určena nízkopříjmovým rodinám a jejím cílem je omezit chudobu. Přesto je v zařízeních určených pro péči o děti, mnohdy soukromých, umístěno o něco víc než každé čtvrté dítě (28 %) ve srovnání s průměrem OECD, jenž je mírně menší (23 %).

Jinými slovy, anglosaské země jsou charakterizovány spíše skromnou státní podporou pracujících žen s dětmi do tří let. Více prostředků se zde vkládá do předškolních zařízení pro děti od tří do šesti let, kde děti tráví obvykle jenom část dne, přičemž hlavním cílem je zajistit rovné možnosti vzdělání pro všechny děti. V tomto kontextu závisí rovnováha mezi prací a rodinou především na opatřeních umožňujících pružnost pracovního trhu, tzn. možnost měnit zaměstnání, aniž by hrozila příliš dlouhá ztráta práce, a zejména rozvoj zaměstnání na částečný úvazek pro ženy s malými dětmi. Jsme tu tedy svědky silné nerovnováhy mezi postavením mužů a žen na pracovním trhu. Je zjevné, že rodiny s malými dětmi přicházejí o část příjmu, která není kompenzována státní podporou. Rodinný příjem je proto často nedostatečný a podíl chudých rodin patří v těchto zemích k nejvyšším. Naopak platí, že nastavení pracovního trhu umožňuje těmto zemím udržovat vysokou plodnost.

Jižní Evropa: omezenější podpora

V dalších zemích je jak plodnost, tak zapojení žen do pracovního procesu obecně nižší. Obzvláště nízké jsou v zemích jižní Evropy, kde je vyšší i míra chudoby. Pro tyto země je pří- značný „deficit“ rodinné politiky, ať již se věnujeme jakémukoli jejímu aspektu. Výše peněž- ních dávek pro rodiny je velmi nízká. Rodičovská dovolená je sice velmi dlouhá, ale buď je neplacená, nebo je příspěvek velmi malý. Portugalsko se od zbytku této skupiny liší tím, že má mírně kratší rodičovskou dovolenou, adresnější přídatky pro rodiny s nízkým příjmem a mnohem vyšší podíl dětí do tří let v zařízeních: 23 % v Portugalsku proti necelým 7 % v Itálii a Řecku. Ve Španělsku je v zařízeních umístěn téměř stejný podíl dětí do tří let, ale je tam mnohem delší, avšak neplacená, rodičovská dovolená.

Další země, ležící ve střední a východní Evropě, zauímají střední pozici, ovšem až na Francii a Maďarsko, kde jsou ukazatele mnohem vyšší než průměr u všech forem podpory rodin. Délka rodičovské dovolené, vyjádřená ekvivalentem průměrné mzdy při práci na plný úvazek, je delší než ve většině evropských zemí. Především přídatky na děti jsou mnohem méně zaměřeny na nízkopříjmové rodiny než v ostatních zemích. Nadprůměrné jsou i inves- tice do zařízení péče o děti, ale podíl v nich umístěných dětí ve věku do tří let je mnohem vyšší ve Francii (29 %) ³⁾ než v Maďarsku (7 %).

Francouzský model: značná podpora...

Francie tak má ve srovnání se svými evropskými sousedy zvláštní postavení (*Adema – Thé- venon*, 2008). Za prvé, celkové náklady vynakládané na pomoc rodinám jsou relativně vyso- ké: započtou-li se daňové úlevy, činí 3,8 % HDP. Francie proto figuruje na třetím místě mezi zeměmi OECD, jejichž průměr činí 2,4 %. Navíc podíl dětí do tří let umístěných v zařízeních péče o děti je mnohem vyšší než ve většině evropských zemí. Hlavně je to nutno připsat téměř úplné docházce do těchto zařízení již od věku dvou až tří let. Za druhé, pokud se zapo- čítávají i daňové úlevy na děti a na péči o ně, je celkový objem finanční podpory rodinám s dětmi vyšší než v severských zemích. Avšak z těchto finančních přesunů mají největší uží- tek bohaté rodiny. Spojení vysoké celkové finanční podpory, časně umístění dětí do předškol- ních zařízení a dlouhé doby, kterou děti denně stráví ve škole, zajišťuje plynulou podporu pra- cujících matek po celý počáteční úsek života jejich dětí. Podporu dostávají i rodiče, kteří „si zvolí“ alternativu, při níž přestávají pracovat a starají se o dítě do tří let věku.

Tyto rozsáhlé formy pomoci jsou ve Francii ukotveny v dlouholetých dějinách rodinné po- litiky, jež slouží několika cílům (*Damon*, 2006). Podpora znevýhodněných rodin a ochrana příjmů všech rodin patřily mezi hlavní cíle od doby, kdy se počátkem 20. století poprvé ro- dinná politika zaváděla. Dalším dlouhodobým cílem je podpora porodnosti. Tento cíl ospra- vedlňuje rozsáhlé přesuny peněz rodinám s více než dvěma dětmi bez ohledu na původní pří- jem rodiny. V 70. letech 20. století nastal u rodinné politiky posun, podpora rodin se zvýšila a zaměřila se na neúplné rodiny a na přídatky na bydlení v závislosti na rodinné situaci. V 80. letech 20. století se stala dominantní snaha sladit pracovní a rodinný život; to vedlo ke zvý- šení počtu míst v jeslích a finančních příspěvcích rodinám, které si zvolily soukromé opatrová- ní dětí.

...která zaměstnanost žen zvyšuje i snižuje

Avšak nyní se ve Francii systém podpor rodin ocitá ve vysoce ambivalentním prostředí, v němž rozpočtová omezení, mimořádný vzestup nezaměstnanosti a „prorodinná“ hnutí spo- lečně působí ve prospěch matek, které zůstanou doma, aby pečovaly o malé děti. V roce 1985 byl zaveden příspěvek na rodičovskou dovolenou, kterým se mělo pomoci rodičům tří dětí,

³⁾ Toto číslo nezahrnuje všechny formy péče o dítě. Třebaže nejsou k dispozici celkové údaje, odhaduje se, že teore- tická kapacita je zhruba pro 44 % dětí do tří let.

kteří přestali pracovat a starali se o nejmladší dítě do tří let (**Allocation Parentale d'Éducation** – APE). Od roku 1994 se vztahuje i na rodiče dvou dětí. V roce 2004 reforma přídatků na děti (**Prestation d'Accueil du Jeune Enfant** – PAJE) dále rozšířila rozsah předchozího příspěvku: rodičům umožnila nepracovat až půl roku po narození prvního dítěte. Tak jako v jiných zemích jako třeba ve Finsku, Norsku a Rakousku je tudíž i francouzský systém duální: podporuje nejen pracující rodiče, kteří využívají zařízení péče o děti, ale také ty matky, jež se rozhodnou odejít ze zaměstnání kvůli péči o své děti. Avšak pouze ve Francii vede sdružený efekt všech forem podpory k tomu, že matky po narození prvního dítěte zůstávají pracovat na plný úvazek a pracovat přestávají nebo pracují na zkrácený úvazek až po narození dalšího dítěte/děti. Toto ojedinělé spojení zčásti vysvětluje, proč je míra zaměstnanosti na plný úvazek u žen relativně vyšší než v ostatních evropských zemích, avšak proč tento ukazatel prudce klesá po narození dětí vyšších pořadí: zatímco na plný úvazek pracuje zhruba 50 % matek prvních dětí a vůbec nepracuje 20 % z nich, u matek s třemi a čtyřmi dětmi pracuje na plný úvazek necelých 25 % a více než 40 % nepracuje vůbec (Pailhé – Solaz, 2006). Právě toto je patrně jeden z faktorů, jež přispívají k relativně vysoké a stabilní úrovni plodnosti ve Francii (Toulemon – Pailhé – Rossier, 2008). Ve světle této skutečnosti má všeobecná reforma státní politiky dva hlavní cíle: zvýšit přínos rodinné politiky k omezování chudoby a zvýšit míru zaměstnanosti žen tím, že se sníží ty příspěvky, díky kterým si ženy mohou dovolit přestat pracovat, a že se budou rozvíjet takové způsoby péče o děti, které stojí méně než zařízení celodenní péče o ně.

Literatura

- Adema, Willem – Thévenon, Olivier. 2008. Les politiques en faveur de la conciliation entre travail et vie familiale en France au regard des autres pays de l'OCDE. *Recherches et Prévisions* (93), September.
- Damon, Julien. 2006. *Les politiques familiales. Que sais-je?* Presses Universitaires de France.
- OECD: www.oecd.org/els/social/family/database
- Pailhé, Ariane – Solaz, Anne. 2006. Employment and childbearing: women bear burden of the work-family balance. *Population et Sociétés*, 426.
- Toulemon, Laurent – Pailhé, Ariane – Rossier, Clémentine. 2008. France: High and Stable fertility. *Demographic Research*, 19 (16), p. 503–556.

OLIVIER THÉVENON je ekonomem, pracuje v INEDu (Institut national d'études démographiques) a v Divizi sociální politiky při OECD (OECD, Social Policy Division). Věnuje se především srovnávacím analýzám rodinných politik a jejich dopadu na zaměstnanost žen, reprodukční chování a sladování pracovního a rodinného života. Nyní se podílí na rozvoji Databáze rodiny při OECD poté, co se zapojil do projektu „Babies and Bosses reviews“ při OECD. Před nástupem do INEDu pracoval jako projektový manažer výzkumného oddělení Francouzského ministerstva sociálních věcí, kde se zabýval srovnávacím výzkumem zaměstnanosti a sociálních systémů.

PLODNOST V ANGLII A WALESU – NEČEKANÉ SOUVISLOSTI RODINNÉ POLITIKY?

WENDY SIGLE-RUSHTON

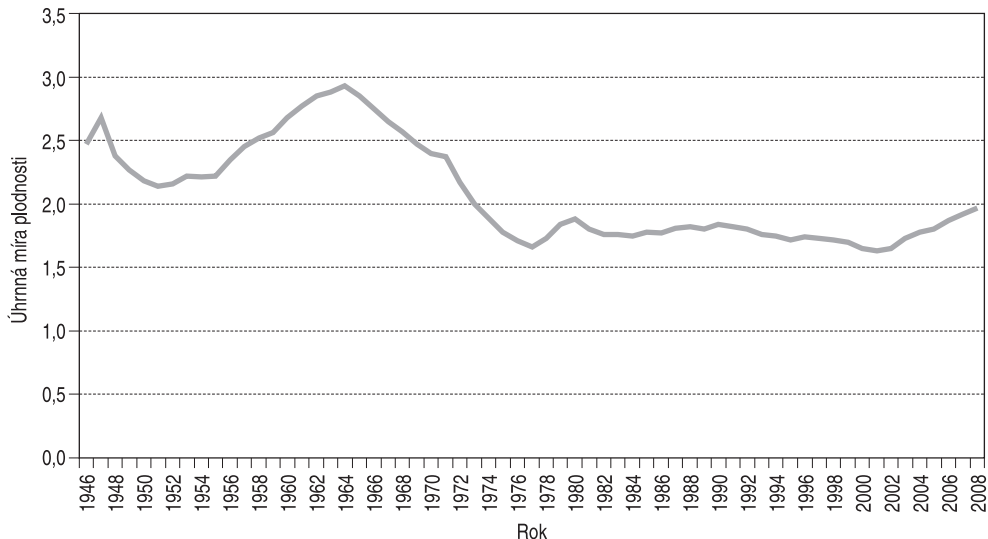
Fertility in England and Wales: A Policy Puzzle?

Relative to many other European countries, fertility in England and Wales has been maintained at moderately high levels. Other countries with similar TFRs have far more generous and universal family policies. This paper explores why that might be the case. The main argument which is sketched out in this brief note is that moderately high fertility can be sustained in different settings, but the resulting fertility profile will likely differ in predictable ways which can be linked to the family policy and the labour market.

Demografie, 2009, 51: 258–265

Plodnost, měřená úhrnnou mírou plodnosti (úp), se ve většině evropských zemích v 70. a 80. letech 20. století snížila buď pod úroveň prosté reprodukce nebo těsně nad ni (Sigle-Rushton – Kenney, 2003; Sobotka, 2004). Třebaže dnes má všech 27 členů Evropské unie úp pod úrovní prosté reprodukce, rozdíl mezi záchovnou hladinou a úp se mezi jednotlivými zeměmi značně liší. V řadě jihoevropských a východoevropských zemích se úp snížila pod 1,3 a tento jev byl nazván „extrémně nízká plodnost“ (Kohler – Billari – Ortega, 2002). V jiných zemích byl poklesl menší a udržela se v nich vyšší úroveň plodnosti, která sice zůstala pod hladinou prosté reprodukce, nicméně i tak jim umožňuje lépe čelit problémům spojeným s demografickým stárnutím. Takovou zemí je také Anglie a Wales. Jak ukazuje graf 1, v období od roku 1973 (kdy se po natalitní vlně 60. let úp snížila pod úroveň prosté reprodukce) do roku 2008 činila úp v průměru asi 1,78 a poklesla pod 1,70 jenom během čtyř let (Sigle-Rushton, 2008). Sobotka (2004) proto zařazuje v rámci Evropy Anglii a Wales spolu se severskými zeměmi (Dánskem, Finskem, Islandem, Norskem a Švédskem) a dále s Francií a Irskem do „pásu vysoké plodnosti“.

Tento pás vysoké plodnosti zahrnuje země, které představují poněkud nesourodou skupinu. Jsou v ní jak země, které reprezentují všechny tři typy *Esping-Andersenových* (1990) **Tří světů sociálního státu**, tak země, kde je hlavní výdělečně činnou osobou muž (Lewis, 1992). Francie, Dánsko a Švédsko byly průkopníky na poli poskytování velkorysých dětských příspěvků a jiných opatření, jako například mateřské dovolené chráněné před ztrátou zaměstnání a subvencované péče o dítě, díky nimž lze lépe skloubit placené zaměstnání s mateřstvím. Také zbylé severské země prosazovaly podobnou rodinnou politiku. Třebaže je důležité brát v úvahu širší socioekonomický kontext, v němž je určitá politika zakotvena (MacDonald, 2002; Neyer, 2006), ekonomická teorie vede severské země a Francii k uplatňování souboru opatření, která podporují plodnost (Björklund, 2007). Naproti tomu, především v minulosti, ani Irsko, ani Anglie a Wales neposkytovaly větší státní podporu rodinám a dětem. V obou zemích existovala značná institucionální podpora rodin s mužem jako hlavním živitelem a relativně slabá regulace pracovního trhu, pokud jde i práva a dávky pracujících matek. Ve srovnání s velkou částí Evropy byly ekonomiky obou zemí opravdu relativně málo regulovány a jejich pracovní trh charakterizovala sice vysoká míra zaměstnanosti, ale také vysoká úroveň často špatně placené práce na částečný úvazek, značná fluktuační a firmy poskytovaly zvláště ní dávky přímo jednotlivým pracovníkům jen v malé míře (Sigle-Rushton, 2008). Tato studie

Graf 1 Trendy úhrnné plodnosti v Anglii a Walesu po druhé světové válce (Post-World War II trends in the total fertility rate in England and Wales)

Pramen: Birth Statistics for England and Wales FM.1, Table 1.4.

zaměřená na Anglii a Wales zkoumá, jak to, že se plodnost udržela na určité úrovni navzdory nezájmu či – přinejmenším až do nedávných let – bez rodinné politiky. V úvodu i za pomoci ekonomických modelů časování plodnosti diskutují, jak velkorysá rodinná politika, například v severských zemích, stimuluje vyšší plodnost, ale zároveň i odklad plodnosti, zejména žen s nižším platem. Podle stejné logiky by skromější státní příspěvky měly znamenat také menší náklady na stimulaci žen s nižšími příjmy, aby začaly rodit dříve a měly více dětí. Účinek takových stimulů bude samozřejmě do jisté míry záviset na podmínkách pracovního trhu a na tom, jak bude určitá vláda ochotna do pracovního trhu zasáhnout. S ohledem jak na rodinnou politiku, tak na pracovní trh tvrdím, že jak předpokládá teorie, britská plodnost je sice celkem vysoká, avšak je polarizována podle vzdělanosti a společenského postavení¹⁾. Náklady na reprodukci příští generace proto nadměrně nesou ti, kdo mají nejmenší zdroje. Dále se zabývám rolí, kterou pravděpodobně sehrály migrace a změny rodinné politiky po roce 2001, kdy se úhrnná plodnost prudce zvýšila.

Ekonomické teorie optimálního časování mateřství uvádějí, že ucelená soustava opatření rodinné politiky, jež podporují skloubení zaměstnání s mateřstvím – zejména taková opatření, která jsou jednak štedrá, jednak spojená s předchozím působením na pracovním trhu, stimuluje ženy, aby odkládaly rození dětí, dokud samy nedokončí vzdělání a nezajistí si placené zaměstnání. Mateřská dovolená, v jejímž průběhu je chráněno původní zaměstnání, rodičovská dovolená s náhradou mzdy (což snižuje náklady ušlé příležitosti v důsledku dočasného odchodu z pracovního trhu) a subvencovaná péče o děti zaměstnaných matek by sice měly omezit náklady na děti, avšak odrazují od toho, aby ženy měly děti v mladším věku, přinejmenším dokud žena nezíská stále pracovní místo (Björklund, 2007; Gustafsson, 2001). Ekonomická teorie praví, že ženy s vyšším výdělkem jsou silně motivovány k odkladu své realizované plodnosti (Gustafsson, 2001). Proto by měl balík propopulačních opatření obsahovat takové podněty, aby rození dětí odložily i ženy s průměrnými a nižšími příjmy. U žen

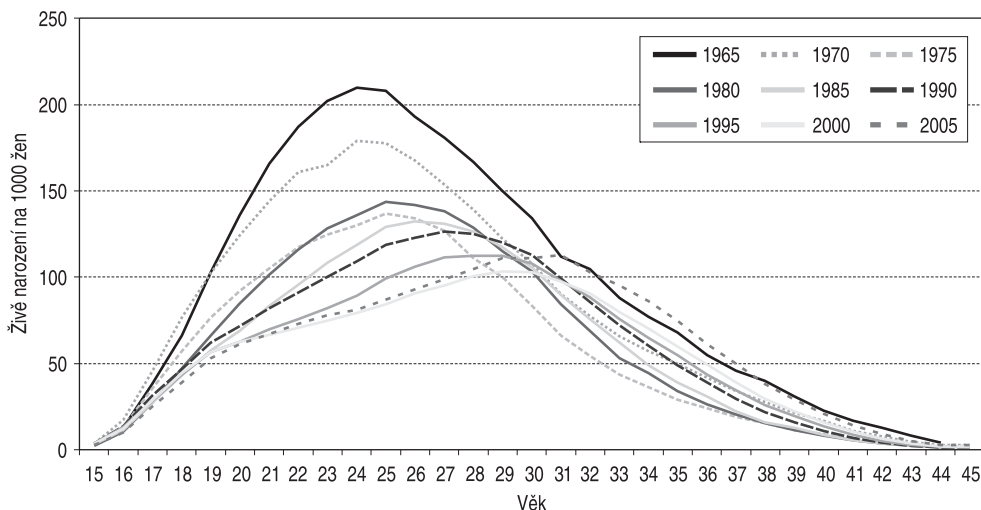
¹⁾ Tuto tezi jsem si vypůjčila ze studie od Ekerta-Jaffého a spolupracovníků (2002).

s nízkými příjmy by měl tento faktor působit tím silněji, čím širší je propast mezi úrovní mateřských dávek a úrovní příjmu.

Navíc pokud všechny matky dostanou vysoké dávky, může v soukromém sektoru vzniknout tendence raději ženy nezaměstnávat a nijak nepodporovat, protože budou pokládány za potenciální matky a tudíž lze očekávat, že z dlouhodobého hlediska bude nákladnější je zaměstnávat. Dokonce se objevily názory, že takováto statistická diskriminace vysvětluje jisté formy profesní segregace v severských zemích, kde pracuje vyšší podíl žen ve státním než v soukromém sektoru (Hakim, 2008; Shalev, 2008). Zčásti v důsledku vysoké úrovně segregace podle zaměstnání (ale také kvůli celkově užšímu mzdovému rozpětí) je rozpětí výdělků žen menší v severských než v anglosaských zemích. Úzké rozpětí mezd s relativně silnou ochranou minimální mzdy by mělo vytvořit podněty, aby i ženy z nižších zaměstnaneckých kategorií odložily realizovanou plodnost, aby tak i ony mohly posléze dostávat větší mateřské dávky, které se odvozují z výše platu. Z nižšího rozsahu příjmové nerovnosti těž plyne, že výhody spojené s odkladem rození dětí pro osoby s vyšším příjmem nejsou tak velké, jaké by byly, kdyby byly jejich příjmové trajektorie příkře vzestupné (Gustafsson, 2001). To by mělo povzbuzovat poněkud časnější a snad i vyšší konečnou plodnost žen s vyšším výdělkem, než by se dalo očekávat v prostředí s vyšší úrovní nerovnosti a méně univerzálními opatřeními rodinné politiky spjatými se zaměstnaností.

V zemích, kde je státní pomoc rodinám s dětmi omezená a kde se nabízí jako bezpečnostní pojistka jenom nejchudším rodinám, působí opatření, v jejichž důsledku se rození dětí odkládá nebo se vůbec neuskuteční, nejvíce u žen s největšími možnostmi na pracovním trhu²⁾ (v zaměstnáních charakteristických prudce rostoucími příjmy a pracovním zařazením, jaké mívají muži) a méně u žen s nižším postavením v zaměstnání. V takto pojatém prostředí rodinné politiky, které již není příliš časté, může narození dítěte přerušit profesní kariéru a přivodit ženám s průměrným až vyšším výdělkem značné ekonomické ztráty. Vyskytuje-li se takováto minimální rodinná politika v ekonomikách s vysokou úrovní příjmové nerovnosti, s nízkou úrovní regulace pracovního trhu a s nízkým stupněm specifických firemních investic do zaměstnanců (takže propuštění nebo přesun pracovníků na horší místo mohou firmy provádět relativně snadno a aniž je to něco stojí), pohnutky k odložení rození dětí jsou u žen s nejvyšším výdělkem silnější, protože časné mateřství s sebou může přinést sestup mezi „ženské v domácnosti“ (zejména pokud chtějí zkrátit pracovní dobu) a na celý život podstatně snížit výdělek. Z toho důvodu vytváří režim minimální rodinné politiky prostředí, v němž tyto ženy nejprve odkládají rození dětí a pak děti přivádějí na svět v co nejtěsnějším sledu, aby tak minimalizovali znehodnocení svého lidského kapitálu (Cigno – Ermisch, 1988). To znamená, že se v případě dlouhého studia až do třiceti let věku a za podmínek prudkého růstu výdělkové trajektorie se může odklad proměnit na „trvalé řešení“ (Berringtonová, 2004) a konečným výsledkem je pravděpodobně vyšší úroveň bezdětnosti (a menší konečná velikost rodiny) u žen s nejvyšší kvalifikací a výdělkem. Jistěže lze očekávat, že tento jev bude velmi kolísat podle poměrů v jednotlivých povoláních (viz například Blackwell a Glover (2007) a Crompton a Harris (1998)), avšak lze říci, že prostředí liberální politiky v průměru vytváří silné podněty, aby ženy s lepší pozicí na pracovním trhu narození dětí odkládaly (resp., aby děti vůbec neměly). Pokud jde o znevýhodněnější ženy, nástup do zaměstnání a odchod z něj v takovémto prostředí jim nezpůsobuje takovou finanční újmu, protože není pravděpodobné, že by dosáhly postavení s větší možností postupu, a jejich příjmové trajekto-

²⁾ U žen s nejvyšším výdělkem to může být do jisté míry vyváženo tam, kde je velká nabídka žen s nízkými příjmy, které lze za účelem péče o dítě zaměstnat soukromě, což ženám s vysokým příjmem dovoluje nahrazovat zařízení péče o děti (Shalev, 2008). To lze v případě neregulovaného pracovního trhu, jenž je charakterizován vysokou úrovní mzdové nerovnosti (Donath, 2000) a rozsáhlého černého trhu (často tvořeného nelegálními přistěhovalci). Nicméně i tehdy vedou obavy z toho, že by mateřství mohlo být vnímáno jako signál menší ochoty bezvýhradně pracovního nasazení, k odkladu narození prvního dítěte.

Graf 2 Specifické míry plodnosti podle věku v Anglii a Walesu v letech 1965-2005 (Age specific fertility rates in England and Wales from 1965 until 2005)

Pramen: Birth Statistics for England and Wales FM.1, Table 10.1.

rie nejsou zdaleka tak vzestupné. Navíc je-li pracovní trh málo regulován a výdělek na spodním konci příjmového spektra se blíží úrovni sociálních dávek, existence nízkých dávek vázaných na příjem by sice mohla poskytnout pojistku proti časnému rození dětí, avšak jenom u osob s nejnižšími příjmy. V zemích jako je Velká Británie, kde dávky pro osamělé matky závislé na předchozím příjmu měly podle původního úmyslu umožnit těmto ženám, aby nemusely ihned hledat práci (Sigle-Rushton, 2009), společnost velmi kladně přijímá představu, že je třeba pomáhat financovat období, kdy se někdo ocitne mimo pracovní trh.

Shrneme-li tento stručný přehled, vyplývá z něj, že i když má úhrnná plodnost stejnou úroveň, může se režim plodnosti lišit v závislosti na rodinné politice. Ve srovnání se zeměmi s obsáhlejší a finančně štedřejší podporou rodin s dětmi by v zemích s nízkými, často cílenými dávkami závislými na příjmu měly mít vyšší míry plodnosti koncentrované do nižších věkových skupin chudší, tj. znevýhodněné vrstvy společnosti, a lze předpokládat, že bohatší budou mít nižší konečnou plodnost a vyšší míru bezdětnosti. Socioekonomické rozdíly ve věku rození dětí a v konečné velikosti rodiny by v těchto zemích měly být větší, ale chudší vrstvy v těchto zemích, tj. ti znevýhodnění, by měly nést vyšší podíl nákladů na reprodukci nové generace.

Empirické údaje jsou v souladu s těmito tezemi. Ve většině ostatních zemí s mírně vyšší úrovní plodnosti, kde se její úroveň snižovala a děti se rodily ve vyšším věku, se křivky grafů zobrazujících plodnost sice posunuly doprava, avšak zůstaly příkré a mají ostrý vrchol. Naproti tomu v Anglii a Walesu se křivka plodnosti podle věku sice mírně zploštila u dvacetiletých žen, avšak již méně u žen v mladším věku (graf 2). Z těchto rozdílů vyplývá, že v Anglii a ve Walesu míry plodnosti u mladistvých zůstávají vysoké, hodnoty ve věku nejvyšší plodnosti jsou poněkud nižší, ale v širším věkovém spektru, tradičnější, než v jiných zemích s mírně vyšší úrovní plodnosti (Chandola – Coleman – Hiorns, 2002). A skutečně také úhrnná plodnost zůstala od 80. let 20. století stabilní, protože úbytek úrovně plodnosti ve věku 20 až 29 let byl víceméně vyvážen růstem ve věku 30 až 39 let, což ukazuje na velmi značnou kompenzační plodnost po dřívějším odkladu. Současně platí, že plodnost v nejmladším

věku se změnila jen velmi málo. Od roku 2000 přestala míra plodnosti u osob ve věku 20–29 let klesat, přičemž u žen, jež již dosáhly třicátého roku, vzestup úrovně plodnosti pokračoval a zčásti tak přispěl ke stálému zvyšování úhrnné plodnosti od roku 2001 (*Sigle-Rushton, 2008*). Co se týče konečné velikosti rodiny, plodnost v Anglii a Walesu je charakterizována vysokým „ukazatelem koncentrace“, z čehož lze usoudit, že ve srovnání s jinými evropskými zeměmi je plodnost v celé populaci relativně méně rovnoměrně rozdělena, což svědčí jednak o vyšší úrovni bezdětnosti, jednak o vyššímu podílu vícedětných rodin (*Shkolnikov – Andreev – Houle – Vaupel, 2007*).

Třebaže tento režim potvrzuje, že mladší i starší ženy v Anglii a Walesu (a dalších anglosaských zemích jako Irsku) mají děti ve větší míře a že plodnost není rovnoměrně rozdělena v celé populaci, jen málo vypovídá o průměrných socioekonomických charakteristikách (čas-to aspoň nastíněných pomocí úrovně dosaženého vzdělání) žen, které rodí v různém věku, nebo žen, které nemají vůbec děti. S uvedenými tezemi jsou v souladu údaje ukazující, že plodnost mladistvých v Anglii a Walesu (a také plodnost brzy po dvacátém roku života) se týká především žen s nejnižším vzděláním a s nejnižšími příjmy (*Social Exclusion Unit, 1999*).

Sociální polarizace režimu odložené plodnosti je také v souladu s teoretickými předpoklady. *Rendall et al.* (2005) ukazují, že v Anglii a Walesu měly ženy s univerzitním vzděláním narozené v 60. letech 20. století mnohem menší pravděpodobnost, že se jim narodí dítě do 33 let věku než ženy narozené v 50. letech (u nichž bylo zapojení do ženského pracovního trhu nižší) – tady byl zaznamenán pokles o více než 10 procentních bodů na necelých 54 %. Co se týče žen s nižším vzděláním, neobjevily se markantnější příznaky změn u časování rození dětí nebo v pravděpodobnosti prvního porodu a více než 80 % těchto žen rodilo do věku 33 let. Naproti tomu v Norsku a Francii přes 70 % žen s vyšším vzděláním v 60. letech 20. století rodilo do věku 33 let a údaje svědčí o podstatném odkladu ve věku 21 až 25 let u žen s nízkým vzděláním. Navzdory určitým známkám o probíhajícímu oživení (viz též *Kneale – Joshi, 2008*), po němž následovalo zkrácení mezirodinných intervalů (*Rendall – Smallwood, 2003*), což, jak už bylo uvedeno, se dalo očekávat u žen chtějících omezit dobu, kterou musejí strávit mimo pracovní trh, vysoce kvalifikované ženy v Anglii a Walesu mají přece jen větší pravděpodobnost než ženy s nižším vzděláním, že zůstanou bezdětné, a jejich konečná plodnost je nižší. *Berringtonová* (2004) dokazuje na datech mikrocenzu pořádaného v letech 2000 a 2001, že u konečné plodnosti existuje ve Velké Británii značná závislost na vzdělání. Zjistila, že 28 % žen s vysokoškolským vzděláním, ale jenom 16 % žen bez kvalifikace bylo ve věku 40 let bezdětných. Ženy s vyšší úrovní vzdělání měly také vyšší pravděpodobnost, že budou mít jenom jedno dítě než méně vzdělané ženy. Naopak u nekvalifikovaných žen byly nejběžnější větší rodiny. Asi 20 % udalo, že mají čtyři a více dětí. Při porovnání s jinými zeměmi tato data potvrzují, že se obrázek plodnosti v Anglii a Walesu vyznačuje silnější sociální polarizací než v jiných zemích s mírně vysokou plodností, jež disponují rozvinutější a univerzálnější rodinnou politikou (*Sigle-Rushton, 2008; Toulemon – Pailhé & Rossier, 2008; Eckert-Jaffé et al., 2002; Rendall et al., 2005*).

Třebaže uvedené údaje naznačují, že politickoekonomické poměry v Anglii a Walesu přispívají k relativně vysoké, byť sociálně polarizované plodnosti, rychlý růst úrovně úhrnné plodnosti od roku 2001 si vyžaduje další zkoumání. Částečně to je možné vysvětlit kompenzací předchozích odkladů. Určitou roli patrně hrají i vyšší míra přistěhovalectví a změny rodinné politiky z nedávných let. Badatelé upozornili, že země s nízkou úrovní regulace pracovního trhu mají zpravidla také vysokou úroveň imigrace, kdežto země s vysokou úrovní ochrany pracovního trhu mívají méně přistěhovalců. Snad proto nepřekvapuje, že Velká Británie byla v nedávných letech cílovou zemí pro vysoký počet migrantů, vyššího než země typu Švédska, které přitom byly podobně otevřené pohybu z nových členských zemí EU (*Ruhs – Martin, 2008*). Díky svému mladšímu věkovému složení jsou matky narozené v cizi-

ně³⁾ většinou mladší, a tak na ně připadá sice malý, ale nezanedbatelný podíl z úhrnné plodnosti, který se v posledních letech ještě zvětšoval. Zvyšovala se však i úhrnná plodnost žen narozených v Anglii a Walesu (*Tromans – Natamba – Jefferies*, 2009). A tak i když nelze tvrdit, že by byla migrace hlavní příčinou nedávného zvýšení plodnosti, je nicméně pravda, že rostoucí míra imigrace (to znamená zvětšující se podíl nových přistěhovalců) přispívala od roku 2001 ke zvyšování úhrnné plodnosti. Podle údajů *Státního statistického úřadu* (Office for National Statistics), vydaných v roce 2007, by se v roce 2001 úhrnná plodnost v Anglii a Walesu snížila z 1,63 na 1,56, kdyby se nezapočítaly děti narozené ženám narozeným v cizině (na ně připadalo 17 % všech narozených dětí). V roce 2007, kdy na cizinky připadalo 21,9 % všech narozených dětí, by se úhrnná plodnost snížila z 1,92 na 1,79, kdychom tyto ženy nezapočetli (*Tromans et al.*, 2009). Jsou ovšem pádné důvody tázat se, zda tento příspěvek k průměrné úrovni konečné plodnosti bude nakonec tak vysoký, jak by se podle úhrnné plodnosti cizinek na první pohled zdálo⁴⁾. Přistěhovalé ženy často rodí brzy po příchodu, a tak lze očekávat, že to úroveň plodnosti značně ovlivní v období vysoké imigrace, a jak ukazuje *Toulemon* (2006), imigrantky zpravidla mívají úhrnnou plodnost vyšší, než byla jejich původní předpokládaná konečná plodnost.

Tento nepoměr bude ještě výraznější, jestliže nedávní přistěhovalci představují velký podíl z celkové přistěhovalcké populace, jako je tomu od přelomu století v případě Anglie a Walesu. Navíc, s tím jak se imigrantky začleňují do nižších stupňů na žebříčku zaměstnání a příjmů a jak získávají nárok na státní dávky, lze očekávat, že budou mít nadprůměrnou plodnost, zůstanou-li delší dobu v Anglii a Walesu, a bude-li se jejich plodnost obecně podobat plodnosti jiných žen s obdobným postavením, ovšem narozených přímo v zemi.

Nedávné změny rodinné politiky vedly k tomu, že je štedřejší, nicméně tato politika se nadále zřetelně liší od programů, jež se uskutečňují v severských zemích a ve Francii. Ve srovnání se skandinávským modelem je britská rodinná politika mnohem více genderově zaměřena. Tak například byla prodloužena délka mateřské dovolené a zvýšena její částka, ale to se netýkalo rodičovské nebo otcovské dovolené (*Lewis – Campbell*, 2007) a školka zdarma se poskytuje jenom několik hodin týdně (*Sigle-Rushton*, 2009). Kromě toho reforma této politiky nezahrnuje zásadní posun ve směru větších státních zásahů do pracovního trhu. Celkem vzato lze říct, že nedávné změny poskytly největší podporu matkám, které pracují na zkrácený úvazek ve špatně placených povoláních s nízkým společenským statutem, a určitou další podporu matkám s průměrným výdělkem (mnohé z nich pracují delší dobu, než na kterou je možné umístit dítě zdarma do předškolního zařízení), ale nenabízejí skutečné genderově stejné řešení v případě rodin, kde ženy mají vyšší výdělek a delší pracovní dobu. Stejně tak není nabízeno žádné přitažlivé řešení pro rodiny, kde je hlavním živitelem žena (*Sigle-Rushton*, 2008). V důsledku toho lze sice za určité zvýšení úhrnné plodnosti od přelomu století vděčit změnám v rodinné politice a štedřejší dávky poskytované během mateřské dovolené možná mírně omezily sociální polarizaci, nicméně obecná situace v Anglii a Walesu bude podle mého očekávání v dohledné budoucnosti nadále odrážet anglosaský model.

Můžeme tedy shrnout, že trvale vysoká míra plodnosti mladistvých a žen s nízkou kvalifikací či špatnými vyhlídkami na pracovním trhu v posledních třech desetiletích 20. století přispívala k režimu stabilní plodnosti. Soustředění plodnosti na nejméně zvýhodněné ženy, vyjádřeno úrovní jejich vzdělání a profesním zařazením, zůstává vyšší než v jiných zemích s podobou úrovní plodnosti, jako je například Francie (*Ekert-Jaffé et al.*, 2002). Tyto výsledky

³⁾ Je třeba mít na zřeteli, že se přistěhovalci a matky narozené v cizině do značné míry překrývají, ale že to není totéž. Bohužel máme údaje jenom za druhou skupinu.

⁴⁾ Je to ovšem i otázka kvality dat. Údaje o počtu přistěhovalců do země jsou velmi omezené. Matky lze dobře spočítat, protože jsou podchycené v údajích o pohybu obyvatelstva. Avšak mnoho žen, které se přistěhovaly, ale zůstávají bezdětné, registraci uniká. Jmenovatel u měř plodnosti je proto pravděpodobně podhodnocen, takže úhrnná plodnost přistěhovalých žen je nadhodnocena.

nejdou v rozporu s ekonomickými teoriemi o rozložení plodnosti podle věku a lze z nich usoudit, že úhrnná plodnost maskuje významné rozdíly v režimech plodnosti, které jsou patrně spjaty s rodinnou politikou a její interakcí s pracovním trhem. Zkoumáme-li růst plodnosti od počátku tohoto století, můžeme říct, že ke stálému růstu úhrnné plodnosti od roku 2001 patrně přispěly také vysoká úroveň migračního přírůstku a zmíněná opatření uskutečněná v rámci rodinné politiky. Avšak není zcela jasné, zda jsou nedávné přírůstky pouze krátkodobým efektem v důsledku zkrácení intervalu mezi porody, nebo zda odrážejí skutečné změny v počtu dětí, který budou ženy mít.

V Anglii a Walesu sice vytvořila liberální rodinná politika a ekonomika v historickém měřítku podněty k mírně vyšší hladině plodnosti, ale s poněkud nevýhodným profilem. V tomto kontextu je vysoká plodnost nerovnoměrně spjata s vysokou úrovní nerovnosti. V důsledku toho jsou náklady na novou generaci rozděleny nerovnoměrně a mají regresivní charakter. Je také pravděpodobné, že vysoká plodnost je doprovázena vysokou úrovní dětské chudoby a všech souvisejících společenských problémů. Teorie uvádí, že ke snížení sociálního vyloučení, snížení nerovnosti a zvýšení možností zaměstnání (to vše je v souladu s cíli politiky Evropské unie a vlastně i s nedávnými záměry britské politiky (*Sigle-Rushton*, 2008; 2009)) se nakonec dospěje za cenu nižší úrovně plodnosti, neboť pro znevýhodněné skupiny bude rané mateřství méně přitažlivé. Pro země Evropské unie a ty, které touží po spravedlivější společnosti s větší rovností, je skandinávský model patrně jediným řešením, které z dlouhodobého hlediska přichází v úvahu.

Literatura

- Berrington, A. 2004. Perpetual Postponers? Women's, Men's and Couple's Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour. *Population Trends*, 117, p. 9–19.
- Björklund, A. 2007. *Does a Family Friendly Policy Raise Fertility Levels?* Swedish Institute for Employment Policy Studies Working Paper No. 3 Stockholm: SIEPS, 43 p.
- Blackwell, L. – Glover, J. 2007. Women's Scientific Employment and Family Formation: A Longitudinal Perspective. *Gender, Work and Organization*, 15, 6, p. 579–599.
- Chandola, T. – Coleman, D. A. – Hiorns, R. W. 2002. Distinctive Features of Age-Specific Fertility Profiles in the English Speaking World. *Population Studies*, 56, 2, p. 181–200.
- Cigno, A. – Ermisch, J. 1988. A Microeconomic Analysis of the Timing of Births. *European Economic Review*, 33, p. 737–760.
- Crompton, R. – Harris, F. 1998. Gender Relations and Employment: The Impact of Occupation. *Work, Employment and Society*, 12, 2, p. 297–315.
- Donath, S. 2000. The Other Economy: A Suggestion for a Distinctively Feminist Economics. *Feminist Economics*, 6, 1, p. 115–123.
- Ekert-Jaffé, O. – Joshi, H. – Lynch, K. – Mougin, R. – Rendall, M. 2002. Fertility, Timing of Births and Socio-Economic Status in France and Britain: Social Policies and Occupational Polarization. *Population* (English edition), 57, 3, p. 475–507.
- Esping-Anderson, G. 1990. *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 260 p.
- Gustafsson, S. 2001. Optimal Age at Motherhood. Theoretical and Empirical Considerations on Postponement of Maternity in Europe. *Journal of Population Economics*, 14, 2, p. 225–247.
- Hakim, C. 2008. Do We Need More Social Engineering for Sex Equality? Asks Catherine Hakim. *Compass*, 21 November 2008. <http://www.compassonline.org.uk/news/item.asp?n=3415> (cit. 7. 9. 2009).
- Kohler, H. P. – Billari, F. C. – Ortega, J. A. 2002. The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28, 4, p. 641–681.
- Kneale, D. – Joshi, H. 2008. Postponement and Childlessness: Evidence from Two British Cohorts. *Demographic Research*, 19, p. 1935–1968.
- Lewis, J. 1992. Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy*, 2, 3, p. 159–73.
- Lewis, J. – Campbell, M. 2007. UK Work/Family Balance Policies and Gender Equality 1997–2005. *Social Politics*, 14, 1, p. 4–30.
- MacDonald, P. 2002. Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options. *Population*, 57, 3, p. 417–446.
- Neyer, G. 2006. Family Policies and Fertility in Europe: Fertility Policies at the Intersection of Gender Policies, Employment Policies and Care Policies. MPIDR Working Paper 2006-010. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 31 p.
- Office for National Statistics [ONS]. 2007. Both UK and Foreign-Born Women Contribute to Rise in Fertility. News Release. Dostupné z: <http://www.statistics.gov.uk/pdfdir/fertility1207.pdf>
- Rendall, M. – Couet, C. – Lappegard, T. – Robert-Bobee, I. – Ronsen, M. – Smallwood, S. 2005. First Births by Age and Education in Britain, France, and Norway. *Population Trends*, 121, p. 27–34.

- Rendall, M. – Smallwood, S. 2003. Higher Qualifications, First Birth Timing, and Further Childbearing in England and Wales. *Population Trends*, 111, p. 18–26.
- Ruhs, M. – Martin, P. 2008. Numbers vs. Rights: Trade Offs and Guest Worker Programs. *International Migration Review*, 42, 1, p. 249–265.
- Shkolnikov, V. M. – Andreev, E. M. – Houle, R. – Vaupel, J. W. 2007. The Concentration of Reproduction in Cohorts of Women in Europe and the United States. *Population and Development Review*, 33, 1, p. 67–100.
- Sigle-Rushton, W. 2008. England and Wales: Stable Fertility and Pronounced Social Status Differences. *Demographic Research*, 19, p. 459–502.
- Sigle-Rushton, W. 2009. The Economic Costs of Divorce in Great Britain: Things Can Only Get Better. In *When Marriage Ends: Economic and Social Consequences of Partnership Dissolution* (Eds. Hans-Jürgen Andreß and Dina Hummelshiem), Edgar Elgar, p. 155–177.
- Shalev, M. 2008. Class Divisions among Women. *Politics and Society*, 36, 3, p. 421–444.
- Sigle-Rushton, W. – Kenney, C. 2003. Public Policy and Families. In *Blackwell Companion to the Sociology of Families* (Eds. M. Richards, J. Scott, and J. Treas), New York: Blackwell, p. 457–477.
- Sobotka, T. 2004. Is Lowest-Low Fertility Explained by the Postponement of Childbearing? *Population and Development Review*, 30, 2, p. 195–220.
- Social Exclusion Unit. 1999. *Teenage Pregnancy*. London: TSO, 139 p.
- Toulemon, L. 2006. *Fertility Among Immigrant Women in France: New Data, a New Approach*. Paper presented at the 2006 Annual Meeting of the Population Association of America. Los Angeles, CA 30 March–1 April 2006, 19 p.
- Toulemon, L. – Pailhé, A. – Rossier, C. 2008. France: High and Stable Fertility. *Demographic Research*, 19, p. 503–556.
- Tromans, N. – Natamba, E. – Jefferies, J. 2009. Have Women Born Outside the UK Driven the Rise in UK Births since 2001? *Population Trends*, 136, p. 28–42.

WENDY SIGLE-RUSHTON získala doktorát v oboru ekonomie na Brown University. V současné době je docentkou sociální politiky London School of Economics. Její poslední prací je projekt zkoumající vztah mezi dětstvím, bydlením a šancemi v dospělosti ve Velké Británii. Nyní spolupracuje s dalšími evropskými výzkumnými pracovníky na vývoji a rozšiřování soužití mezi evropskými zeměmi.

Summary

*Relative to many other European countries, fertility in England and Wales has been maintained at moderately high levels. Other countries with similar total fertility rates (TFR)s have far more generous and universal family policies. This paper explores why that might be the case. The main argument which is sketched out in this brief note is that similar TFRs mask what are potentially important differences between the fertility profile of England and Wales and that of other moderately high fertility countries with more generous and comprehensive family policies and employment regulations. I suggest that moderately high fertility can be sustained in different settings, but the resulting fertility profile will likely differ in predictable ways which can be linked to the family policy and the labour market. In England and Wales, the **laissez faire** family policy regime and economy have historically created incentives for a moderately high but relatively disadvantaged fertility profile. In this context, high fertility depends on high levels of inequality. As a consequence, the costs of producing the next generation being unevenly and regressively distributed. It also likely comes with higher rates of child poverty and all of its related social problems. Theory suggests that reduced social exclusion, reduced inequality, and increased employability (all consistent with EU policy goals and indeed recent UK policy efforts) will, **ceteris paribus**, come at the cost of reduced fertility in the future.*

ÚKOLY A BUDOUCNOST SLUŽEB PÉČE O DĚTI V MAĎARSKU¹⁾

MARTA KORINTUS

Challenges and way forward for children's services in Hungary

The paper describes the present system of childcare leaves and childcare services – as means of support for families with young children – then, gives an overview of challenges and possible future scenarios. A discussion of family day care services highlights the country's experience of introducing and trying to scale up these services, which are thought to be especially suitable for rural areas where it is not cost-effective to maintain childcare centers.

Demografie, 2009, 51: 266–273

System podpory rodičů s malými dětmi zahrnuje v Maďarsku: dovolenou pro pojištěné a nepojištěné rodiče, jež je hrazena v různé výši, dále finanční podporu ve formě rodinných přídatků a slev na dani, a také služby péče o děti. Tyto služby zahrnují jesle (maďarsky nazývané **bölcsőde**) pro děti do 3 let, školky (zvané **óvoda**) pro děti od 3 do 6 let a denní péči v rámci rodiny (neboli **családi napközis**) pro děti od 20 měsíců do 14 let²⁾.

Rodičům pečujícím o děti do tří let věku jsou k dispozici různé typy dovolených. Rodiče, kteří neodpracovali stanovený počet dnů – a nejsou tedy pojištěni – pobírají paušální částku. Pojištění rodiče – tj. ti s požadovaným odpracovaným počtem dnů – pobírají 70 % své dřívější mzdy až do určitého maxima, dokud jejich dítě nedosáhne věku 2 let. Potom pobírají stejnou paušální částku do 3 let věku dítěte. Existuje ještě třetí typ dávek, na který mají nárok ti rodiče, kteří mají tři nebo více dětí a jejichž nejmladší dítě je ve věku 3 až 8 let. V tomto případě pobírají stejnou paušální částku. Otec si může vybrat pět dnů plně hrazené dovolené během prvních dvou měsíců po narození dítěte.

Jesle a školky jsou veřejnými zařízeními, která nabízejí celodenní péči a výchovu. Rodiny platí jen cenu jídla, ale potřební mohou dostat stravu zdarma nebo se slevou. Podíl dětí dané věkové skupiny, které jsou umístěny v jeslích, je jen okolo 11 %³⁾, zatímco ve školkách je to 85 %. Během 3letého období pokrytého mateřskými a rodičovskými dovolenými zůstává tedy většina dětí doma s jedním z rodičů – většinou s matkou. To však nelze jednoznačně považovat za volbu rodičů, protože v mnoha částech Maďarska jesle chybí a v některých oblastech nejsou ani pracovní příležitosti.

Žádání z demokratických vlád od roku 1990 nerozvíjela služby péče o děti tak, jak by mohla. Zdá se, že demokratické cíle převážily nad ostatními úvahami. Jedním z opatření zaměřeným na klesající porodnost, byl rozvoj rozvinutého systému dlouhých placených dovolených na péči o dítě. Donedávna se v debatách o koncepci těchto dovolených a dosažení rovnováhy mezi prací a rodinným životem neobjevovala otázka genderové rovnosti. Organizace volající po rovných právech žen v 90. letech minulého století a na začátku 21. století se zaměřily na

¹⁾ Tento článek vychází z příspěvku předneseného na mezinárodní konferenci *Rodičovská péče o děti a politika zaměstnanosti*, která se konala ve dnech 5. – 6. 2. 2009 v Praze. Konferenci uspořádalo České předsednictví v radě EU spolu s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR za podpory Evropské komise (blíže o konferenci: Demografie, 2009, 51, s. 139–141; Kamila Svobodová. Reportáž: Rodičovská péče a politika zaměstnanosti. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artID=606).

²⁾ Nová forma péče o děti, tzv. denní péče v rámci rodiny (family day care) připomíná u nás nově prosazovanou tzv. péči nerodičovskou osobou neboli institut vzájemné rodičovské výpomoci z Prorodinného balíčku Topolánkovy vlády (pozn. red.).

³⁾ Zdrojem pro všechna data v tomto článku je maďarský Centrální statistický úřad.

snížení zneužívání práce žen v domácnosti, na „stejný plat za stejnou práci“ a na zastoupení žen v řídicích pozicích ve společnosti. Nicméně nerovnoměrná dělba práce mezi muži a ženami v domácnostech existuje dál. Aby došlo ke zvýšení účasti žen na trhu práce, začalo být důležité poskytovat cenově dostupnější a různorodější služby péče o děti.

V Maďarsku bylo mnoho důvodů ke změnám koncepce péče o děti a služeb. Některé z nich souvisely s ideologií, některé s finančními otázkami a některé s novými či nesplněnými potřebami. Převážná většina míst v jeslích a mateřských školách je stále ve veřejných zařízeních. Zatímco dříve byla většina z nich spravována podniky, dnes je jejich účast na správě těchto zařízení minimální.

Systém služeb péče o děti je v Maďarsku roztržštěný. Koncepční zodpovědnost za děti do 3 let spadá pod *Ministerstvo sociálních věcí a práce*⁴⁾. *Ministerstvo školství a kultury* odpovídá za zařízení pro děti ve věku 3-6 let, které jsou nyní chápány jako první stupeň veřejného vzdělávání (mateřská škola). V Maďarsku nastupují děti do základní školy v 6 letech a pro 5leté děti je mateřská škola povinná jako příprava na školu.

Aktuálně jsou jesle a mateřské školy legislativně zastřešeny **Zákonem o ochraně dětí z roku 1997** a **Zákonem o vzdělání z roku 1993**. Těmito předpisy se řídí systém správy a inspekce, definují minimální kritéria, obsah vzdělávání, normy kvality a přístup k péči o děti, respitní péče a služby dlouhodobé péče, péče v mateřských školách a školních družinách. Oba zákony se zaměřují na práva dětí, jejich rovnost a zapojení rodičů do programů. Licencovaná denní péče v rámci rodiny (family day care) a domácí péče o dítě byly do zákona z roku 1997 zahrnuty rovněž jako základní služby, které mají být poskytovány rodinám s malými dětmi. Poskytovatel denní péče v rámci rodiny se může starat maximálně o pět dětí ve věku 0–14 let. Zákony definují také povinnosti místních správních orgánů a specifikují, jaké (tzv. „základní“) služby mají zajišťovat pro obyvatelstvo v oblasti své pravomoci. Tyto povinnosti mohou být plněny přímým zřizováním a provozováním programů nebo v partnerské spolupráci, a také prostřednictvím najímání služeb. Takovými základními službami jsou například jesle, denní péče v rámci rodiny a mateřská škola. Režimy udělování licencí se liší podle typu služby a jsou založeny na kritériích stanovených zákonem pro různé služby. Vydávajícím orgánem jsou místní správní úřady.

Jednou za 4 roky provádějí župní sociální a poručnické úřady (součásti systému veřejné správy) inspekci v jeslích a u denní péče v rámci rodin a jedenkrát ročně uděluje místní správní úřad licence. Inspekce v mateřských školách je povinností zřizovatele, většinou místních úřadů. Zřizovatel také posuzuje odbornou práci v mateřských školách, a to podle pedagogické úrovně a hodnocení jejich pedagogické činnosti, odborných posudků osob registrovaných v celostátním katalogu, zprávy napsané institucemi veřejného vzdělávání a posudku orgánu dozoru nad mateřskými školami. K plánům na zřizování nebo rušení služeb a ustanovení se musí vyjádřit registrovaní odborníci.

Existuje několik problémů, které je potřeba řešit. Snad jedním z těch největších jsou potíže v realizaci koncepce, jež vyplývají z decentralizované povahy maďarské správy. Je tu více než 3100 místních správních úřadů. Mnohé z nich jsou malé, s počtem obyvatel menším než 2000 a stejnými povinnostmi jako větší úřady, avšak s malými rozpočty, které nepostačují na financování služeb. Dalším problémem je rozdílnost zájmů centrální vlády a místních správních orgánů, což má své důsledky při realizaci. Zatímco pro centrální vládu jsou důležité otázky dostupnosti zařízení péče o děti, kvůli plánům na zvýšení zaměstnanosti žen a plnění barcelonských cílů, místní správní úřady mají často jiné priority. Důsledkem toho je, že síť jeslí je nerovnoměrná, ve venkovských oblastech většinou tyto služby chybí. Financování předškolního vzdělávání a péče o děti (jesle a mateřské školy je v působnosti různých ministerstev), činí zajišťování služeb pro děti ještě složitějším. OECD (2004) vyzvalo ke zlepšení dostup-

⁴⁾ Svého času byl tento úkol povinností primární péče o zdraví dětí. Později, od počátku 90. let minulého století, se mělo zato, že péče o děti má blíže k sociálnímu zabezpečení. Zákon č. 31 z roku 1997 zodpovědnost za děti ve věku 0–3 roky nyní řadí pod sociální zabezpečení.

nosti zařízení péče o děti a mateřských škol pro děti s postižením a s romskými dětmi ve venkovských oblastech, kde je těchto služeb málo.

Díky dostupnosti rozšířených mateřských a rodičovských dovolených se o většinu dětí do 3 let starají doma jejich matky. Nerodičovská péče o děti ve věku mezi 20 týdnů a 3 lety je poskytována téměř výlučně v jeslích. Děti s opožděným vývojem tam mohou zůstat až do 4 let a děti s postižením až do 6 let. Od roku 1984 však jak počet zařízení, tak počet míst v nich poklesly asi o 60 %. Dnes má jesle jen asi 15–20 % obcí a většina z nich jsou větší města. V roce 2007 24 934 míst v jeslích navštěvovalo 32 010 dětí, tj. asi 10–11 % z dané věkové skupiny. Jak ukazují data, počet přijatých dětí byl větší, než na kolik míst jsou jesle dimenzovány, takže míra využití byla vysoká. Většina dětí navštěvujících jesle byla ve věku 24–35 měsíců a asi třetina byla starší. Děti se zvláštními potřebami mohou být integrovány do běžného prostředí péče o děti.

Denní péče v rámci rodiny, jakožto nová forma péče o děti, byla zavedena v roce 1993. Je to forma péče o děti, kdy se určitá osoba stará o děti z jiných rodin ve svém vlastním domově. Právní úprava a kritéria pro vydávání licencí domácnostem poskytujícím denní péči o děti vznikla na začátku 90. let minulého století s úmyslem nahradit jesle a školky v těch místech, kde nemohou být provozována centra. V současné době denní péči v rámci rodiny poskytují licencované domácnosti, v nichž lze pečovat maximálně o 5 dětí ve věku 0–14 let jednou dospělou osobou. V roce 2007 však v celém Maďarsku existovalo jen 205 poskytovatelů denní péče v rámci rodiny. Proč je tomu tak? Hlavním problémem jsou potíže s financováním, protože většina rodin nemá dostatečný příjem, aby mohla pokrýt plnou cenu péče, a veřejné financování je omezené. Z oněch 205 poskytovatelů bylo 51 veřejných a 154 soukromých či neziskových.

Už v průběhu 90. let minulého století byla, v souvislosti s novou formou péče o dítě, tzv. denní péči v rámci rodiny, snaha řešit některé problémy, řada z nich přetrvává dodnes:

- Jakou úroveň kvality mohou tyto domácnosti zaručit?
- Jaké druhy podpory by mohli získat poskytovatelé denní péče v rámci rodiny, aby mohli začít pracovat a fungovat?
- Jak zajistit vyváženost mezi péčí v zařízeních a denní péčí v rámci rodiny, když denní péče v rámci rodiny vyjde místní úřady levněji?

Diskutované problémy se týkaly nastavení norem, vzdělávání a podpory a snahy nalézt vyváženost mezi poskytováním péče o děti v zařízeních a v rodině. Záměrem bylo, aby tato nová forma péče o dítě byla široce dostupná, proto požadavky musely vyhovovat „průměrné domácnosti“ a zároveň zaručovat bezpečnost a zdravý vývoj dětí za stejnou dobu jako v zařízeních.

Kvalitní péče o děti vyžaduje vzdělání. Ale jaké vzdělání by měl stát požadovat? Odborné vzdělání? Pokud ano, měla by to být odbornost pracovníka jeslí, jenž pečuje o děti do tří let, nebo odbornost učitelky mateřské školy či učitele základní školy?

Zřejmě nejnáročnějším problémem bylo zajistit, aby všichni pochopili cíl a funkci denní péče v rámci rodiny a to, jak se odlišuje od tradičních služeb v zařízeních.

V současné době je v Maďarsku legislativa, která upravuje minimální kritéria a udělování licencí pro denní péči v rámci rodiny. Zahrnuje definici způsobilé osoby, podmínku absolvování 60hodinového kurzu pro budoucí poskytovatele a kritéria pro prostředí a pro práci s dětmi. Změny k lepšímu jsou nicméně pomalé, zejména kvůli potížím s financováním.

Pokrytí mateřskými školami je mnohem lepší. Dovolena na péči o děti a podpora jsou rodičům k dispozici jen do 3 let věku dítěte, a proto poptávka po umístění dětí starších 3 let byla vždy mnohem větší. Mateřské školy se značně rozvíjely během 60. a 70. let minulého století a přežily i roky transformace, jen některé z nich zanikly. Dnes většina obcí v Maďarsku má mateřskou školu. Ve školním roce 2007/2008 bylo v mateřských školách 349 514 míst, které navštěvovalo 323 958 dětí, tedy asi 85 % dětí ve věkové skupině 3–6 let.

Podíl soukromých (neziskových a ziskových) poskytovatelů péče o děti je jen okolo 5 % jak pro mateřské školy, tak jesle, zbytek tvoří veřejná zařízení.

Jesle i mateřské školy poskytují celodenní péči a vzdělávání. Otevírací doba je většinou od 6 do 18 hod., s určitými místními odchylkami. Děti dostávají čtyři jídla denně: snídaní, dopolední ovoce, teplý oběd a odpolední svačinu. Zařízení jsou většinou zavírána na šest týdnů v roce, tj. během léta a vánočních svátků. Termín uzavření během léta se však mezi zařízeními v dané oblasti liší, takže děti, jejichž rodiče si na tu dobu nemohou vzít dovolenou (a jejichž prarodiče se o ně rovněž starat nemohou), mohou během této doby navštěvovat jiné zařízení v sousedství. Jesle i mateřské školy mají ucelené programy zacílené na celkové potřeby dítěte – poskytují integrovaný balíček služeb pokud jde o zdraví, výživu a psychosociální stimulaci. Pravidelně je navštěvují zdravotníci (health visitors) a jesle i mateřské školy mohou podle potřeb využívat služby dalších odborníků, jako psychologů, učitelů pro zvláštní vzdělávání, logopedů atd.

Od počátku politických změn – přechodu státního socialismu k demokracii v letech 1989/1990 – dochází k diverzifikaci do té doby poměrně jednotných služeb. Prolomení této uniformity spočívalo v zavádění flexibilní pracovní doby, nabízení dodatečných služeb (jako např. pro matky s batolaty, skupiny rodičů, donášky jídel domů, zvláštní akce pro děti a rodiny), otevření se rodičům a obci, zapojování rodičů a reformu učebního plánu. Mnoho jeslí nabízí služby, které jsou k dispozici všem rodičům bydlícím v dané oblasti. Nejběžnějšími jsou:

Jeselská služba: příležitostná péče o děti, kterou matka potřebuje během dne či týdne na nějaký čas z nejrůznějších důvodů, jakou jsou např. vzdálenost práce, studium, každodenní domácí práce atd.

Služby pro matky s batolaty: kde mohou rodiče a děti strávit nějaký čas společně, hrát si a setkávat se s ostatními v prostorách jeslí.

Organizované akce pro rodiče: akce určené obvykle matkám s batolaty, na které jsou zváni odborníci, aby promluvili o tématech, o něž se rodiče zajímají nebo o ně požádali.

Knihovna s hračkami: kde si rodiče mohou vybrat z nabídky hraček, knih a pomůcek.

Donáška jídla přes ulici: kuchyně v jeslích většinou vaří předem objednaná jídla, která si odnesou rodiče bydlící v sousedství.

Domácí péče o děti: rodiny mohou požádat pečovatele, aby přišel za dítětem domů na určitou dobu, kdy rodiče potřebují dítě pohlídat.

Poradenská služba pro rodiče: pravidelná setkávání skupin rodičů, kde se probírají témata podle jejich výběru nebo jejich problémů. Kromě toho může každý rodič ve věcech týkajících se jeho dítěte vyhledat poradnu osobně.

Maďarsko má státní normy pro jesle i mateřské školy, jež zahrnují základní pravidla péče a vzdělávání, minimální kritéria pro jejich zařízení, pro přijímání pracovníků, požadavky na zdraví a bezpečnost a nezbytnou dokumentaci. Cílem těchto nařízení je udržet základní standard a zároveň poskytovat institucím dostatečnou flexibilitu k zajištění služeb tak, aby vyhovovaly místním potřebám. K práci s dětmi, tj. výchově, se přistupuje prakticky, jde o podporu procesu získávání samostatnosti a nezávislosti. Úkoly a role praktiků se orientují na dětskou hru a další činnosti, na spolupráci s rodiči, přijímání dětí do zařízení, komunikaci mezi pracovníky a dětmi, nezbytné pohádky pro malé děti a básničky, atd. Pracovnice jeslí a učitelky mateřských škol se domnívají, že „dítěm má být ponecháno co nejvíce času na hraní“. Je tu samozřejmě určitý rozdíl v přístupu, který vychází z různého stáří obou věkových skupin dětí. Zatímco pracovníci jeslí dávají přednost „učit děti, jak dělat každodenní práce a stát se soběstačným“, učitelky mateřských škol zdůrazňují také „předávání kulturních hodnot a přípravu na školu“. V jeslích, kde je 12 dětí, připadá jedna pečovatelka na 6 dětí, v mateřských školách, kde je 22 dětí, připadá jedna učitelka na 11 dětí. Jestliže jde o děti se zvláštními potřebami, připadá jich na jednoho pečovatele/učitelku méně. Odborné zázemí pro jesle poskytují vybrané jesle, jejichž zaměstnanci dohlížející na ostatní služby v dané lokalitě, organizují školení a pokračující školení, konference, výměnné pobyty atd., poskytují konzultace a poradenství a rozesílají cirkuláře apod.

V současné době je hlavním problémem rostoucí počet přijatých dětí na stejný (nezměněný) počet míst. Zvětšila se velikost tříd ve školkách a zvýšil se počet dětí připadajících na dospělého

v jeslích, protože vzrostla poptávka po možnosti umístění dětí v těchto zařízeních a místní úřady nemají žádné jiné snadno dosažitelné řešení po ruce. Proto na mnoha místech nemůže být zajištěna flexibilita, a další služby nebude možné již poskytovat kvůli vysoké míře vyčerpání, jež klade na zaměstnance větší nároky. Ze stejných důvodů byla zrušena péče o děti na částečnou pracovní dobu ve prospěch celodenní péče. Větší pozornost si vyžádala práce s dětmi se speciálními potřebami a znevýhodněnými dětmi. Jejich počet v zařízeních během transformace stále rostl kvůli prioritám vytyčené koncepce, jež ukládá jeslím i mateřským školám poměrně mnoho úkolů, pokud jde o další vzdělávání zaměstnanců vyplývající z práce s takovými dětmi, zajištění služeb specialistů, nezbytné úpravy v zařízeních, pořízení hraček a vybavení, atd.

Pracovník v jeslích je nazýván „pracovníkem péče o dítě“ (childcare worker), což znamená osobu starající se nebo pečující o děti. V roce 2007 bylo v Maďarsku 5576 pracovníků péče o dítě. V mateřských školách je pracovník nazýván „učitelem mateřské školy“ (kindergarten pedagog) a v roce 2007 jich bylo 29 919. Přes 90 % odborníků v obou zařízeních je kvalifikovaných. Navíc v obou typech zařízení jsou asistenti, kteří pomáhají kvalifikovanému personálu zodpovědnému za práci s dětmi. Různé pojmenování pracovníků v obou typech péče o malé děti vyjadřují rozdílná chápání a přístup k práci. Rozdíl v praxi ale není tak velký. Společným pojátkem je výchova a podpora celkového rozvoje dětí – to je hlavním cílem obou profesí.

Vzdělávání pracovníků jeslí a učitelů mateřských škol je nejen na rozdílných úrovních, ale je poskytováno i odlišnými institucemi. Vzdělávání obou profesí klade velký důraz na praxi. Pro pracovníky péče o děti je třeba odborná kvalifikace na vyšší střední úrovni a pro učitele mateřských škol na terciální úrovni. Zaměření obou typů vzdělání je poněkud odlišné. Pracovníci jeslí se tradičně učili mnoho předmětů souvisejících se zdravím a příbuznými lékařskými obory a jen několik předmětů bylo zaměřeno na psychologii a dětskou, resp. předškolní pedagogiku. Tento poměr se s lety měnil, avšak praktické předměty stále převažují. Ve vzdělávání učitelů mateřských škol byl kladen větší důraz na teoretické aspekty. U poskytovatelů denní péče v rámci rodiny není vyžadována žádná kvalifikace, ale musejí absolvovat úvodní kurs a musejí splňovat určitá kritéria nutná k získání licence. Kvalifikovaní pracovníci v jeslích i mateřských školách se zúčastňují akreditovaného doškolování a musejí získat určitý počet kreditních bodů během 5 let, aby zůstali registrovaní, tj. aby si udrželi svou práci. Systém akreditace a registrace je dán zákonem.

V zařízeních péče o děti a v základním školství dominují ženy. V jeslích vůbec žádní muži nejsou a v mateřských školách je jejich počet zanedbatelný. Těch pár mužů, kteří pracují s malými dětmi, udává, že musejí čelit poměrně značným obtížím, ale věří, že do života dětí a do zařízení, kterým tradičně dominují ženy, mohou přinést něco nového a jedinečného.

Průměrný věk pracovníků v jeslích i mateřských školách je 41 let a do budoucnosti znamená problémy. Zestárnutí pracovníků pečujících o děti není samozřejmě výsledkem nedávného vývoje. Možná poklesla popularita této profese, možná není práce s dětmi vnímána jako „profese“, možná se chtějí mladí lidé učit spíše na vyšším stupni škol, možná není prestiž této práce dostatečně vysoká. Na to není jasná odpověď. Možnosti tohoto povolání jsou obvykle spojeny se strukturou pracovních sil a s jejich vzděláním. V Maďarsku je kariérní vzestup pracovníků pečujících o děti omezen. Pracovník se může stát maximálně ředitelem nebo zástupcem ředitele jeslí či mateřské školy, dokonce i když absolvuje další výcvikové kurzy a školení. Možnost přechodu do jiných typů zařízení je poměrně omezená, protože znalosti a dovednosti jsou svou podstatou specializované.

Nedostatek pracovních sil je velkým problémem pro celý sektor předškolní výchovy, vzdělávání a péče a hlavním důvodem jsou mimořádně nízké platy. Všichni tito pracovníci jsou státní zaměstnanci a jejich platy jsou založeny na jednotné mzdové tabulce. Aby tato profese přitáhla mladé lidi, je nutné podniknout radikální kroky. K získání nových odborníků je třeba zvýšit prestiž této práce ve společnosti a stejně tak i podmínky (včetně platu, vzdělání a pracovních podmínek).

Omezené finanční zdroje dovolují pouze výše zmíněné služby. A výsledkem je nedostatečný počet míst pro děti do tří let, ačkoliv místní správní orgány mají ze zákona povinnost zajistit místo a odhadnout potřeby území, které spravují. Za financování služeb nese odpovědnost především ústřední správa, která pro to vyčleňuje finanční zdroje, a místní správní orgány, které mají povinnost doplňkového financování. Asi 30–40 % finančních prostředků pro jesle a mateřské školy je od ústřední správy, 10 % tvoří poplatky rodičů, ty jsou ale pro osoby s nízkými příjmy sníženy nebo zcela zrušeny, a zbytek pokrývají místní správní orgány. Dětem z chudých rodin, pobírajících dodatečné přídatky na děti, je poskytována strava zdarma. Od roku 1996 mají mateřské školy nárok na dvojnásobnou normativní dotaci na každé dítě s poruchami řeči nebo lehce mentálně postižené a trojnásobnou dotaci na každé dítě s fyzickým nebo smyslovým postižením, autismem nebo s postiženími střední závažnosti.

Decentralizovaný systém má oproti plnému financování státem nevýhody, protože místní správní orgány musí vykonávat mnoho povinností a finanční prostředky, které jsou k dispozici na plnění těchto úkolů, jsou často nedostatečné. Zejména malé místní správní orgány mívají finanční potíže. Ačkoliv si mohou nasmlouvat poskytovatele ze soukromého a dobrovolného sektoru, služby jsou téměř výlučně veřejné. Důvodem je rozpor mezi cenou za dodání služeb a sumou získanou z jejich rozpočtu a z plateb od rodičů. Průměrná úroveň příjmu v Maďarsku je nízká, a většina rodin není schopna zaplatit celou částku za péči. Platby spojené s dovolenými stojí stát méně než zřízení a provozování jeslí.

Podle několika šetření převažuje u obyvatelstva názor, že nejlépe je malému dítěti doma u matky. Dovolené se zdají být oblíbenější než služby péče o děti. Je tomu opravdu tak? Nevíme, protože odpovědi v šetřeních jsou zkreslené tím, že většina rodin ve skutečnosti nemá na vybranou. Důvody: na mnoha místech nejsou jiné možnosti volby než dovolené; existuje silné tradiční přesvědčení, že pro děti do 3 let je nejlepší být doma s matkou; čerpání dovolených je spojeno s výplatou dávky, zatímco za jesle a školky musí rodiče platit, i když jde o malou částku; také návrat do práce po dovolené je spojený s obtížemi; informovanost o dovolených je obvykle lepší než povědomí o službách péče o děti.

V souladu s evropskými vývojovými trendy jsou v současné době demografické cíle méně důležité než v dřívějších desetiletích, kdy rostoucí zájem o koncepci rodičovských dovolených byl úzce spojený s pozorností věnovanou rostoucí účasti žen na trhu práce a se sladěním práce a rodinného života. Změna v zaměření pak vyvolala otázky o délce a výši dávek dostupných dovolených na péči o dítě a o správné kombinaci placených dovolených a služeb předškolní výchovy, vzdělávání a péče. Ekonomové upozorňovali, že prodloužené dovolené jsou kontraproduktivní vůči návratu k placené práci. Čím delší je doba, kdy matka zůstává doma s dítětem, tím menší je šance, že bude schopná se vrátit a znovu integrovat do rozvíjejícího se pracovního trhu. Doporučení OECD (2007) pro Maďarsko navrhuje zkrátit prodloužené dovolené ze 3 let na 12 měsíců a ušetřené finance použít k financování zvýšené podpory služeb péče o děti. Sociologové ale poukazují na to, že přídatky spojené s rodičovskou dovolenou mají vliv na zmírňování chudoby v chudých rodinách a argumentují, že dlouhé placené dovolené jsou někdy jejich hlavním (a jediným) zdrojem příjmu.

Současná struktura maďarského systému dovolených byla utvářena změnami vyplývajícími z velmi odlišných přístupů vlád, jež po sobě následovaly. Pravidelně kvůli nedostatku konsenzu o funkci dovolené na péči o dítě (ať už je to podpora porodnosti, vývoj dětí, účast žen na trhu práce, rovnost žen atd.) nyní vedle sebe existují dva příspěvky, jeden na domácí péči o dítě (GYES), který je všeobecně dostupný pro ženy, které nebyly pojištěné po dostatečný počet dnů (nepracovaly) před porodem a druhý příspěvek na péči o dítě (GYED), pro ty, které byly pojištěné. Příspěvek GYES je vyplácen paušálně a je roven částce minimálního starobního důchodu. Příspěvek GYED je 70 % mzdy až do určitého stropu. Celkem se rozsah finanční podpory rodinám nezměnil.

Struktury se během transformace poměrně často a hodně měnily, ale ke změnám ve vnímání

role ženy ve společnosti a v rámci rodiny docházelo pomalu. Studie (Pongracz, 2008) zaměřená na očekávání ohledně placené práce a rodinných povinností i na příkladech ze zahraničí ukazuje, že transformace v maďarské společnosti neměly žádný vliv na nostalgii pocítovanou po tradičních genderových hodnotách a tradičním rozdělení rodinných povinností. Nicméně existovala také shoda v tom, že rodina si nemůže dovolit, aby se vzdala mzdy ženy. Jiní (Brayfield – Korintus, 2008) zjistili, že muži i ženy průběžně a ve zvýšené míře podporovali zaměstnanost žen, ale zaměstnání na plný úvazek ženám s dětmi do 3 let nevyhovovalo. To odpovídá tvrzení (Blaskó, 2005), že po roce 1989 byl přijat model muže-živitele většinou jen z důvodu masivní nezaměstnanosti začátkem 90. let minulého století. Z průzkumu (Korintus, 2008)⁵⁾ vyplynuly tyto závěry: respondenti upřednostňují matku zůstávající s malým dítětem doma; myslí si, že jesle jsou využívány hlavně proto, že matka potřebuje mít práci, aby měla dostatečný příjem pro rodinu; a jsou toho názoru, že manželka by raději pracovala na částečný úvazek nebo nepracovala vůbec, pokud by manžel vydělával tolik, aby uživil rodinu. Ale odpovědi musejí být interpretovány pečlivě, je třeba vzít v úvahu: obecný nedostatek míst v jeslích nebo denní péče v rámci rodiny, obtíže s návratem na trh práce vinou celkového nedostatku pracovních míst a převažující pevné pracovní době a zejména nízká dostupnost zaměstnání na zkrácený úvazek.

Ignits a Kapitány (2006) tvrdí, že nástup nezaměstnanosti a zvětšující se společenská nerovnost během období transformace společnosti si vynutily, aby podpůrný systém rodinné politiky přebíral stále více úkolů sociální politiky. Proto jsou účinky systému podpory rodin (včetně rodičovských dovolených a přídavků) na zmírnění chudoby značné. Data maďarského *Centrálního statistického úřadu* ukazují, že sociální transfery mohou efektivně snížit chudobu dětí ze 48 % na 20 %. I když podpora účasti rodičů na trhu práce a rozvoj služeb o děti (včetně rozvoje a lepší organizace péče o děti) byly v současném programu vlády chápány jako hlavní prostředky pro snižování chudoby, zavedení zkrácení délky dovolených (a tedy i dávek s nimi spojených), zejména oné univerzální, by mohly zhoršit situaci většiny rodin, jejichž příjem je ve velké míře odkázán na tuto formu podpory. Podle dat ze šetření domácností provedeného institutem TÁRKI v roce 2006, může být okolo 12 % obyvatel Maďarska považováno za chudé. Nejvíce jsou ohroženy chudobou dvě věkové skupiny – děti a mládež. Ve srovnání s 12 procenty průměru je míra chudoby mezi věkovou skupinou 0–15 let 15%. S ohledem na tato data jsou jak finančně dostupné služby péče o děti (které jsou k dispozici v době odpovídající pracovní době a ve vysoké kvalitě), tak nárok na rodičovskou dovolenou velmi důležité, neboť tato opatření zmírňují chudobu a pomáhají přivést více matek do pracovního procesu.

Rámec maďarské strategie je dán barcelonskými cíli EU, Národní strategií „*Legyen Jobb a Gyermeknek*” (Ať se děti mají lépe) na léta 2007–2032 a Akčním plánem a Novým plánem rozvoje Maďarska (na léta 2007–2013). V těchto plánech jsou stanoveny cíle podpory účasti rodičů na trhu práce a rozvoje služeb pro děti (včetně rozvoje a lepší organizace péče o děti) jako hlavních prostředků snižování chudoby. Strategie považuje podporu účasti rodičů na trhu práce a rozvíjení služeb pro děti, včetně rozvíjení a lepší organizace péče o děti, za hlavní prostředky ke snižování chudoby. Objevují se však problémy s realizací této strategie a s jejím rozšiřováním. Zákonodárství existuje, ale musejí být vyřešeny otázky financování, dostatečného počtu kvalifikovaných pracovníků, vzdělávacích potřeb a kapacit. Jinak nebudou přijaté zákony na místní úrovni prováděny.

Jedním z východisek je integrace jeslí a mateřských škol. Toto téma bylo nastoleno v rámci diskuse o zkrácení dovolené a zvýšení počtu dostupných míst pro děti do 3 let. Místní správní orgány, zejména ty malé, nemají prostředky na výstavbu nových jeslí. Denní péče v rámci rodiny by mohla být řešením spolu s určitým financováním ze strany místních správních orgánů nebo s vyššími poplatky rodičů. Ani jedno z toho se nezdá být reálné. Proto se

⁵⁾ Ve studii jsou použita data z omnibusového šetření provedeného výzkumným ústavem TÁRKI v roce 2005.

zkoumají další možnosti, jako např. vytváření dostupného prostoru pro jeselské skupiny v mateřských školách a změna legislativy umožňující přijetí dětí do mateřské školy od 2 let. Tyto možnosti by mohly být řešením pro větší dostupnost péče o dítě, ale kdo bude s těmito dětmi pracovat? V současné době pracovníci v jeslech a mateřských školách stárnou a nikdo neví, kdo je nahradí. Toto zamětnání není prestižní a je málo placené. Je nepravděpodobné, že by mladí lidé tuto kariéru považovali za dobrou volbu.

Dnes se od Maďarska jako člena Evropské unie očekává, že bude plnit lisabonské a barcelonské cíle (místa pro péči o děti mají být dostupná pro 33 % dětí do 3 let věku), v závislosti na zaměstnanosti žen a příslušných zařízení pro děti. Je tu mnoho výzev a problémů, které jsou zakořeněné ve zděděném systému, finančních omezeních a tvorbě koncepce (pohled a postoje těch, kdo rozhodují). Porodnost dlouhodobě klesá, společnost stárne a tyto trendy jsou spojené s nízkou mírou ekonomické aktivity, zejména s nízkou mírou zaměstnanosti žen.

Literatura

- Blaskó, Zs. 2005. Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48, č. 2–3, s. 159–186.
- Brayfield, A. – Korintus, M. 2008. Příspěvek *Changes in Public Support for Maternal Employment in Hungary and the USA, 1988–2002* byl přednesen na 38. Světovém kongresu – 38th World Congress of the International Institute of Sociology, 26. – 30. června, 2008, Central European University, Budapest.
- Ignits, Gy. – Kapitány, B. 2006. A családtámogatások alakulása: célok és eszközök. *Demográfia*, 49, č. 4, s. 383–401.
- Korintus, M. 2008. Hungary: Views of the 22–35 years old population concerning parental leave and childcare. In Moss, P. – Korintus, M. (eds.) *Employment Relations Research Series No. 100 International Review of Leave Policies and Related Research 2008*. London: Department for Business Enterprise and Regulatory Reform, p. 15–22.
- OECD. 2004. *Hungary Country Note*. Paris: OECD.
- OECD. 2007. *Economic survey of Hungary 2007: Improving reconciliation between work and family*. Paris: OECD.
- Pongracz, M. 2008. Hungary: mother's role – employment versus family. In Moss, P. – Korintus, M. (eds.) *Employment Relations Research Series No. 100 International Review of Leave Policies and Related Research 2008*. London: Department for Business Enterprise and Regulatory Reform, p. 22–30.

MARTA KORINTUS je vedoucí Oddělení mezinárodních vztahů Ústavu sociální politiky a práce v Budapešti. Má na starosti rozvíjení a řízení mezinárodních vztahů a mezinárodní výzkumné projekty ústavu. Již více než 25 let se věnuje práci, která souvisí se službami pro děti do 3 let. Svou činnost rozšířila o vydávání pokynů pro práci s malými dětmi, vytváření studijních programů pro výuku pracovníků péče o děti a pro poskytovatele denní péče v rámci rodiny, o vedení průzkumů, vyhodnocování služeb, diverzifikaci stávajících služeb péče o děti, zavádění nových služeb a monitoring všech forem služeb péče o děti do 3 let. Pracovní zkušenosti na mezinárodním poli jí dovolují podílet se bilaterálních projektech, nadnárodním výzkumu a účastnit se mezinárodních projektů a aktivit. Podílela se např. na mezinárodním projektu věnovaném předškolnímu vzdělávání v zemích OECD (OECD Thematic Review of Early Childhood Education and Care) a byla maďarskou koordinátorkou projektů financovaných EU, jako např. Care Work in Europe, který se zabýval situací pečovatelských/ošetrovatelských v některých evropských zemích. V současné době se zajímá o služby pro malé děti, strategii rodičovských dovolených a skloubení práce a rodinného života.

Summary

In line with European developments today, there has been a growing interest in increasing female labor force participation and balancing work and family life, rather than in demographic goals. This change of focus has raised questions about the length and payment level of available childcare leaves and about the right mix of paid leaves and early childhood care and education services (nurseries, kindergartens, family day care). The framework of Hungary's strategy is given by the EU Barcelona targets, the "Legyen Jobb a Gyermeknek" (Making Things Better for our Children) National Strategy (2007–2032) and Action Plan, and the New Hungary Development Plan (2007–2013). These set the goals of supporting parents' labor market participation and developing services for children – including developing and better organizing childcare. However, issues about implementation and scaling up emerge. Legislation is in place, but questions of financing, sufficient number of qualified workers, training needs and capacities have to be solved, otherwise, the legislation cannot be implemented on the local level. Many challenges and problems are rooted in the inherited system, financial constraints and policy making (the perceptions and attitudes of decision makers). The article describes the present provisions, and highlights the challenges of developing a comprehensive system.

PRONATALITNÍ POPULAČNÍ POLITIKA UŽ NESTAČÍ – NUTNOSTÍ SE STALA KOMPLEXNÍ RODINNÁ POLITIKA

MILAN KUČERA

Pronatal Population Policy Is No Longer Enough – A Complex Family Policy Is Now Essential

The current – and according to demographic forecasts the future – population situation in the Czech Republic should lead to a wider discussion about how to interpret the changes in reproductive behaviour in the past twenty years, what their consequences will be, and how to respond to them. However, discussions without looking for solutions cannot be the agenda of a complex science like demography.

Demografie, 2009, 51: 274–279

Současná a podle demografické prognózy budoucí populační situace České republiky by měla vést podle mého názoru k širší diskusi o tom, jak chápat změny reprodukčního chování v posledních dvaceti letech, jaké budou mít důsledky a jak na ně případně reagovat. Na rozdíl od období před 20–30 lety jsou totiž stále více svázány oba základní demografické procesy – porodnost ve smyslu úrovně reprodukce (a tím případné působení na ni) a úmrtnost ve smyslu rostoucí naděje dožití (a v návaznosti důchodový systém). Jde o spojité nádoby, z dlouhodobého hlediska je už nikdy nebude u nás možné posuzovat samostatně. Populační růst, resp. úbytky přirozenou měnou budou málo podstatné ve srovnání se změnami věkové struktury a následnými změnami celkové kapacity sociálního kapitálu celé populace.

V záměrně vyostřené problematice směřující k vyvolání diskuse nejen demografů předkládám své subjektivní představy o nutných přístupech a návrzích řešení. Jen diskutovat a nehladat východisko nemůže být však programem pro takovou komplexní vědu, jakou je demografie.

Populační politika se podle **Mnohojazyčného demografického slovníku** (český svazek, 2005) snaží různými opatřeními ovlivnit populační vývoj, resp. v jejímž rámci se studuje účinnost těchto opatření (heslo 105-2), a to buď jako pronatalitní se snahou zvýšit porodnost nebo antinatalitní, usilující o snížení počtu narozených (heslo 930-4, 5). Rodinná politika nebyla v tomto slovníku definována, dokonce tam není o ní ani zmínka. Do naší demografické reality se dostal tento pojem díky aktivitám *Národního centra pro rodinu v Brně* (Rodina v ohnisku zájmu – Brno, 2002, ředitel J. Zeman). **Rodinnou politiku** považují za úsilí vytvářet různými společenskými opatřeními příznivé podmínky pro vznik legitimních manželských svazků a jejich existenci (trvání) jako prostoru pro reprodukci v rodinách (počty dětí) a současně tvorbu lidského (sociálního) kapitálu výchovou a vzděláváním dětí v nich. Jde tedy vždy o politiku pro rodiny s dětmi, pro péči o ně a výchovu. Děti jsou v tomto smyslu středem rodinné politiky, rodiče převodním „nástrojem“ ve vztahu mezi společností a dětmi. Přitom nelze počty dětí a vytvořený sociální kapitál stavět proti sobě nebo vzájemně kompenzovat, obojí musí tvořit jednotný celek. Za rozhodující pokládám v rodinné politice preferenci uspokojování potřeb a zájmu dětí v péči o ně a výchově, a to i před zájmy rodičů (seberealizace, úspěch, kariéra – viz dále mateřská a rodičovská dovolená).

Ani pronatalitní populační politiku, tím méně pak rodinnou nelze samozřejmě omezovat jen na poskytování peněžních dávek v zájmu zvýšení materiální životní úrovně rodičů a tím i jejich dětí, nebo na možnosti získat některé výhody při péči o děti. Rodinná politika má zvláště široký záběr – od sňatku potenciálních rodičů až do úmrtí posledního z nich (příp. do rozvodu).

Vycházím z předpokladu, že rodinná politika bude představovat významnou součást státní sociální politiky, že bude zasazena do společenského rámce a finančně kryta obecně z daní, konkrétněji přerozdělováním mezi lidmi žijícími v rodinách s dětmi a mimo rodiny bez dětí a jednotlivce. Lidé žijící v legitimních rodinách přitom chápu jako sezdané rodiče pečující o závislé děti, bez jejich vlastního příjmu, ve věku maximálně do 30 let, tj. do skončení jejich kvalifikační přípravy (ne tedy singles v péči maminek). Získáním vlastního příjmu nebo odchodu dítěte od rodičů dochází k modifikaci rodiny, ke změně jejího postavení. Specifickou situaci představuje neúplná rodinná domácnost se závislým dítětem (dětmi) – svobodná nebo rozvedená matka, rozvedený partner s dítětem, ale také nesezdané soužití partnerů s dítětem (dětmi). Tím vzniká sice také rodina, ale mnohem méně stabilní, zpravidla bez dětí nebo s méně dětmi než legitimní, v níž jsou zájmy dětí respektovány velmi často v omezenějším rozsahu (zvýšená pravděpodobnost střídání zvláště tatínků, vyšší riziko zneužívání pomoci). Nejsou-li partneři schopni sňatkem se veřejně přiznat k odpovědnosti jednoho za druhého, jsou schopni prokazovat svoji odpovědnost i za péči a výchovu dětí? Na toto pojetí rodinné politiky pak navazuje problematika postavení a života bývalých rodičů, a to včetně způsobu výpočtu a výše starobního důchodu po ukončení jejich ekonomické aktivity, a formou jejich dalšího života – trvale samostatně nebo v rámci širší rodiny, příp. v různých ústavech, veřejných i soukromých – penziónech, domovech důchodců, domech pečovatelské služby.

Nutnost přijetí široké koncepce rodinné politiky

Podle mého názoru není možné považovat rodinnou politiku za nějaké sociální inženýrství, za nějakou manipulaci a omezování svobody lidí při jejich odpovědném životním rozhodování. Rozhodnutí mít děti a věnovat jim kus vlastního „já“ je výrazem přijímání rodičovské odpovědnosti, nikoli touhou získat nějakou „státní pomoc“ a žít z ní. Populační situace bude nutit země s rychle stárnoucí populací – omezením reprodukce a prodlužováním života – k vytvoření pozitivní asymetrie rodinnou politikou ve prospěch rodin s dětmi, vytvářejících demografický a sociální kapitál, na úkor těch, kteří se této oboustranné reprodukce vlastním rozhodnutím nezúčastní.

Teze, že každý odpovědný člověk má „dělat“ to, na co svými příjmy (aktivitou, vzděláním, intelektem aj.) stačí, a že tedy děti mají mít ti, kteří se o ně budou moci postarat převážně z vlastních prostředků a jen s minimální společenskou pomocí, je zavádějící. Rodiče péči o děti a jejich výchovou omezují své příjmy k osobní spotřebě, ztrácejí část podmínek pro vlastní seberealizaci či dosahování úspěchů, přicházejí o nemalou část volného času, kterého by mohli využít jen pro sebe. Hodnota jim „ušlý“ příležitosti je vysoká. Péči o chtěné děti a jejich výchovu „vytvářejí“ budoucí pracovní síly a dávají jim lidský kapitál, který bude jednou sloužit i těm „nezúčastněným“. I ti dnešní singles či partneři odmítající děti budou jednou nárokovat podíl ze společenských prostředků, ke kterým přispěli méně než ti, kteří se určitou část života „dělili“ se svými dětmi. Týká se to především seniorského období života a zvláště jeho poslední části, po případném omezení nebo dokonce ztrátě soběstačnosti.

V době, kdy do legitimního manželství vstupovalo více než 90 % mladých lidí, při nízké bezdětnosti mladých rodin a kdy se rodilo málo dětí mimo manželství, byla rodina jediným uniformním modelem životního chování převážné většiny mladých lidí, existujícím téměř zcela bez konkurence jen s některými oslabujícími faktory. V té době – u nás v podstatě až do sameťové revoluce – nebylo nutné nějakou rodinnou politiku vytvářet. Variabilita životních podmínek byla velmi nízká, diferenciace života podle úrovně vzdělání nebyla příliš výrazná.

Po roce 1990 se však situace začala rychle měnit. Rozšířily se možnosti získat vyšší vzdělání a kvalifikaci, soutěžit v dosažení úspěchu či přímo kariéry (postavení a příjmy), **rodina s dětmi se dostala do tvrdého konkurenčního prostředí**. Vstoupit do manželství a mít děti znamená minimálně omezení podmínek seberealizace, výraznou změnu dosavadního způsobu života v plné osobní svobodě, bez odpovědnosti za partnera a zvláště děti. Zůstat bez zá-

vazků se stalo pro značný podíl mladých lidí ideálem, trvalým nebo dočasným až za hranici 30 let: proto do manželství nevstupuje více než třetina mladých lidí, a pokud do něj vstoupí, zůstávají častěji než dříve bez dětí nebo jen s jedním, maximálně dvěma dětmi. Tím dochází k výraznému dlouhodobému znevýhodňování rodičů s dětmi po všech stránkách.

Legitimní manželství s dětmi je mladými lidmi sice považováno podle výsledků průzkumů za vysokou životní hodnotu, ale realita je jiná – buď pro vysnělé podmínky a tím nerealizovatelnost životních plánů, nebo z prostého důvodu, že mladí lidé říkají v průzkumech to, co se od nich očekává. Manželství s dětmi se stalo pro nemalý podíl mladých lidí málo atraktivní budoucností, a to především pro mladé stále vzdělanější a své zájmy silně prosazující ženy. Negativní roli přitom určitě hraje nestabilní a malou diferenciací forem i úrovní nedostatečná společenská pomoc (viz přídatky na děti, někdy spíše jako sociální dávky pro chudé), ztížená možnost získání bytu, v poslední době určitě také nezaměstnanost mladých lidí nutící k opatrnějšímu demografickému chování. V krátkém období se totálně změnilы životní podmínky mladé generace, a to se projevilo snížením intenzity sňatečnosti a hlavně propadem úhrnné plodnosti na úroveň 1,3–1,4 dítěte připadajícího na jednu ženu.

Demografické prognózy ukazují pro další generace nejen úbytky počtu dětí, ale také postupující úbytky počtu rodin a těch s dětmi zvláště. Zužování reprodukční základny bude přitom nutně provázeno nedostatečnou tvorbou sociálního kapitálu, jeho celkový potenciál v populaci bude stagnovat a spíše klesat, což perspektivně povede k „chudnutí“ společnosti. To, co ušetří současná populace úbytkem počtu dětí, v budoucnosti tvrdě zaplatí zaostáváním. Vzniklé demografické zadlužování se bude prohlubovat, nebude možné mu zabránit dovozem pracovních sil nebo „mozků“.

I když současná ekonomická situace bude nepochybně bránit přijetí účinné rodinné politiky, pokládám za nutné v první řadě formulovat její komplexní koncepci, diskutovat o ní a hledat možnosti postupné realizace. Nemůže ovšem jít o přijímání populistických návrhů vždy po několika letech před volbami, nýbrž o dlouhodobý přístup pro všechny politické strany, širou akceptovatelnou rodinami s dětmi (byť třeba i narážející u těch ostatních, bez dětí) vyplývající z vědomí vážnosti situace. Koncepce musí obsahovat variantní optimální řešení pro různé skupiny mladých rodin s dětmi a zvláště matek – podle počtu dětí, vzdělání a kvalifikace, výše pracovních příjmů a postavení na trhu práce včetně žen záměrně zůstávajících s dětmi v domácnosti (trvale nebo dočasně s malými dětmi), žijící ve městech s úplnou infrastrukturou nebo v menších obcích, zvláště v řídkém venkovském osídlení, se špatnými dopravními podmínkami, aj. Měla by mít vytvořeny nástroje k omezení zneužívání (kontrolní mechanismy), proti odkládání dětí do ústavů nebo do trvalé péče babiček či „luxusně“ placených chův. Prostě tak, aby z ní vyplývala ve všech směrech odpovědnost za děti i nad některými zájmy rodičů. Děti mají právo na rodičovskou péči, a ty nejmenší ve věku do 2 let především.

Koncepce musí zajišťovat **maximální stabilitu**, se záměry dalšího pozitivního rozvíjení a jen zcela výjimečně s nějakým omezením. Musí být spojena i s psychologickým působením, aby ti mladí, kteří chtějí mít děti, je mohli mít počtem i úrovní péče podle svých životních plánů – a aby ti, kteří je mít nechťejí, nebyli žádným způsobem nuceni nebo nějakým nátlakem motivováni je mít. Lidé mohou ve svém životním způsobu a zvyklostech reagovat na měnící se vnější společenské podmínky (např. výrazné změny spotřeby, cen aj.), ale ty rodiny, které se rozhodly mít v konkrétních společenských podmínkách děti, pečovat o ně a vychovávat je se všemi z toho vyplývajícími následky, se nemohou dětí „zbavit“.

Okruhy rodinné politiky

Domnívám se, že v koncepci rodinné politiky budou rozhodujícími následující okruhy problémů života rodin s dětmi:

1. Bydlení mladých rodin

- startovací, třeba menší a při užívání lacinější nájemní byty, s časovým omezením využívání např. na 8–10 let,
 - úrokové zvýhodnění rodin s dětmi při stavebním spoření (až při využívání k zajištění vlastního bydlení),
 - znovuzavedení družstevní bytové výstavby v režii městských úřadů s možností dlouhodobého splácení hypotéky (bude-li reálný zájem a podmínky).
- Těžiště aktivit musí v tomto směru ležet na zastupitelstvech obcí a měst.

2. Porodné

- zvyšování jen při ověřeném vzestupu objektivních nákladů na dítě po jeho narození (nekládat do něj žádnou motivaci k narození dětí).

3. Péče o děti v předškolním věku

- V této oblasti je nutné vycházet přednostně ze zájmů malých dětí (právo dětí na rodičovskou péči) a návrat matek do ekonomické aktivity tomu podřídit. To znamená:
- připravit variantní řešení délky **mateřské dovolené** s vyšší příspěvků v návaznosti na tuto délku, při stanovení její **minimální** délky (resp. odpovídající délky placené dovolené otce), a to v jednotné finanční výši bez zřetele k předchozí úrovni pracovního příjmu. Tato dovolená by neměla být kratší než jeden rok, neměla by být nikdy nahrazována péčí placené chůvy a jen v krajních případech péčí babičky nebo v jeslích,
 - úprava délky **rodičovské dovolené** by měla být časově a tím současně finančně také ve variantách, s možností změny (finančním „srovnání“) a v návaznosti na zájem či možnosti umístění dítěte v jeslích nebo mateřské škole (rozdílné podmínky existence a kapacit zařízení ve městech a ve venkovských obcích),
 - v konkrétní specifikaci přitom respektovat počet dětí v rodině, jejich věk, a samozřejmě preferovat podmínky při péči o zdravotně postižené dítě (dětí). Do jeslí by při této komplexní úpravě měly přicházet děti ve věku do 1 roku zcela výjimečně a bez finančního zvýhodnění matky, do mateřské školy by neměly přicházet děti mladší dvou let,
 - systémem propojení délky a částek rodičovské dovolené s určitým typem příplatků k umístění dítěte v zařízení, resp. kompenzačními příplatky pro situace, kdy dítě nebude moci zařízení využívat (neexistence, nízká kapacita – města a venkovské obce) vytvářet maximálně srovnatelné podmínky pro souběh rodičovských a pracovních rolí matky, resp. otce – ovšem s tím, aby úroveň péče o dítě byla nadřazena zájmu matky o rychlejší návrat do zaměstnání,
 - obdobné úpravy provést pro rodiny s dětmi v nesezdaném soužití a osamělé rodiče při vytvoření kontrolního systému (např. zda není dítě trvale „odloženo“ do péče jiných osob),
 - v návaznosti na neexistenci nebo nedostatečnou kapacitu mateřské školy organizovat „sousedské miniškoly“ pro děti shodného věku (maximálně pro 5–6 dětí) v odpovídajících bytových podmínkách ženy-matky jednoho z dětí, při kontrole jejich zdravotně-výchovné úrovně, únosnosti placení těchto služeb s příp. částečnou dotací úměrnou výši nákladů na dítě v mateřské škole. Přitom dbát na to, aby nešlo pouze o hlídání dětí bez účasti na jejich tělesném a psychickém rozvoji,
 - pro města včetně jejich dopravně dostupného zázemí vypočítat alespoň orientační variantní prognózu potřeby míst v mateřských školách na 3–5 let dopředu, resp. ještě na delší období u větších územních celků, a prokázat tak zbytečnost nebo naopak nutnost výstavby dalšího zařízení. Pouze tímto způsobem je možné efektivně a s předstihem reagovat na možné kolísání počtu dětí v jednotlivých věkových kategoriích.

4. Přídavky na děti

- jejich potenciální výši určit, resp. zvyšovat podle objektivních nákladů na děti v rodinách, diferencovat je podle věku a pokud možno i počtu dětí (např. s tím, že do budoucna by měly celé tyto objektivní náklady na třetí či čtvrté děti být hrazeny ze společenských prostředků – nikoli však dětí ještě vyšších pořadí),

- jako podmínku výplaty prosadit a kontrolovat pravidelnou školní docházku s odpovídajícími výsledky a potřebnou zdravotní péči: obojí je kontrolovatelné ředitelstvím škol a dětskými lékaři – např. povinné očkování, prohlídky dítěte alespoň 2–3krát za rok, atd.,
- přídavky na děti nevyplácet přitom za období umístění dítěte v nemocnici nebo dětském domově, nevyplácet je zpětně za období, kdy byla rodina s dětmi dlouhodobě v cizině, např. z důvodu žádosti o azyl a v zajištění materiální péče ze strany „přijímající“ země.

5. Další opatření materiální a s ní spojené psychologické povahy

Zdůraznění činnosti rodičů v péči a výchově dětí by pomohly akce typu „za třetí a čtvrté“ dítě se neplatí – např. ve veřejné dopravě, v kulturních zařízeních, v zoologických zahradách, akvaparcích, na koupalištích, apod. Šlo by tak o akce s malými finančními náklady, ale s velkým psychologickým dopadem a podporováním určité hrdosti rodičů, že jejich výchovná činnost je veřejně oceňována. Jde o širokou problematiku poskytování různých sociálních služeb – bezplatných, dotovaných i plně hrazených.

6. Perspektivní koncepce důchodového zabezpečení bývalých rodičů a ostatních lidí, kteří se vytvářené demograficko-sociálního kapitálu nezúčastnili.

Dlouhodobě u nás i v jiných zemích používaný systém důchodového zabezpečení seniorů po ukončení jejich ekonomické aktivity se opíral o délku doby pojistnými (daňovými) srážkami z pracovních příjmů zajišťovanými, a výše pracovních příjmů v posledních letech. Generace plátců sociálního zajištění v podstatě platila starobní i jiné důchody předchozí generace rodičů. Tento dobře fungující systém byl umožněn tím, že reprodukce se zúčastnila převážná část populace, že úhrnná plodnost se udržovala na úrovni 2,1 dítěte narozeného v průměru jedné ženě, a že se jen pomalu zvyšovala naděje dožití: věková struktura se zhoršovala jen velmi pomalu, při nízké úrovni vzdělanosti a kvalifikace nebylo ohroženo potřebné vytváření tehdejšího sociálního kapitálu. Jakmile se však situace změnila – reprodukce se nezúčastňuje dost vysoký podíl lidí, celková úroveň reprodukce zůstává nízká a rychleji se začal prodlužovat lidský život – jako by nastartovalo u nás po roce 1990 zrychlené stárnutí populace s hrozivým nárůstem podílu seniorů v demografických prognózách (až k hranici 23 % v roce 2030 a 30–32 % v roce 2050) s vědomím redukce tvorby lidského kapitálu v početně se snižující populaci dětí a mládeže. Jen částečně tomu může bránit další posun „důchodového věku“ až k hranici 70 let.

Zatímco část lidí – rodiče s dětmi – vkládá nemalou část svých pracovních příjmů a životních možností do péče a výchovy dětí, jiná část může své „úspory“ na neexistujících dětech přesunout do různých forem budoucího důchodového připojištění, do investování aj. Vzniká tak výrazná nerovnost mezi oběma skupinami lidí, podporovaná tlaky liberálních ekonomů, že si má každý vyšší svého budoucího starobního důchodu určovat dlouhodobě vyšší svých odkládaných finančních prostředků v průběhu celého období své ekonomické aktivity (při zachování „státního“ starobního důchodu jen na úrovni životního minima).

Někteří za obzor volebních období vidící ekonomové i demografové proto stále častěji ukazují na ty dvě odlišné populační skupiny a jejich účast při vytváření demograficko-sociálního kapitálu do budoucna. Navrhují proto, aby při stanovení podmínek výplaty a výpočtu výše starobních (i odvozených) důchodů byla respektována skutečnost této odlišné účasti. V praxi by to znamenalo, že k důchodům bývalých rodičů by se připočítávala jejich předchozí aktivita ve vytváření demograficko-sociálního kapitálu, u důchodců („nerodičů“) by se jejich neúčast v odpovídající míře odpočítávala, protože měli možnost si na budoucí důchody ušetřit mnohonásobně více než bývalí rodiče. Muselo by jít samozřejmě o dlouhodobý proces vytvoření nového systému po dlouhém mezigeneračním vyrovnání – ale jednou bude nutné tento proces koncepčně připravit a realizovat. Bude samozřejmě narážet na nepochopení a odpor těch „poškozených“, kterých bude v populaci neustále přibývat (podle prognózy bude ubývat úplných rodin a s dětmi zvláště). Nejen podle mého názoru bude nutné pokrývat negativní důsledky stárnutí populace s potřebnou diferenciací předchozí účasti na tvorbě de-

mograficko-sociálního kapitálu. Celospolečensky závažné to bude samozřejmě při omezování tvorby tohoto kapitálu v početně se zmenšujících souborech dětí a mládeže.

Domnívám se, že by rozhodnutí o dlouhodobé koncepci a skutečné postupné realizaci připravovaného důchodového systému mělo s těmito pohledy počítat, i když pro to není zrovna vhodná doba.

Závěr

Rodinná politika musí vytvářet podmínky pro únosné změny věkové struktury populace a kapacitu sociálního kapitálu ve společnosti. Únosné proto, že napsat příznivé by bylo nepřiměřeně odvážné: vhodná doba pro úspěšnou realizaci s odpovídajícími výsledky už probíhala u nás minimálně v posledních deseti letech. Pokud však má Česká republika zůstat svojí populací životaschopnou ve skupině menších evropských zemí, nezbyvá jí jiná cesta. Naši vnukové a pravnukové jednou těžko pochopí současnou nečinnost generací rodičů a prarodičů, až budou bez možností dodatečné nápravy sklízet trpké zplněné plody života populace 20. století při opomíjeném demograficko-sociálním zadlužování, při kterém by docházelo k chudnutí celé společnosti a tím ke stagnaci životní úrovně.

V demokratické společnosti nelze zabránit tomu, aby se část dětí rodila bez potřebné odpovědnosti rodičů za péči o ně a výchovu, při nízké úrovni vytváření sociálního kapitálu v nich. Tím více je proto třeba vytvářet příznivé podmínky pro takové rodiče, pro které děti představují významnou a radostnou životní hodnotu, podstatnou část seberealizace a generačního předávání tradic vysoké úrovně vzdělání, kulturního způsobu života nebo i náboženské víry. Stará teze, že „v dětech je národ věčný“, nabývá v 21. století nového významu.

Literatura

- Kocourková, J. 2006. Od politiky populační k politice rodinné: vývoj v ČR od počátku 90. let. In Kocourková, J. – Rabušic, L. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: PFF UK, s. 139–158.
- Kocourková, J. 2008. Současný „baby-boom“ v České republice a rodinná politika. *Demografie*, 50, s. 240–249.
- Kuchařová, V. 2006. Rodinná politika v České republice – proč a o čem. *Demografie*, 48, s. 229–240.
- MLčoch, L. 2009. Rodina z pohledu institucionální ekonomie. *Demografie*, 51, s. 43–49.
- Národní koncepce rodinné politiky*. 2005. Praha: MPSV, dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf
- Pokoj a dobro. List k sociálním otázkám v České republice k veřejné diskusi*. 2000. Praha: Sekretariát České biskupské konference, s. 49–52, dostupné z: <http://tisk.cirkev.cz/res/data/004/000526.pdf?seek=1151404189>
- Rabušic, L. 2007. Několik poznámek k české rodinné politice. *Demografie*, 49, s. 262–272.

MILAN KUČERA pracoval v letech 1952–1970 v odboru demografické statistiky Státního úřadu statistického jako analytik, v letech 1971–1977 v Terplanu, v letech 1977–1991 byl vedoucím oddělení sčítání Českého statistického úřadu. V roce 1993 přešel jako vědecký pracovník na katedru demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK. V desítkách článků se zaměřoval na analýzu populačního vývoje a výsledků sčítání lidu, domů a bytů. Je spoluautorem několika knih s demografickou problematikou, dlouholetým členem České demografické společnosti a redakční rady *Demografie*.

Summary

In a democratic society it is impossible to prevent the fact that some children are born without their parents taking the necessary responsibility for caring and raising them, given their low level of social capital. It is therefore all the more necessary to create the right conditions for parents for whom children represent an important value and source of joy in life, conditions for self-realisation and for the generational transmission of traditions of education, cultural life, and religious faith. The old saying that ‘the nation lies eternal in its children’ has acquired new meaning in the 21st century.

Downgrading the seriousness of problems in the age structure and the concomitant limits to the formation of human capital would mean accepting the enduring impoverishment of society as a whole.

KONCEPCE RODINNÉ POLITIKY A OPATŘENÍ INICIOVANÁ MINISTERSTVEM PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR

KATEŘINA JIRKOVÁ

The Concept of Family Policy and Measures Initiated by the Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic

The author informs readers about the substance, objectives, and reasons for the emergence of the government's most recent family policy document, 'Pro-Family Package', which contains a series of measures aimed at supporting families with children. The author also examines some problematic areas that are currently hampering the formation and adoption of a comprehensive and effective concept of family policy for the Czech Republic.

Demografie, 2009, 51: 280–286

Poslední koncepční materiál obsahující vládní záměry a návrhy k podpoře rodin s dětmi byl schválen kabinetem premiéra *Mirka Topolánka* dne 19. listopadu 2008 **usnesením vlády č. 1451, o Souboru prarodinných opatření – Prarodinném balíčku**. Navzdory názvu usnesení, které odkazuje na sedm návrhů opatření k podpoře snadnějšího sladění pracovního a rodinného života, podpoře aktivního otcovství a náhradní péče rodinného typu rozpracovaných v zásadě do podoby věcného záměru zákona, byla citovaným usnesením vlády schválena ve formě přílohy materiálu rovněž **Národní koncepce podpory rodin s dětmi** (dále jen „Koncepce“).

Forma Prarodinného balíčku, ale i Koncepce je ve srovnání s předcházejícími koncepčními materiály obdobného zaměření¹⁾ výrazně odlišná. Zpracovatel, kterým bylo *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR*, kladl důraz na maximální možnou specifikaci záměrů a konkretizaci úkolů²⁾ s primárním cílem jejich realizovatelnosti a splnitelnosti v daném období stanoveném jako volební období vlády³⁾. Výsledkem této snahy je ve srovnání s Národní koncepcí rodinné politiky schválené usnesením vlády č. 1305 ze dne 12. října 2005 úžeji profilovaná⁴⁾ 36stránková Koncepce zaměřená na problematiku podpory rodin s nezaopatřenými dětmi.

Koncepce se zaměřuje na čtyři klíčové oblasti podpory rodin s dětmi z hlediska jejich potřeb, a to na vytváření vhodných socioekonomických podmínek pro fungování rodin, zkvalitňování rodinných vztahů a posilování rodičovských kompetencí, podporu rodin se specifickými potřebami a zapojení krajů a obcí do rodinné politiky. Mapuje situaci rodin v uvedených oblastech s důrazem kladeným na identifikaci hlavních problémů. Ústřední částí Koncepce je kapitola věnující se základním oblastem podpory z hlediska potřeb rodin s dětmi a aktuálním záměrům a směřování rodinné politiky. Jsou zde nastíněny a zdůvodněny kroky, o jejichž realizaci bude v rodinné politice usilováno. Závěrečná a do jisté míry stěžejní kapitola obsahuje soubor zcela

¹⁾ Akční plán na podporu rodin s dětmi pro období 2006–2009 schválený usnesením vlády č. 854 ze dne 12. července 2006 a zejména pak Národní koncepcí rodinné politiky schválená usnesením vlády č. 1305 ze dne 12. října 2005.

²⁾ Koncepce se nespokojuje jen se stanovením více či méně obecných cílů, jako je např. „podporovat snadnější sladění pracovního, rodinného a osobního života“, ale na identifikaci specifických problémů, přičemž termínovaný úkol je následně formulován tak, aby jeho výstupem bylo přijetí zcela konkrétního opatření legislativního nebo nelegislativního charakteru, které bude na daný problém přímo reagovat.

³⁾ Myšleno Topolánkovy vlády.

⁴⁾ Myšleno, pokud jde o věcné zaměření.

konkrtn definovaných návrhů opatřeni legislativn i nelegislativní povahy rozřazených podle úvodních cílů Koncepce. Právě návrhy legislativních opatřeni byly rozpracovány Prorodinném balíčkem.

Prorodinn balíček, kterému byla věnována znan mediln pozornost, obsahuje za celem podpory snadnj slučitelnosti pracovního a rodinného života následující opatřeni: a) zaveden institutu vzjemn rodičovsk výpomoci, b) podporu služeb pee o děti v oblasti živnostenského podnikání prostřednictvím revize hygienických, prostorových a kvalifikačních požadavků na provoz živností, c) zaveden služby pee o děti poskytované na nekomerčním základě – institutu miniškoly, d) zaveden daňových výhod pro zaměstnavatele poskytující nebo zajiřtujc svm zaměstnancům pei o děti, e) zaveden slevy na pojistnm na sociln zabezpečení a prspevku na státní politiku zaměstnanosti. Na podporu aktivního otcovství je navrhováno zaveden tzv. otcovského a konen s ohledem na ptřebu směřovat finann prostředky plynouc do oblasti náhradní pee o děti do oblasti náhradní pee rodinného typu je navrhováno prznat pěstounům vykonávajícím pěstounskou pei v zařizení pro výkon pěstounské pee nárok na odměnu pěstouna jako dvku pěstounské pee za podmínek upravených zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociln podpore, ve znění pozdjch předpisů.

Návrhy opatřeni na podporu služeb pee o děti nepotaj se zvyšováním počtu mst v mateřských školch⁵⁾ s odvodnnm, že zřizovateli školek jsou pevzn obce, kterm vláda nemá možnost zvyřen kapacity nařidit, a obce sm bývají k tomuto kroku velmi opatrn⁶⁾. V neposlední řadě nebyla cesta zvyřovn kapacity mateřských škol zvolena s ohledem na eskalaci veřejných výdajů a zvyřen tlaku na státní finance, kterou by tento krok způsobil. Návrhy v oblasti služeb pee o děti se tak ubírají cestou nalezen alternativních neinstitucionlnch řešení, jsou založeny na zapojení pevzn soukromých zdrojů a minimalizují požadavky na veřejn rozpočty. Tmto alternativním řešenm je tak podle Prorodinného balíčku zapojení rodičů do pee o cizí děti, zapojení soukromého a neziskového sektoru do rozřiren nabídky služeb pee o děti prostřednictvím nastavení jasných pravidel poskytování této pee, stanoven minimálních nutných hygienických a kvalifikačních požadavků na provozování pee a v neposlední řadě, pokud jde o aktivizaci zamstnavatel, zaveden daňových úlev.

Pravdpodobn nejdiskutovanjm opatřením na podporu služeb pee o pedškoly děti je návrh na zaveden institutu tzv. evidovaného poskytovatele vzjemn rodičovsk výpomoci. Cílem opatřeni je jasn definovat zkladn rámec fungování, za něhož může být v souladu s právním řadem poskytována evidovan fyzickou osobou, která celodenní a řdn pečuje alespoň o jedno vlastn dt do 7 let věku, souasn pee o nejvyře 4 děti do 7 let věku (včetně dítěte nebo děti vlastních) za limitovanou úplatu ve vlastn domácnosti. Služba je navrhována mimo režim zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenskm podnikání, ve znění pozdjch předpisů. Evidovan poskytovatel vzjemn rodičovsk výpomoci je podle návrhu oprávněn za poskytování pee přijmout limitovanou úplatu maximln 5000 Kč msnn za svřen dt a je z této činnosti pritom osvobozen od placen dan z prjmu fyzických osob. Z prjmu rovněž nemá odvádět pojistn na sociln zabezpečení a prspevku na státní politiku zaměstnanosti, ani pojistn na veřejn zdravotn pojiřtn. Celkov ist prjem fyzick osoby tak může činit až 15 000 Kč msnn. Je také navrhováno, aby rodiče děti svěřených do pee evidovaného poskytovatele mohli k úhradě pee pouit rodičovsk prspevku.

Návrh opatřeni vychází z praxe urit ast rodičů, kteří řeči nedostatek služeb pee o pedškoly děti vzájemnou svépomocí, když si navzájem po různě dlouhou dobu, podle dohodnutých podmínek zajiřtuj pei o děti. Filozofií návrhu, jehož realizace vyřadovala prjet zcela nov právní úpravy, je vytvořit předpoklady pro legln poskytování pee o ne-vlastn dt za úplatu. Tj. aktivovat potenciln poskytovatele navrhovan neformln služby pee o děti, kteří

⁵⁾ Byt se znan ast kritiky smřovan k Prorodinnmu balíčku týkala právě absence tohoto opatřeni.

⁶⁾ IV, Rychl šetření 3/2008.

mohou danou službu poskytovat bez obavy, že budou postiženi za provozování neoprávněného podnikání fungujícího v rámci „šedé ekonomiky“. Návrh opatření vychází z předpokladu, že konkrétní podmínky poskytování péče budou stanoveny na základě dohody smluvních stran a předpokládá silnou kontrolu ze strany rodičů, kteří svěří své dítě do péče poskytovatele⁷⁾.

Dále je v Prorodinném balíčku navrhováno přispět k rozšíření nabídky služeb péče o děti poskytovaných v oblasti živnostenského podnikání prostřednictvím zjednodušení hygienických a prostorových požadavků na provozovny, ve kterých by bylo pečováno o menší počet dětí. Rovněž je navrhováno doplnit kvalifikační požadavky na podnikání ve vázané živnosti „Péče o dítě do tří let věku v denním režimu“⁸⁾. Cílem opatření je, aby se na provozovnu podnikatele, který pečuje v rámci výše uvedené vázané živnosti nebo volné živnosti, oboru činnosti č. 72 „Mimoškolní výchova a vzdělávání, pořádání kurzů, školení, včetně lektorské činnosti“ současně nejvýše o 4 děti (včetně vlastního do 7 let věku), nevztahovaly hygienické požadavky stanovené obecně vyhláškou č. 410/2005 Sb., o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „vyhláška o hygienických požadavcích na prostory“), nýbrž, aby byly předepsány „pouze“ požadavky přiměřené limitovanému počtu dětí. Tyto požadavky měly respektovat potřeby dětí a zároveň tak umožnit rozšíření tohoto druhu podnikání. Požadovaná odborná způsobilost k výkonu citované vázané živnosti se má nově rozšířit o možnost prokázat potřebnou kvalifikaci osvědčením o rekvalifikaci nebo jiným dokladem o odborné způsobilosti⁹⁾.

Přijetí nové právní úpravy předpokládal třetí návrh na podporu služby péče o předškolní děti poskytované na nekomerčním základě, kterým je návrh na zavedení institutu „miniškoly“. Podle návrhu je možné miniškolkou zřídit pro nejvýše 4 děti ve věku od 6 měsíců do 7 let (opět se do počtu započítávají vlastní děti pečovatelky/pečovatele). Hygienické a prostorové podmínky mají být přizpůsobeny omezenému počtu dětí a v zásadě se blížit vybavení běžné domácnosti. Podle návrhu se má jednat o službu poskytovanou nejčastěji zaměstnavatelem rodiče na pracovišti rodiče nebo jiném vhodném a dostupném místě anebo poskytovanou neziskovými subjekty, obcemi a kraji, kteří jsou podle ust. § 35 odst. 2 zákona č. 128/2000 Sb., o obcích, ve znění pozdějších předpisů, a ust. § 1 odst. 4 zákona č. 129/2000 Sb., o krajích, ve znění pozdějších předpisů, v rámci samostatné působnosti povinni pečovat o potřeby svých občanů, a rovněž organizačními složkami státu. V případě, že by náklady na zřízení a provoz miniškoly pro děti svých zaměstnanců hradil zaměstnavatel ze svých prostředků, šlo by o tzv. daňově uznatelné náklady.

V návaznosti na opatření v oblasti služeb péče o děti je v Prorodinném balíčku dále navrhováno novelizovat zákon o daních z příjmu tak, aby mezi daňově uznatelné náklady byly zařazeny rovněž výdaje, které zaměstnavatel vynakládá na zajištění péče o děti svých zaměstnanců. Jednalo se o výdaje na provoz vlastního zdravotnického zařízení – jeslí, provozoven pro výchovu o vzdělávání¹⁰⁾ podle vyhlášky o hygienických požadavcích na prostory, mini-

⁷⁾ Návrh v této souvislosti předpokládal, že rodiče zvažující využití služby, budou mít na evidenčním místě k dispozici informační leták (manuál), ve kterém budou informováni o charakteru poskytované služby, o svých právech a povinnostech, o odpovědnostních vztazích vyplývajících z poskytování služby a budou upozorněni na další skutečnosti, které je třeba vzít v potaz při rozhodování o svěření dítěte do péče poskytovatele.

⁸⁾ Podle přílohy č. 2 zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, ve znění pozdějších předpisů.

⁹⁾ Návrh předpokládal zavedení kurzu s dostatečnou časovou dotací speciálně zaměřeného právě na péči o svěřené děti. Při koncipování návrhu se vycházelo z možného pozitivního účinku nové úpravy kvalifikace na řešení situace žen nad 50 let, které jsou ve vyšší míře ohroženy nezaměstnaností. Získáním kvalifikace by tyto ženy získaly možnost podnikat v oboru, neboť navrhovaná úprava hygienických požadavků by neznamenal překážku zřízení provozovny.

¹⁰⁾ Typicky soukromá zařízení zřízená v režimu volné živnosti oboru činnosti č. 72 „Mimoškolní výchova a vzdělávání, pořádání kurzů, školení, včetně lektorské činnosti“ a vázané živnosti „Péče o dítě do tří let v denním režimu“, často poněkud nepřesně označované jako soukromé jesle a soukromé školky.

školek a rovněž prspěvku zaměstnavatele na zajištění pěče o dítě zaměstnance poskytované prostřednictvím jiného subjektu než zaměstnavatele¹¹⁾.

Další opatření Prorodinného balíčku směřuje k podpoře částečných úvazků pro rodiče s dětmi do 10 let věku a dalších osob se statutem osob obtížn uplatnitelných na trhu prce¹²⁾. Je navrhováno, aby zaměstnavatel v ppd, že zaměstnj na částečný úvazek, tj. takový úvazek, kdy délka pracovní doby zaměstnance činí nejvýše 80 % stanoven týdenní pracovní doby, mohli za kalendrn měsíc, v němž byly po cel měsíc splněny dan podmínky, uplatnit slevu aš do částky 1500 Kč. Nutno podotknout, že z důvodu potřeby vyhodnotit účinky opatření po urátů době jeho fungování, je v Prorodinném balíčku navrhováno omezit účinnost tohoto opatření na tri roky a poté na základě výsledků buď poskytování slevy ukončit nebo prodloužit účinnost úpravy.

Cílem opatření spočívajícího v zavedení nov dávky nemocenského pojištění – otcovské-
ho¹³⁾, je podpora aktivního otcovství prostřednictvím finanční podpory otců, kteří se rozhodnou dočasn přerušit výkon své výdělečné činnosti, aby mohli vlučn nebo (zejména) společn s matkou pečovat o novorozen dt¹⁴⁾. Otcovské by bylo poskytvno po dobu jednoho týdne ode dne nástupu na něj s tím, že pojištěnec na něj může nastoupit nejpozději do uplynutí šesti týdnů věku dítěte nebo do 6 týdnů ode dne svření dítěte do přeče nahrazující peči rodič^{15, 16)}. Otcovské je navrženo jako dvka nemocenského pojištění, a proto se m stanoví stejnm způsobem jako peněžt pomoc v mateřství poskytované muži. Výše otcovského za kalendrn den činí podle návrhu 70 % denního vyměřovacího základu.

Posledn opatření Prorodinného balíčku směřuje do úpravy financování pěstounské přeče v zařízeních pro výkon pěstounské přeče, která představuje specifický typ náhradní rodinn peče¹⁷⁾. Financování provozu těchto zařízení a nákladů spojených s výkonem pěstounské přeče je podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociln-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, ponecháno z větší části na zřzovatelch zařízení. Zákon přitom klade na profesionalitu pěstounů a odborn a materiální zajištění této přeče poměrně vysok nároky. Tím, že se navrhuje přiznat pěstounům v zařízeních nárok na odměnu pěstouna jako dávky pěstounské přeče za podmínek upravených zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociln podpoře, ve znění pozdějších předpisů, se m snížit nepoměr mezi požadavky zákona a reálnými mošnstmi zřzovatel a v neposlední řadě m tímto opatřením dojít k částečné stabilizaci situace zařízení pro výkon pěstounské přeče.

¹¹⁾ Současn úprava se řídí se zákonem č. 586/1992 Sb., o danch z přjm, ve znění pozdějších předpisů, přčemž platí, že vdje zaměstnavatele vynaložen na peči o předškolní dt zaměstnnc jsou daňov uznateln pouze v ppd, že jde o vdje na provoz vlastních mateřských škol zřízených podle zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základnm, střednm, vyšším odbornm a jinm vzdělávání (školní zákon), ve znění pozdějších předpisů. Pokud jsou vdje poskytnuty na úhradu pobytu dítěte zaměstnance v mateřské škole nebo v jiném zařízení přeče o předškolní dt provozovanm jinm subjektem než zaměstnavatelem, jsou daňov neuznateln. Poskytne-li zaměstnavatel zaměstnnci vedle mzdy nebo platu přspěvek (peněžn plnění) na úhradu vdj spojených s pobytem jeho dt v mateřských školách a nebo předškolních zařízeních provozovaných jinými subjekty než zaměstnavatelem, je tento přspěvek daňov uznateln jen v ppd, že je toto právo zaměstnance zakotveno v kolektivn smlouvě, vnitřním předpisu, pracovní nebo jin smlouvě.

¹²⁾ Kromě zaměstnance, kter pečuje o dt do 10 let věku, jde rovněž o zaměstnance, kter je osobou se zdravotním postiženm, nebo kter je starší 55 let, nebo kter osobn pečuje o osobu, která je zvisl na peči jiné osoby ve stupně II aš IV, a je z tohoto důvodu veden v evidenci obecnho úřadu s rozšířenou psobnst, nebo kter je řdnm studentem denního studia středn, vysok či vyšší odborn školy.

¹³⁾ V mediích někdy nepřesn prezentováno jako zavedení otcovské dovolen.

¹⁴⁾ S ohledem na skutečnost, že jíž nyn může otec čerpat od narození dítěte rodičovskou dovolen společn s mateřskou dovolen matky, zavedenm nov dvky, by došlo de facto k vytvoření stavu odpovdjcímu zaveden tzv. otcovské dovolen tak, jak funguje v řadě zemí EU.

¹⁵⁾ V takovém ppd jen je-li do přeče nahrazující peči rodičů převzato dt do dosažení sedmi let věku.

¹⁶⁾ Stanoveno s ohledem na účel otcovského, kterm je podpořit peči otce o novorozen dt a s ohledem na právní úpravu ust. § § 32 odst. 1 písm. e) zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů, kter stanoví, že po ukončení šestinedělí se otec dítěte či manžel matky dítěte může s matkou dítěte vystřídat při pobírání peněžt pomoci v mateřství.

¹⁷⁾ Ke konci roku 2007 bylo v ČR provozováno celkem 55 takových zařízení, mezi nimi i SOS dtské vesničky.

Prorodinný balíček měl být realizací programového prohlášení Topolánkovy vlády, především pokud jde o deklarovaný cíl podpořit rozvoj služeb pro rodinu a péči o děti do čtyř let, včetně péče poskytované nerodičovskou osobou, posílení role otce při péči o děti, prosazení větší možnosti flexibilních pracovních úvazků a zvýšení motivace zaměstnavatelů k zaměstnávání rodičů vychovávajících děti. Osud Prorodinného balíčku tak do jisté míry odráží osud minulé vlády. Navzdory snaze koncipovat zejména ta opatření Prorodinného balíčku spočívající v podpoře služeb péče o děti tak, aby reflektovala problematiku rozpočtovou situaci, byla totiž právě nákladovost opatření v době problematické ekonomické situace důvodem, proč ministerstvo zpracované paragrafové znění navrhovaných opatření nebylo stávající vládě předloženo a projednáno, jak předpokládalo výše citované usnesení vlády č. 1451¹⁸⁾. O materiálu tak bylo *Fischerovou* vládou jednáno „jen“ v souvislosti s přijetím stanoviska k poslaneckému návrhu Petra Nečase a Michaely Šojdrové na vydání zákona o podpoře rodin s dětmi a o změně některých zákonů¹⁹⁾. K návrhu vláda přijala negativní stanovisko, které je vyjádřeno v příloze usnesení vlády č. 834 ze dne 29. června 2009²⁰⁾.

Ze způsobu zpracování Prorodinného balíčku, jakož i z charakteru jím navrhovaných opatření vyplývá, že ačkoliv se významně věnuje např. oblasti sladění pracovního a rodinného života, neobsahuje ucelené a souhrnné koncepční řešení žádné dílčí problematiky rodinné politiky. Navzdory této skutečnosti i kritice, která se týkala zaměření materiálu jako celku nebo úpravy jednotlivých návrhů či jejich částí a která zaznívala od části odborné, politické a laické veřejnosti při zveřejňování obsahu Prorodinného balíčku, lze konstatovat, že jde o dosud o nejkompaktněji pojatý vládní počín explicitně se zabývající podporou rodin s dětmi²¹⁾.

Na formě²²⁾ a obtížném způsobu tvorby materiálu²³⁾ se projeví dva problematické momenty, které komplikují zpracovávání účinných opatření rodinné politiky. Za prvé jde o nedostatečnou pravomoc ministerstva práce a sociálních věcí při koordinaci tvorby koncepce a/nebo jednotlivých opatření rodinné politiky. Za druhé jde o nedostatečnou odbornou kompetenci výše uvedené ústředního orgánu státní správy při tvorbě koncepce a/nebo opatření rodinné politiky, která vyplývá z povahy agendy rodinné politiky zasahující do věcné působnosti mnoha resortů²⁴⁾.

Ministerstvo práce a sociálních věcí odvozuje svou působnost v oblasti koordinace tvorby rodinné politiky z ustanovení § 9 zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústřed-

¹⁸⁾ Usnesení ukládalo tehdejšímu místopředsedovi vlády a ministru práce a sociálních věcí zpracovat návrh zákona o evidovaném poskytovateli vzájemné rodičovské výpomoci a o miniškolce, návrh novely zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, návrh novely zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, návrh novely zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí a návrh novely zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře a předat tyto návrhy společně s návrhem novely zákona č. 455/1991 Sb., živnostenský zákon zpracovaným ministerstvem průmyslu a obchodu a s návrhem novely zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů zpracovaným ministerstvem financí ve spolupráci s ministry průmyslu a obchodu a financí do 19. dubna 2009 vládě k projednání.

¹⁹⁾ Sněmovní tisk č. 863, který je paragrafovým zněním návrhů opatření obsažených v Prorodinném balíčku, byl dne 28. 5. 2009 předložen Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR a nyní se nachází v 1. čtení.

²⁰⁾ Důvodem negativního stanoviska je „zvýšení mandatorních výdajů a zejména výrazné snížení příjmů státního rozpočtu v důsledku přijetí návrhu jako celku s tím, že dopad předloženého návrhu zákona na státní rozpočet uvedený v důvodové zprávě, považuje vláda za značně podhodnocený“. (Odhad celkových dopadů navrhovaných právních úprav na státní rozpočet činí podle materiálu maximálně 2,5 mld. Kč ročně, z toho připadá 0,5 mld. Kč na otcovské, 1,9 mld. Kč na slevu na pojistném a 0,1 mld. Kč na opatření na podporu pěstounů a ostatní opatření.) Ve svém stanovisku dále vláda vyjádřila další dílčí připomínky k úpravě návrhu opatření na zavedení institutu vzájemné rodičovské výpomoci a miniškolk.

²¹⁾ Jen pro informaci doplňuji, že převedení věcných záměrů návrhů opatření do paragrafového znění si vyžádalo zpracování zcela nové právní úpravy institutu vzájemné rodičovské výpomoci a miniškolky a dále různé rozsáhlou novelizaci více jak desítky dalších právních předpisů.

²²⁾ De facto kombinaci koncepčního textu nelegislativní povahy se zpracováním věcného záměru návrhu legislativních úprav sui generis.

²³⁾ S ohledem na povahu opatření byla nutná úzká spolupráce předkladatele – ministerstva práce a sociálních věcí s mnoha dalšími ministerstvy, zejména s resortem zdravotnictví, financí, průmyslu a obchodu.

²⁴⁾ Minimálně ministerstva zdravotnictví, školství, mládeže a tělovýchovy, financí, spravedlnosti, průmyslu a obchodu, pro místní rozvoj a některých agend spadajících pod činnost Úřadu vlády.

nch orgánů státní správy České republiky, ve znění pozděšch předpisů (dále jen „Kompetenční zákon“), které stanoví, že: „... jež ustednm orgánem státní správy pro ... pei o rodinu a dti“. Nutno podotknout, že relativně vágnost ustanovení jíž v minulosti způsobila kompetenn neshody o to, kde koni a začínáš ven pusbobnost jednotlivých resortů a samotnému ministerstvu práce a sociálních věcí nedv přlšnou mořnost dsledn na ustedn úrovni státní správy prosazovat pozici koordinátora tvorby koncepce rodinn politiky. Na uveden nedostatek reaguje Národní koncepce podpory rodín s dtmi opatřením novelizovat Kompetenční zákon tak, aby byla vslovn zakotvena koordinan role ministerstva práce a sociálních věcí při tvorbě a realizaci rodinn politiky, vetn zmeny jeho názvu na Ministerstvo práce, sociálních věcí a rodiny.

Řešenm nedostatku ven pusbobnosti, které by zároveň garantovalo jasn politick zadan při tvorbě koncepce a/nebo opatření rodinn politiky např vládou, by potom mohlo být zřzen Rady vlády pro rodinnou politiku (nebo rodinu) slořen z ministrů vybraných resortů za předsednictví ministra práce a sociálních věcí nebo z důvodu vtisknut nadresortnho charakteru premiéra vlády. Vznikl by tak orgán s mandátem ukládat jednotlivým resortům podle jejich pusbobnosti ukoly analytického a koncepčního charakteru. Nespornou výhodou takto ustaveného orgánu by byla na ustedn úrovni státní správy vslovn vyjdřen vle zpracovat urit zadan a prevence zásadní nzorov roztřstnosti jednotlivých resortů na řešení danch ukol v oblasti rodinn politiky. Obojí by mohlo vrazn snžt riziko následného neschvlen jíž vytvořeného materiálu vládou nebo jeho rozshl modifikace z důvodu obtžn slučitelných postojů jednotlivých ministerstev. Odbornost orgánů by byla podpořena mořnost přzvat k práci na specifickch ukolech v ad hoc ustavených pracovních skupinách extern odbornky²⁵⁾. Lze předpokládat, že role odbornho útvaru ministerstva práce a sociálních vc²⁶⁾ by se v takovm přpad posunula ve vztahu k Radě či jejím pracovním skupinám více do roviny organizan, vetn zajiřtovn podkladových materiálů. S ohledem na pedchzej zkuřenosti s formulováním koncepčních zadan a jejich mnohdy rozpaitm pozděšm faktickm promtnutm do praxe se domnívám, že bez vytvořen vře popsaneho orgánu se do budoucna podaří jen obtžn formulovat kvalitn a ucelenou koncepci státní rodinn politiky ČR.

Nutno ovšem konstatovat, že ani přjet obou vře nastíněných kroků neřeší dalř stěžejn nedostatek koncepce česk rodinn politiky, kterou je neexistence její kontinuity. Alespn zkladn politick shoda na orientaci rodinn politiky a směrech oblasti podpory rodín je primárním pedpokladem uspchu být sebelépe formulovnch a přjatch opatření. Ve svetle vře uvedeného je tak téměř nemořn specifikovat českou rodinnou politiku, coř vyvstalo zřetelněji neř jindy s pádem politick vlády. Tu a tam lze sice vypořozovat jednotliv více či méně vznamn dílčí opatření v oblasti dvkov či dařov podpory rodín, jen stěži lze vřak hovořt o systému koncepn přjmanch opatření s jednotncm záměrem.

I přes poměrně neutřšen zvren konstatování o jaks „zamlženosti“ česk rodinn politiky si dovolím zakont tento přpvek o poznání pozitivněji. Minimln za posledních 5 let lze totiř na úrovni politických stran a státní správy zaznamenat posun v to smyslu, že je nutn podporovat i tzv. fungujci rodinu²⁷⁾. Ne přlř optimisticky se snad lze proto domnívat, že jíž nyní uřla Česká republika pr drobných kroků po dlouh cestě, na jejímž konci je jednoznn definování a poměrně kontinuuln rodinn politika.

lanek vyjadřuje soukrom názor autorky.

²⁵⁾ Myřleno odborníky mimo oblastí ustednch orgánů státní správy.

²⁶⁾ V souasn době je zastávána Oddlenm rodinn politiky zřzenm v rámci Odboru rodinn politiky a sociálních systému.

²⁷⁾ Tento ne přlř korektn termín odkazuje na rodinu, která se nenachází v nepřzniv sociln situaci. Posun ve vnímání je dležit i s ohledem na redukci podpory rodiny do sociln oblasti, které byla ČR svědkem od 90. let minulého století.

KATEŘINA JIRKOVÁ (roz. Příhodová) vystudovala Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (1998–2003). V letech 2001 až 2006 se věnovala poradenství obětem domácího násilí v Poradně pro ženy v tísni v Brně a následně v pražském Profemu o.p.s. Od roku 2004 pracuje na Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR v Oddělení rodinné politiky, jehož je od roku 2005 vedoucí.

Summary

In November last year, the Czech government approved its most recent conceptual family policy document, which contains proposals for seven minutely elaborated legislative measures designed to help families with children achieve a work-life balance, to support the active involvement of fathers in caring for children in the family, and finally to partly stabilise the situation of foster care facilities. Although the document does not contain a general conceptual solution to some areas of family policy and despite possible objections to the specific form of individual proposed measures, this is probably the most important and most sophisticated governmental initiative in recent years to support families with children. Although the proposed measures, especially those in the area of childcare services, were conceived somewhat cautiously in order to avoid overly burdening the state budget, in the end the expected increase in mandatory expenditures and especially the simultaneous decrease in state budget revenue were the reasons that the government adopted a negative stance towards the legislation that would have introduced the given measures.

In connection with preparation of the document, the question repeatedly came up as to how the mechanisms of responsibility and coordination should be arranged to enable the formulation of a well-made, comprehensive and realistically achievable concept of state family policy for the Czech Republic. Yet it is clear that, if the relevant steps in response to the above problem are taken, what is next required in order to formulate an effective concept of family policy is the existence of a basic political consensus to enable the continuity of measures implemented. Without that, it will continue to be difficult even to define family policy in the Czech Republic.

Summary

Family Policy from the Viewpoint of (Not Just) Demographers

Family policy is not a theme new to the pages of Demografie. Articles on this theme have recently been published, for instance, by V. Kuchařová (2006: 229–240), L. Rabušic (2007: 262–272) and J. Kocourková (2008: 240–249) on the significance of family policy in the Czech Republic. Accompanying this there have also been discussions of the need for a pronatal population policy in the Czech Republic. This has especially been advocated by V. Srb and M. Kučera, who have usually published their articles in conjunction with detailed analyses of fertility trends by J. Rychtaříková. This is understandable, as demographers study state measures in support of families with children from the perspective of their impact on reproductive behaviour of the given population. Given that it is impossible to sharply distinguish between family policy and pronatal population policy, in the 1990s the role of family policy in the Czech Republic was not adequately assessed. Nevertheless, a positive shift has occurred in the past decade both in the political scene and in expert circles. The significance of family policy is no longer questioned, and instead, their content is discussed.

The importance of state policy in support of families with children increases mainly during less favourable economic times. The government's adoption of 'Janota's package' in September 2009, tabling measures designed to tighten the state budget, gave rise again to a question previously raised in the Czech Republic in the 1990s as to how tolerable it is that the costs of the crisis be borne mainly by families with children. The proposed decrease in the child-birth benefit from 13,000 to 10,000 Czk and of the parental allowance by 10% was fortunately rejected by the Chamber of Deputies, but MPs did not openly come out against the planned decrease of the maternity allowance, which mostly affects women with middle or high incomes. As of 1 January 2010 financial assistance for women with middle incomes will be between 8,000 to 10,000 Czk monthly, i.e. around 2,000-3,000 Czk less than in 2009. From the perspective of the long-term development of family policy in the Czech Republic, this can be viewed as a step devoid of a conceptual outlook and disruptive to the stability of financial support for families. The political representation of the Czech Republic has a consistent tendency to under-appreciate the fact that frequent changes and cutbacks in state support for families are both negatively reflected in the development of the population climate.

The series of articles on family policy opens with a speech that Vladimír Špidla delivered in Prague during the Czech Presidency of the EU at an international conference on Parental Care of Children and Employment Policy. He touches on a very relevant topic – the development of childcare facilities as one of the Barcelona objectives. These objectives must be understood in terms of the effort to modernise society across the EU, and an integral part of this effort is improving the living conditions of families with children. He emphasises that it is in the interest of every family and every child that Member States invest in developing good-quality specialised services to help promote the education and personal growth of children. This is followed by a paper by Gerdy Neyer, which analyses the relationship between measures in support of fertility, employment, childcare, and gender equality. Currently lessons could be drawn from the situation in the 1990s when Sweden and Finland were struck by economic crises. Neyer notes that, unlike in Sweden, family policy arrangements in Finland prevented the fertility rate from falling.

Olivier Thévenon used data from a newly created OECD database that collects information on family policy measures in individual states and in his paper attempts to formulate an up-to-date typology of advanced states. He affirms the exceptional position of France, where there are various forms of state support directed at all families regardless of their income. The author shows that in France since 1970s family policy has not departed from its long-objective, which is supporting fertility. Conversely, through the example of England and Wales, Wendy Sigle-Rushton point out how higher fertility need not be the result of a generous family policy. He argues that the generous family policy in Scandinavian countries stimulates not just a higher fertility rate but also the postponement of childbirth to a later age. The less advanced liberal family policy in Great Britain, which is oriented towards support for the traditional family, provides women with lower education and low income with no motive to postpone childbirth and thus contributes to their higher fertility. However, one negative consequence is the considerable differences in fertility rates by education and social status. W. Sigle-Rushton concludes that in Great Britain the costs of reproduction of the next generation are excessively borne by those who have the least resources.

The article by Marta Korintus analyses the development of childcare services in Hungary. She shows that the Czech Republic and Hungary share a similar history in the area of family policy not just before 1989 but also after. Just like in the Czech Republic, after 1990 Hungary favoured developing a system of long paid leave promoting care for small children by their parents. The result was that the number of places available in nurseries in Hungary has declined by around 60% over the past 25 years. The majority of children aged 3 and under are – like in the Czech Republic – at home with their mother. The issues of the advancement of gender equality and achieving a work-life balance were largely overlooked. The author tries to clarify in more detail the causes of the failure thus far to achieve the Barcelona objectives in Hungary. An interesting finding is that in 1993 a new form of childcare was introduced in Hungary, so-called 'family day care'. This measure is strikingly similar to a new form of care advanced in the Czech Republic and known as 'care by a non-parent' or, in other words, the institution of parental assistance, which was introduced in the Pro-Family package of Topolánek's government in 2008.

Two papers are devoted to family policy in the Czech Republic. Milan Kučera notes the significance of population and family policy for future demographic development in the Czech Republic and points out the problem areas faced by families with children, which should be addressed by a broadly conceived family policy. He expresses disappointment about the opportunities that have been wasted, but still believes that it is possible to mitigate the demographic-social burden on future generations. In the last article, Kateřina Jirková considers the character of the current family policy in the Czech Republic. She sees its main shortcoming as lying in the lack of continuity to family policy, the result of long-term political disagreement over its basic direction. She draws on the most recently approved conceptual document, the Pro-Family Package adopted by Topolánek's government, which however became a casualty of the fall of the government, and she documents the difficulty in advancing even small measures in support of families. The dismal situation in her view stems from the inadequate authority and competence of the Ministry of Labour and Social Affairs. She believes that one solution would be to set up a Government Council for Family Policy, made up of ministers from selected ministerial departments.

The articles by foreign contributors indicate how important family policy has become in international demographic literature. At the same time, it is no longer a question that the state can significantly influence the living conditions of families with children by means of the measures it adopts in this area and indirectly can influence people's decisions relating to reproduction. Recent development in the Czech Republic shows that it is important to devote the requisite attention to these issues.

SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 2011 MÁ SVÉ LOGO

Práce na sčítání 2011 vstupují do své druhé poloviny. V této fázi se také připravuje informační a komunikační kampaň sčítání. Snahou realizačního týmu je, aby SLDB 2011 bylo ...*veřejností vnímáno jako užitečná, důležitá a potřebná akce, probíhající v pozitivní atmosféře* (Preambule vyhlášení soutěže). Jeho symbolem má být jednoduchá srozumitelná značka – logo, na které by měla navazovat i jednotná vizuální prezentace celého sčítání.

Veřejnou neanonymní dvoukolovou soutěž na logo sčítání, otevřenou fyzickým a právníckým osobám, uspořádal Český statistický úřad letos v květnu a počátkem září vyhlásil výsledky. Soutěže se zúčastnilo 196 grafiků. Bylo vybráno šest návrhů, které autoři podle doporučení komise dopracovali. Z dopracovaných návrhů nakonec sedmičlenná porota (*Věra Marešová, Jan Schicker, Zdeněk Ziegler, Václav Houf* – odborná část, *Petra Kuncová, Jan Šrb a Helena Kolářková* – zástupci ČSÚ, zvolila logo *Jana Koláře* (Kolargrafik/studio). Autor vítězného návrhu – Jan Kolář, je mladý, ale již zkušený grafik (specializuje se na vizuální styl firem a je mimo jiné držitelem Národní ceny za design 2007). Na tiskové konferenci ČSÚ, na které bylo logo představeno, vysvětlil jeho konstrukci: „značka je vlastně složeninou, resp. souborem piktogramů názvu sčítání – člověka, domu, resp. bytu. U lidí by měla navozovat lidskost, hravost a skladebnost, a svou barevností přátelskost (odstíny zelené a modré). Přál bych si, aby se piktogramová podoba značky stala razítkem celého projektu“.

Věřme, že podobně bude logo a s ním související vizuální prezentaci sčítání vnímat i veřejnost a že se sčítání aktivně zúčastní.

hru

OBSAH SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 2011

Sčítání lidu, domů a bytů připravované k datu 26. března 2011 získalo definitivní právní oporu i v rámci české legislativy. **Zákon č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011**, který vstoupil v platnost 4. 9. 2009 (s účinností od 19. 9. 2009) upravuje přípravu a provedení sčítání, podmínky pro poskytování údajů po zpracování dat a stanoví mimo jiné i rozsah a obsah připravovaného cenzu.

Sčítání se koná na území České republiky v pravidelných, zpravidla desetiletých intervalech již téměř 150 let. Přestože perioda 10 let je z pohledu statistického zjišťování dlouhá, lze obsahovou stránku sčítání obecně charakterizovat jako značně stabilní. Jedním z hlavních cílů sčítání je totiž poskytovat údaje o struktuře obyvatelstva, domovního a bytového fondu nejen jako stavovou informaci ke konkrétnímu datu sčítání, ale také poskytnout údaje pro dlouhodobé časové řady, tedy pro možnost hodnocení v delším časovém horizontu. Z tohoto důvodu se v obsahu každého nového sčítání navrhuje změny jen v omezené míře. K dlouhodobě zjišťovaným údajům patří základní demografické údaje, údaje vztahující se k ekonomické aktivitě a charakteristice vzdělání. Rovněž informace o domech a bytech, vč. jejich kvantitativních i kvalitativních parametrů, tvoří tradiční součást českých (dříve československých) cenzů. Spolu s víceméně stálým obsahem sčítání je stabilní i metodické vymezení jednotlivých zjišťovaných proměnných, které se mění pouze v případech nezbytných, kdy je změna vynucena např. úpravou právního řádu (a tím potřebou poskytnout údaje v aktuální struktuře) nebo požadavkem na mezinárodní srovnatelnost, příp. jinou naléhavou potřebou na nová data.

Zákon č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 věnuje obsahu sčítání samostatný § 6, který taxativně vyjmenovává údaje, které se při sčítání zjišťují o osobách, o bydlení, bytech a bytových domácnostech a o domech. Rozčlenění údajů na tři samostatné entity odpovídá obsahu tří typů sčítacích formulářů, kterými jsou sčítací list osoby, bytový list a domovní list. V kvantitativním vyjádření bude zjišťováno 26 údajů o osobě, 11 údajů o domě, 14 údajů o bytě a 4 bloky informací o osobách v hospodařící nebo bytové domácnosti.

Stejně jako při sčítání 2001 jsou všechny údaje povinné až na dva – národnost a náboženskou víru, které zákon označuje za dobrovolné.

Pro všechny tři entity zjišťovaných údajů je společná „identifikace“, což v případě osob specifikuje místo sečtení, v případě bytů a domů je to jejich jednoznačná územní lokalizace. Identifikaci tvoří sou-

Tab. 1 Obsah sčítání (§ 6 zákona č. 296/2009 Sb, o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011) [(Census contents (§ 6 Act No. 296/2009 Coll., on the population and housing census in 2011))]

Poř. č.	O fyzických osobách	O bydlení, bytech a bytových domácnostech	O domech
1	identifikace místa sečení – okres, obec, část obce, síťací obvod, ulice a číslo orientační, číslo popisné nebo evidenční domu, pořadové číslo budovy, číslo bytu	identifikace bytu – okres, obec, část obce, síťací obvod, ulice a číslo orientační, číslo popisné nebo evidenční domu, pořadové číslo budovy, číslo bytu	identifikace domu – okres, obec, část obce, síťací obvod, ulice a číslo orientační, číslo popisné a evidenční domu, pořadové číslo budovy, počet bytů v domě
2	jméno, popřípadě jména, a příjmení	způsob bydlení bytové domácnosti	druh domu
3	rodné číslo	obydlenost bytu	obydlenost domu
4	datum narození	právní důvod užívání bytu	druh vlastníka
5	pohlaví	velikost bytu – počet místností a plocha	období výstavby nebo rekonstrukce
6	státní občanství	– kuchyň nebo kuchyňský kout	materiál nosných zdí
7	rodinný stav	– obytné místnosti s plochou 4 až 7,9 m ²	počet nadzemních podlaží
8	registrované partnerství	– obytné místnosti s plochou 8 a více m ²	přípojení na odpad
9	bydliště v rozhodný okamžik	– ostatní prostory/bytu	ústřední topení a druh paliva
10	bydliště jeden rok před sčítáním	poloha bytu v domě	výťah
11	bydliště matky v době narození	plyn	
12	materský jazyk	vodovod	
13	nejvyšší ukončené vzdělání	teplá voda	
14	obor vzdělání	způsob vytápění	
15	počet živě narozených dětí celkem	energie používaná k vytápění	
16	počet živě narozených dětí v současném nebo posledním manželství	koupelna nebo sprchový kout	
17	ekonomická aktivita	záchod	
18	zaměstnání	osobní počítač a přípojení k internetu	
19	postavení v zaměstnání	seznam fyzických osob v bytě nebo v jiném obydlí	
20	odvětví ekonomické činnosti	– jméno, popřípadě jména a příjmení, datum narození	
21	místo pracoviště nebo školy	vztahy mezi společně hospodařícími členy bytové domácnosti	
22	frekvence dojíždky do místa pracoviště nebo školy	členové bytové domácnosti pobývající 12 měsíců a déle mimo území České republiky – jméno, popřípadě jména a příjmení, datum narození	
23	doba trvání denní dojíždky nebo docházky do zaměstnání nebo školy	dočasně přítomné osoby – jméno, popřípadě jména a příjmení, datum narození	
24	dopravní prostředek používaný při denní dojíždce do zaměstnání nebo školy, popřípadě údaj o docházce		
	Dobrovolné údaje		
1	národnost		
2	náboženská víra		

bor několika proměnných, který ve svém komplexu detailně stanoví adresu domu (nebo jiného objektu s bydlícími osobami), adresu a číslo bytu (nebo jiného způsobu bydlení konkrétní bytové domácnosti tvořené jednou nebo více osobami) a adresu místa sečení jednotlivé osoby. Shodná struktura této identifikace umožňuje při zpracování propojit jednotlivé entity, zpracovat výsledky sčítání ve vzájemných vazbách a odvozovat z těchto propojených vstupů i zcela nové výstupní údaje. Identifikace je základní a nejdůležitější zjišťovanou informací, bez níž by nebylo možné výsledky zpracovat.

Ve srovnání se sčítáním 2001 se obsah sčítání ve vztahu k respondentům zužuje. Celkem 10 otázek, které byly součástí formulářů v roce 2001, již povinné osoby na sčítacích formulářích pro dům, byt a osobu nenajdou.

Konkrétně za dům se nezjišťuje informace o vodovodní přípojce ani informace o připojení domu na plyn. Zjišťují se ale nadále za jednotlivé byty, takže při zpracování dat lze podle zjištěných skutečností u bytů v domě odvodit příslušné údaje i za konkrétní dům.

Formulář za byt nebude obsahovat otázky vztahující se k vybavenosti bytové domácnosti osobním automobilem, telefonem ani otázky na rekreační možnosti domácnosti. Otázky tohoto typu byly v minulosti veřejností vnímány většinou jako citlivé a patřily k těm, které respondenti nechávali nejčastěji bez odpovědi. Nebyly proto do obsahu cenzu 2011 již navrženy. Absence otázky na rekreační možnosti domácnosti bude částečně kompenzována údajem o počtu rekreačních objektů, které budou identifikovány v rámci územní přípravy sčítání. Informace o rekreačních objektech budou ověřeny, aktualizovány nebo doplněny do Registru sčítacích obvodů a budov.

Stejně jako v minulosti bude součástí bytového listu zjišťování údajů o složení domácností. Na rozdíl od praxe předchozích sčítání, nebude ale zjišťován uživatel bytu a vztahy ostatních osob bytové domácnosti vůči němu, ale všechny osoby tvořící jednu společně hospodařící domácnost budou deklarovat své rodinné vazby právě v rámci této domácnosti. Nově budou uvádět svou pozici v rámci rodiny také osoby žijící v rodinné domácnosti v zařízení. Praxe předchozích sčítání byla jiná – v zařízeních se zjišťovaly pouze počty jednotlivých osob a údaje o nich. I rodiny žijící v zařízení byly tedy v roce 2001 sečteny jako jednotlivci. Při sčítání 2011 budou počty takto žijících rodin samostatně kvantifikovány¹⁾.

Nejrozsáhlejší změny jsou u zjišťování údajů o osobě. Na sčítacím listu osoby najdou respondenti celkem 21 otázek, na které odpovídali již v roce 2001. Nenajdou ale již otázky na druh pobytu, datum sňatku, pořadí manželství, druhé zaměstnání ani počet zaměstnáváných osob v případě podnikatelů. Naopak bude formulář zahrnovat novou otázku na registrované partnerství a otázku na bydliště v rozhodný okamžik sčítání. Otázka věnovaná registrovanému partnerství reaguje na zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a nabízí v podstatě alternativu k otázce na rodinný stav tak, aby byly pokryty všechny možné varianty odpovědí. Zjišťování bydliště v rozhodný okamžik identifikuje přesnou adresu bydliště osoby ve smyslu bydliště faktického bez ohledu na místo trvalého pobytu – vedené v informačním systému evidence obyvatel (resp. od roku 2010 v agendovém informačním systému). Cílem je získat potřebné vstupní informace pro odvozování místa obvyklého pobytu²⁾. Přejechod na institut místa obvyklého pobytu je významnou metodickou změnou, srovnatelnou např. se sčítáním 1961, kdy se realizovalo nově komplexní zpracování výsledků za trvale bydlící obyvatelstvo, zatímco ve všech předchozích sčítáních byly výsledky zpracovány za obyvatelstvo přítomné. Hlavními důvody přechodu na koncept obyvatelstva obvykle bydlícího jsou:

- 1) potřeba mezinárodní srovnatelnosti (ve shodě s Nařízením č. 763/2008 ze dne 9. července 2008 o sčítání lidu, domů a bytů),
- 2) snaha zobrazit realističtěji strukturu rozmístění obyvatel (i rodin) v situaci, kdy stále vyšší počty osob nežijí fakticky v místě svého trvalého pobytu a informace tohoto druhu nejsou k dispozici. Naopak dostupné jsou údaje z administrativního zdroje o rozmístění obyvatel podle místa trvalého pobytu. Není proto třeba zjišťovat tyto údaje dotazem u respondentů.

Institut místa obvyklého pobytu má i další dopady do zpracování dat a obohacuje výsledky sčítání. Např. umožňuje samostatně kvantifikovat počet bezdomovců. Minulá sčítání založená na trvalém bydlišti kategorií bezdomovců v rámci zpracování zahrnuje do souboru osob trvale bydlících a prakticky je „přesunula“ z místa jejich „bezdomovectví“ do místa jejich evidenčního bydliště bez ohledu na skutečnost, že se na dané adrese fakticky dlouhodobě nezdržují. Respektování místa obvyklého pobytu tuto deformaci nezahrnuje a realističtěji proto odráží skutečnost zjištěnou k rozhodnému okamžiku. Stejně tak v případě domácností v bytech, bude aplikace obvyklého bydliště přínosem k přiblížení se realitě. Domácnosti osob žijících např. v pronajatých bytech, ale s odlišným trvalým bydlištěm nebudou zpra-

¹⁾ Podrobněji o domácnostech: Habartová, Pavlína. 2009. *Domácnosti v SLDB 2011*. Demografie, s. 202–204.

²⁾ Podrobněji o místě obvyklého pobytu: Šigutová, Lenka. 2009. *Sčítání 2011 podle místa obvyklého pobytu*. Demografie, s. 50–51.

cováním dat územně zahrnovány na adresy, kde se fakticky nezdržují ani nebudou násilně rozdělovány domácnosti nebo rodiny v případech, kdy jednotliví členové mají rozdílná místa trvalého pobytu, přestože fakticky žijí pohromadě. Současně vzniknou pro nás dosud nezvyklé situace – místem obvyklého pobytu se stanou např. i věznice (pro osoby, které zde „žijí“ déle než 12 měsíců).

Zúžení obsahu zjišťovaných údajů prostřednictvím sčítacích formulářů neznamená přímou úměrou zúžení rozsahu zpracování a publikování datových výstupů. Další novinkou sčítání 2011 je totiž využití údajů z informačních systémů veřejné správy při přípravě a provedení sčítání. Dostupné informační systémy veřejné správy 2011 budou využity jednak pro případné předvyplnění sčítacích formulářů, ale i pro zpracování a doplnění údajů.

Navrhované sčítání v roce 2011 je součástí celosvětového programu populačních a bytových cenzů, koordinovaného Evropskou hospodářskou komisí OSN. Povinnost poskytnout údaje podle stanoveného rozsahu otázek a ukazatelů za referenční rok 2011 stanoví členským státům Evropské unie výše zmíněné Nařízení č. 763/2008 ze dne 9. července 2008 o sčítání lidu, domů a bytů³⁾. Nařízení rovněž definuje základní pojmy a rozsah požadovaných údajů o obyvatelstvu, rodinách a domácnostech, domech a bytech na národní, regionální a místní úrovni, které má za povinnost Český statistický úřad zajistit ve stanoveném termínu, v určené struktuře a při respektování jednotných technických specifikací.

Všechny obsahové i metodické změny budou podrobně popsány, zveřejněny a budou i nedílnou součástí všech standardních datových výstupů tak, aby uživatelé dat sčítání mohli při své analytické práci tyto informace zohlednit.

Štěpánka Morávková

DEMOGRAFICKÁ ROČENKA ČESKÉ REPUBLIKY 2008

Pramenné dílo s podrobnými výsledky přirozeného a mechanického pohybu obyvatelstva včetně zpracování příčin smrti podle podrobného seznamu MKN-10. Vychází v nepřetržité řadě od roku 1919. (Česko-anglická verze.)

Cena tištěné verze: **340 Kč**, elektronické **170 Kč**.

Objednávky přijímá ČSÚ, Odbor informačních služeb,

e-mail: objednavky@czso.cz.

³⁾ Obsah sčítání 2011 ve srovnání s Nařízením byl přehledně zhodnocen: Radolfová, Marie. 2009. *Obsah sčítání lidu 2011 z pohledu evropské legislativy a mezinárodních doporučení*. Demografie, s. 127–129.

STÁLE ŽIVÁ OTÁZKA O ROLI RODINNÉ POLITIKY Z MNOHA ÚHLŮ POHLEDU

Vydání Vienna Yearbook of Population Research za rok 2008¹⁾ je věnováno trvale vysoce aktuální otázce, totiž zda vládní politiky v evropských zemích mohou zvýšit porodnost. Přináší rozmanité pohledy a spoustu originálních informací a především bohatou inspiraci. Vydání obsahuje statě věnované jak celkovému zhodnocení možností státního ovlivňování porodnosti, tak hodnocení dílčích opatření rodinné a sociální politiky, a to včetně příkladů ze zemí s aktuálně vysokou nebo naopak nízkou porodností. Jde o sborník příspěvků z konference, konané na dané téma v roce 2007, kterou organizoval *Vienna Institute of Demography* za podpory dalších rakouských institucí. Kdybych měla stručně charakterizovat celkové vyznění sborníku k dané otázce, převládá mírný optimismus. Jinými slovy, většinou autoři přiznávají vliv rodinné politických opatření na intenzitu porodnosti, avšak současně si uvědomují, že efektivnost není jednoznačně prokázána. Případně někteří autoři statí upozorňují, že není dostatečně analyzován vztah mezi náklady a efekty pronatalitních politik nebo že nebývají známy vedlejší (možné) efekty.

Sborník obsahuje celkem 12 statí. Je rozdělen do čtyř částí: úvodní satě, Demographic Debate (čtyři statě předkládající komplexní pohled na danou otázku), recenzované statě k dílčím aspektům tématu a nerecenzované statě popisující jednak rodinné politiky evropských zemí, a jednak rodinnou politiku Francie, která je (možná jedinou) představitelkou efektivních explicitně pronatalitních politik.

Úvodní stěžejní stať autorů *Anne H. Gauthierové* a *Dimitera Philipova* **Can policies enhance fertility in Europe?** je komplexním shrnutím aktuálního stavu a mnohostranných souvislostí ovlivňujících rodinné chování (podpírných i těch, kteří jej komplikují). Autoři na základě vlastních odborných názorů i poznatků z dále uvedených konferenčních příspěvků upozorňují na obtížnost hodnocení politik ze tří důvodů (rodinné politiky nemívají v centru pozornosti pronatalitní cíle, opatření rodinné politiky nejsou hlavním kritériem k rozhodování lidí o dětech a preference počtu dětí se v průběhu životního cyklu mění, čili skutečný rozpor mezi preferencemi a realitou je těžké zjišťovat). Jestliže nelze pochybovat o úspěšnosti rodinné politiky v severovýchodních zemích, jejichž působení však koinciduje s vysokou životní úrovní a vyspělou genderovou politikou, země východní Evropy demonstrují podle autorů opačnou situaci. Přesto porovnání evropských oblastí podle porodnosti a ukazatelů explicitní rodinné politiky neposkytuje jednoznačný obraz závislosti. Obdobně je tomu při hodnocení efektivity finanční podpory. Zde autoři dovozují jednak nutnost aplikace souboru finančních pobídek, a jednak ovlivnění fertility celkovou ekonomickou rozvinutostí země a její stabilitou. Autoři relativizují i zdánlivě jednoduchou souvztažnost mezi porodností a genderovou rovností poukazem na vlivy širších společenských norem a institucí. V závěru statě je vyjádřen názor, že „ačkoliv politiky mají jistý vliv na porodnost, pravděpodobně nemohou zabránit populačnímu stárnutí a populačnímu úbytku“ (s. 14). Mezi náměty na další výzkum doporučují i zkoumání toho, co podmiňuje, mění nebo vede k realizaci natalitních plánů, na makro- i mikro-sociální úrovni.

Část sborníku nazvaná „Demographic Debate“ obsahuje čtyři krátké statí shrnující názory na možnosti ovlivňování porodnosti. První stať **What should be the goal of population policies? Focus on ‘Balanced Human Capital Development’**, jejímž autorem je *Wolfgang Lutz*, poukazuje na omezenost chápání cílů propopulační politiky jako podpory růstu národních populací. Podle Lutze jde hlavně o vztah „produktivní“ a „neproduktivní“ složky populace, který nemusí spočívat v kvantitativních ukazatelích. Je naopak třeba chápat cíle propopulačních politik v kvalitativních ukazatelích, což vyjadřuje pojem „human resource base“, v podstatě shodný s pojmem „lidský kapitál“. To znamená zaměřit se na schopnosti, zdraví a motivovanost ekonomicky aktivní části populace. Pojem „balanced human capital“ pak vyjadřuje určitou rovnováhu mezi potřebnou velikostí „produktivní“ a „konzumující“ složky populace a mírou porodnosti (v opozici vůči zaměření pouze na velikost a věkovou strukturu populace). Autor však nedává konkrétní návrhy, jak zmíněné rovnováhy dosáhnout, s odvoláním na mnohodimenzionalitu tohoto jevu. Příspěvek *Anne H. Gauthier* **Some theoretical and methodological comments on the impact of policies on fertility** vychází z rozporu mezi teoreticky očekávaným pozitivním účinkem politik na porodnost a nedostatkem empirických důkazů pro toto pozitivní očekávání. Autorka analyzu-

¹⁾ Vienna Yearbook of Population Research. Special issue on „Can policies enhance fertility in Europe?“ Vídeň: Austrian Academy of Science, 2008.

je pět příčin této diskrepance a vyvozuje, že je třeba více usilovat o pochopení teoretických mechanismů rozhodování o dětech, zlepšit nástroje měření politických opatření (zejména komplexu opatření) a zjistit, které sociální skupiny nejvíce profitují z určitých opatření. *Nikolai Botev* ve třetím diskusním příspěvku nazvaném **“Can policies enhance fertility in Europe?” and questions beyond** nabádá ke komplexnímu přístupu při hodnocení role pronatalitních politik. To znamená na základně solidních analýz zvažovat přínosy, náklady a vedlejší efekty rodinných politik a také soulad se záměry dalších politik. Autorem předložené příklady ukazují i na potřebu správného načasování zavádění rodinně politických opatření. Nejvíce rezervovaný vůči rodinně politickým zásahům do vývoje porodnosti je příspěvek *William P. Butze* **First, do no harm**. Proti znepokojení odborníků a politiků z demografického vývoje staví názor, že porodnost v Evropě lze obtížně prognózovat. Autor varuje před „násilnou“ intervencí do soukromého života. S odkazem na historické zkušenosti píše, že rodinné politiky mohou být založeny na nesprávných projekcích populačního vývoje. Příliš věrohodně však nepůsobí jeho argument o nepředvídaném zvýšení porodnosti ve 40. letech minulého století, aniž by zmínil vliv válečné a poválečné situace.

Hlavní část sborníku, obsahující zevrubnější analytické studie, začíná podnětnou statí *Johna Bongaarta* **What can fertility indicators tell us about pronatalist policy options?** Autor se vyrovnává s pochybnostmi o efektivitě pronatalitních opatření, jejichž potřebnost uznává. Analyzuje příčiny rozdílů mezi preferovaným a skutečným počtem dětí, a to jak překážky dosažení preferovaného počtu (ekonomické, sociální a biologické), tak „tempo efekt“, čili dopady odkládání rození dětí do vyššího věku. Bongaarts podporuje opatření eliminující tento efekt, protože podle něj zvýšení porodnosti takto vyžaduje menší tlak na změnu chování než jiné pobídky. Obdobnou myšlenku propagují *Ronald R. Rindfuss* a *Sarah R. Brauner-Otto* ve statí **Institutions and the transition to adulthood: Implications for fertility tempo in low-fertility settings**. Rozebírají, jaké oblasti individuálního života by snížení věku rodičovského startu zasáhlo i jakých institucionálních podmínek by se týkalo. Zevrubným popisem ilustrují komplexitu zdánlivě jednoduché změny v životním cyklu. Rozebírají např. charakter péče o děti, přechod do dospělosti, vzdělávání, vč. celoživotního, přechod ze školy do zaměstnání, návrat do zaměstnání po přerušení, „pouhé“ zaměstnání nebo kariéra, bydlení. Nové je do jisté míry zdůraznění role vzdělávacího systému, pracovního trhu a trhu s bydlením.

Gunnar Anderson ve statí **A review of policies and practices related to the ‘highest-low’ fertility of Sweden** vysvětluje zaměření a efekty švédské rodinné politiky, v níž podpora porodnosti není hlavním cílem, a přesto je velice účinná (viz též mj. *Rønsen* a *Skrede*). Dokazuje tak význam institucionálních faktorů, zejména rodičovské dovolené a zařízení denní péče o děti, a to mj. na základě srovnání porodnosti žen různého vzdělání a Švédek s ženami jiného státního občanství. Za důležitou odlišnost švédského systému považuje zaměření na jednotlivce, nikoliv na rodiny. Připomíná i záměrně nevelkou roli rodinných dávek. Naopak podtrhuje význam dobrých podmínek pro kombinaci rodiny a zaměstnání. Diskutabilní je nicméně Andersonův závěr (ač se odkazuje na další autory) o příznivém vlivu netradičních rodinných forem na porodnost. *Marit Rønsen* a *Kari Skrede* ve statí **Fertility trends and differentials in the Nordic countries—Footprints of welfare policies and challenges on the road ahead** posuzují podobnosti a rozdíly fertilitního chování ve skandinávských zemích paralelně s rozdíly v jejich rodinných politikách. Poukazují na ne zcela prokázaný vliv jednotlivých směrů a opatření rodinné politiky. Odvozují nutnost brát v úvahu synergetické působení komplexu faktorů – rodinné politiky, kulturních aspektů, tradic, trhu práce či ekonomických cyklů a dalších). *Giovanna Bocuzzo*, *Marcantonio Caltabiano*, *Gianpiero Dalla Zuanna* a *Marzia Loghi* předložili příspěvek s konkrétnějším pohledem na dílčí a současně regionální opatření ve statí **The impact of the bonus at birth on reproductive behaviour in a lowest-low fertility context: Friuli-Venezia Giulia (Italy), 1989–2005**. Tímto opatřením je bonus při narození dítěte, určený však pouze vdaným matkám Italkám a progresivně rostoucí podle pořadí dítěte. Fakt, že oslovil hlavně méně vzdělané ženy s alespoň jedním dítětem naznačuje širší aspekty omezenosti finančních podpor (v recenzovaném sborníku zmíněné i dalšími autory, např. viz *Gauthier* a *Philipov*).

Vienna Yearbook of Population Research za rok 2008 přináší bohatou dokumentaci složité determinovanosti fertilitního chování v různě vyspělých zemích Evropy s různým welfare state a politikami podporujícími přímo či zprostředkovaně porodnost. S různou mírou naléhavosti téměř všichni autoři příspěvků vyslovují potřebu aktivního přístupu k řešení dopadů demografického stárnutí a zásadní přínos zvýšené fertility k tomuto snažení. Po přečtení lze dospět k několika obecným závěrům. Opatření rodinné politiky nepochybně ovlivňují rodičovské chování. Působí efektivně v určitých „balíčcích“, ale na druhé straně skutečný směr jejich působení v konkrétní společnosti či na konkrétní společenské skupiny je nejistý. Analýza působení rodinných a dalších politik naráží na řadu metodologických úskalí. Jedním z významných přínosů sborníku jsou právě metodologické pasáže jednotlivých statí.

Věra Kuchařová

LUDMILE NESLÁDKOVÉ K NAROZENINÁM

U příležitosti životního jubilea docentky *Ludmily Nesládkové*, o kterém již byla na stránkách Demografie podána informace, včetně citace nejdůležitějších publikací,¹⁾ vydala Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě sborník příspěvků²⁾. Historická demografie je jedním z oborů, kterému se ve své vědecké činnosti jubilanтка věnuje, a právě na příspěvky s touto tematikou zařazené do sborníku bych chtěla v následujícím textu upozornit.

Příspěvek *Jana Al Saheba* nazvaný **Židé v Osoblaze v poslední třetině 16. století**, s. 29–42, se věnuje postavení židovské komunity na biskupském dominiu v Osoblaze. Autor se zaměřil na vztahy majoritní městské společnosti a Židů. Sledoval početnost osoblažské židovské obce po roce 1570 na základě tzv. berně desátého groše.

Lumír Dokoupil a *Jiří Stibor* se zaměřili na analýzu soupisu duší pro farnost Stará Ves nad Ondřejnicí, k níž náležela také ves Košatka, a pro připojenou farnost Petřvald se sousední vsí Petřvaldíkem (**Doposud opomenutý pramen ke studiu populačního vývoje**, s. 43–57). Autoři sledovali počet osob připadajících na jeden dům, poměr pohlaví, i přes značnou podregistraci dětské složky se věnovali věkové skladbě zdejšího obyvatelstva a jeho rodinnému stavu, věkovým rozdíly mezi manžely a také struktuře zdejších domácností. Podle autorů zjištěné údaje dokládají, že se na severovýchodní Moravě častěji vyskytovaly rodiny východního typu než v Čechách.

Možnosti historicko-demografického výzkumu porodnosti v podmínkách českých zemí v 18. a 19. století, s. 69–80, je název příspěvku *Ludmily Fialové*. Autorka seznamuje čtenáře se současným stavem bádání o přirozené měně obyvatelstva, zejména pak s výzkumem úrovně demografické reprodukce, který je založen na excerpci farních matrik. Dále uvádí publikované lokální sondy z městského a venkovského prostředí Čech a Moravy, které se věnují rozboru úrovně porodnosti a jsou založeny na metodě rekonstrukce rodin. Vedle základních ukazatelů úrovně porodnosti jsou v příspěvku zmíněny další charakteristiky, které lze z dochovaných pramenů zjišťovat a pomocí kterých je možné objasnit stěžejní rysy reprodukčních poměrů v době tradiční společnosti i během 19. století.

Ivana Slezáčková a *Radek Lipovskí* vycházeli ve své analýze z údajů operátů ze sčítání lidu města Frýdek z let 1869–1910, které byly teprve nedávno objeveny (**Analýza židovské populace města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení**, s. 207–225). Tyto operáty byly pokládány za ztracené během konfliktu o Těšínsko ve 20. letech minulého století. Autoři sledovali vývoj početnosti židovského osídlení města Frýdku, profesní a oborovou skladbu ekonomicky aktivního židovského obyvatelstva, zastoupení domácího služebnictva ve frýdeckých židovských domácnostech a bytové poměry zdejších Židů. Studie poskytuje rámcový pohled na sociální rozvrstvením židovské obce ve Frýdku na přelomu 19. a 20. století.

Poslední příspěvek je z pera *Ondřeje Ševečka* a analyzuje sociálně-prostorové proměny baťovského Zlína na počátku minulého století (**Na cestě k ideálnímu továrnímu městu: urbanizace a změna sociální a prostorové organizace Zlína v letech 1900–1938**, s. 239–261). Studie přibližuje přeměnu předindustriálního Zlína ve významné průmyslové centrum. Nástup industrializace vedl ve Zlíně mj. k zásadní proměně způsobu užívání městského prostoru. Také zde došlo ke změnám v sociální stratifikaci obyvatelstva, které autor dokládá údaji z obou prvorpublikových censů a ukazuje pozitivní vliv firmy Baťa na formování nové prostorové a sociální organizace meziválečného Zlína.

Petra Berrová

O NÁRODNOSTNEJ A NÁBOŽENSKÉJ ŠTRUKTÚRE GEMERA A MALOHONTU

Problematika vývoja demografickej reprodukcie na Slovensku a celkovo poznania populačného vývoja populácie Slovenska v minulosti naráža na pomerne malé množstvo kvalitných historicko-demografických prác. Výnimku tvoria niektoré časovo a regionálne obmedzené štúdie. Z tohto hľadiska je súčasný stav poznania určite neuspokojivý a vyžiada si do budúcnosti ešte veľké množstvo práce v historických i demografických kruhoch.

Jednou z najnovších regionálnych historicko-demografických štúdií je práca autora *Pavla Tišliara*:

¹⁾ Demografie, 2007, 49, č. 2, s. 134–135.

²⁾ *Historie, Historica/14. Doc. PhDr. Ludmile Nesládkové, CSc. k narodeninám*. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 232/2007, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2007, 286 s.

Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu s podtitulom (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. – 1. pol. 20. storočia)¹⁾.

Hlavnou myšlienkou práce, ako uvádza sám autor, je priblížiť čitateľom najmä etnickú a konfesijnú štruktúru obyvateľstva Gemersko-malohontského regiónu. Časovo je predmet výskumu vymedzený začiatkom 18. storočia do sčítania v roku 1940. Z tohto pohľadu práca využíva veľké množstvo rôznych štatistických prameňov stacionárnej povahy (rôzne súpisy, lexikóny, sčítania), ktoré vznikali v odlišných historických dobách s rozdielnym obsahom a najmä bodom svojho určenia. Tento na prvý pohľad ťažký rébus, sklbiť tak pestrú paletu informačných zdrojov, autor dokázal vhodným spôsobom, výsledkom čoho je prínosná a v slovenských pomeroch ojedinelá analýza.

Z pohľadu štruktúry práce môžeme povedať, že je vo svojej podstate rozdelená do štyroch základných častí. Autor sám síce spomína, že ju rozdelil do troch hlavných kapitol, no už samotný úvod predstavuje dôležitú a integrálnu súčasť práce. Príčinou tohto náhľadu je treba hľadať v koncepcii úvodu, ktorý svojím spôsobom supluje kapitolu zaoberajúcu sa základným popisom jednotlivých prameňov a kritickým zhodnotením ich použiteľnosti pre predmet výskumu, čím tak tvorí neoddeliteľnú a dôležitú súčasť práce s vlastným zámerom.

Prvá kapitola práce je zameraná na popis administratívneho vývoja sledovaného územia a jeho administratívne hranice spolu s pohľadom na základné geografické danosti regiónu, ktoré prispeli k formovaniu osídlenia. Okrem toho sa v tejto časti autor zamerá tiež na analýzu vývoja počtu obyvateľov od polovice 18. storočia, pričom hlavným prínosom je najmä kritické zhodnotenie niektorých štatistických prameňov a pokus o triezvejší pohľad na danú problematiku vo svetle nových výsledkov.

Druhá kapitola je venovaná etnicite Gemersko-malohontského regiónu. Autor v nej rozoberá detailnejšie možnosti štúdia tohto javu prostredníctvom získaných zdrojov dát. Na ich základe rozdelil túto kapitolu do troch časovo na seba nadväzujúcich podkapitol. Prvá predstavuje analýzu obyvateľstva z hľadiska prevládajúcej reči. Druhú časť vymedzujú informačné zdroje zaoberajúce sa zastúpením vybraných skupín materinskej reči. Napokon posledná podkapitola je venovaná popisu národnostného zloženia. Dôležitou súčasťou tejto druhej kapitoly je snaha popísať vývoj maďarsko-slovenského jazykového rozhrania v čase a priestore. Okrem toho zvlášť analyzuje zastúpenie iných národností ako sú Rusíni, Židia, Rómovia.

V poslednej kapitole autor podrobne analyzuje náboženskú štruktúru obyvateľstva v sledovanom území. V tejto časti na základe dostupných prameňov pracuje s dvomi kategóriami, a to prevládajúce vierovyznanie a konfesijná štruktúra. Ako autor sám poukazuje, sledované územie bolo do veľkej miery nielen etnicky rôznorodé, ale k samotnej štruktúrálnej heterogenite miestnej populácie do veľkej miery prispievali pomerne výrazné náboženské rozdiely. Obyvateľstvo Gemersko-malohontského regiónu sa hlásilo na základe prevládajúceho vieryznania k rímskokatolíckemu, gréckokatolíckemu, luteránskemu, kalvínskemu a izraelskému vierovyznaniu. Presnejšie výsledky aj zo zastúpením jednotlivých vierovyznaní priniesli až moderné cenzy vďaka, ktorým autor detailne zhodnotil ich časové a priestorové postavenie.

Práca Pavla Tišliara prináša predovšetkým z regionálneho hľadiska dôležité informácie o dvoch základných štruktúrálnych znakoch sledovanej populácie. Týmto jej patrí dôležité miesto nielen v historických vedách, ale tiež predstavuje zaujímavý informačný materiál z demografického hľadiska.

Branislav Šprocha

¹⁾ Tišliar, Pavol. *Etnická a konfesijná štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. – 1. pol. 20. storočia)*. Brno: Tribun EU, 2009, 220 s., ISBN 978-80-7399-673-4.

Z České demografické společnosti

Na programu 421. demografické středy byla přednáška *Kryštofa Zemana* o **Human Fertility Database** (HFD) – společném projektu Max Planck Institute for Demographic Research (MPI-DR) a Vienna Institute of Demography. Jeho úkolem je zaplnit mezeru v dostupnosti podrobných a srovnatelných dat o plodnosti. HFD chce nabídnout otevřený a jednoduchý přístup k detailním a kvalitním datům o transverzální a kohortní plodnosti mezinárodní vědecké komunitě a dalším zájemcům. Podle příkladu Human Mortality Database (HMD, www.mortality.org) jsou hlavními principy tohoto projektu srovnatelnost, flexibilita, dostupnost a reprodukovatelnost.

HFD je založená na jednotném typu vstupních dat: oficiálně registrované počty živě narozených dětí podle věku matky, ročníku narození matky a podle pořadí narozeného. Tato data, společně s daty za exponovanou populaci, které jsou jednak převzaty z HMD (populace žen podle věku), jednak získávány ze sčítání lidu či populačních registrů (populace žen podle věku a počtu narozených dětí), jsou dále použita k výpočtům ukazatelů pomocí jednotné sady metod. Výstup obsahuje míry plodnosti, tabulky plodnosti, a úhrnné ukazatele, jako

úhrnná plodnost, průměrný věk při narození dítěte, a pravděpodobnost narození dalšího dítěte, přičemž důraz je dáván na ukazatele podle pořadí dítěte vypočtené pomocí tabulek plodnosti. Původní data získaná z národních statistických úřadů či jiných institucí jsou pečlivě zpracována a dokumentována. Všechny metody jsou důsledně popsány v protokolu. V budoucnosti bude databáze rozšířena o ukazatele plodnosti podle meziprodních intervalů.

Internetová adresa HFD zní www.humanfertility.org. HFD byla oficiálně spuštěna u příležitosti 26. mezinárodní populační konference IUSSP která se konala v Marakéši ve dnech 27. 9. – 2. 10. 2009, kdy obsahovala údaje za 6 zemí (ČR, Rusko, USA, Holandsko, Rakousko, Švédsko). Počet zemí bude rychle narůstat, v současnosti je kontaktováno okolo 30 zemí, nejen z Evropy ale též ze zámorí (např. Japonsko, Kanada, Austrálie, Jižní Korea).

Projekt Human Fertility Database úzce závisí na spolupráci s experty jednotlivých zemí, jímž patří velký dík za zprostředkování dat a informací o nich. Projektový tým HFD věří, že databáze se stane cenným zdrojem dat o plodnosti.

Kryštof Zeman

K životnímu jubileu Květy Kalibové

Dne 6. května 2009 se *Květa Kalibová* dožila dalšího významného životního jubilea. Vzhledem k tomu, že před pěti byl v časopise *Demografie* (2004: 133–134) publikován příspěvek věnovaný jejímu profesnímu působení, včetně poměrně rozsáhlého přehledu jejích publikací, je nyní pozornost zaměřena více na její odborné působení v posledních pěti letech.

Květa Kalibová vystudovala geografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a od roku 1982 zde pracovala. V letech 1990–2007 byla členkou katedry demografie a geodemografie. Specializovala se na demografické studium národnostních menšin se zaměřením na romskou populaci v České republice a v Evropě. Přednášela Světový populační vývoj a Základy demografie nejen pro studenty Přírodovědecké fakulty, ale i Filozofické fakulty a Fakulty sociálních věd na Univerzitě Karlově.

Květa Kalibová byla vždy oblíbeným pedagogem a tato činnost ji také osobně velmi uspokojovala. Proto nebylo překvapením, že v pedagogic-

ké práci pokračuje i po ukončení pracovního poměru na Přírodovědecké fakultě UK. Od roku 2007 externě přednáší na Vysoké škole finanční a správní, kde vyučuje demografii. Na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK stále působí jako externí pedagog. Podílí se především na výuce zahraničních studentů, pro něž vede kurz **World Population Development**. Je často členkou rigorózních komisí, opožděla několik bakalářských a magisterských prací. Systematicky přednáší na Univerzitě třetího věku na téma **Demografická situace v Evropě či Romové v Evropě a v České republice**.

Jubilantka se zúčastnila celé řady projektů mezinárodních organizací, zaměřených na romskou populaci. V letech 1994–1999 byla členem Skupiny specialistů na demografickou situaci národnostních menšin při Radě Evropy. Problematikou romské populace se zabývá také ve svých posledních dvou studiích. První studie nazvaná **Romové: početní stav, věková struktura, územní rozmístění** byla

řešena v rámci projektu MPSV **Ekonomické aspekty existence sociálně vyloučených komunit** v roce 2007. Druhá studie **Romové v Praze z pohledu statistiky a demografie** byla součástí projektu MPSV z roku 2008 **Podpora Romů v Praze**.

Květa Kalibová stále publikuje – spolupracovala na třetím přepracovaném vydání knihy **Demografie (nejen) pro demografy**, která letos vychází v Sociologickém nakladatelství. Dále se podílí na grantovém projektu katedry demografie a geodemografie s názvem **Demografická situace České republiky v rámci EU: podobnosti, odlišnosti a perspektivy**. V rámci každoročně vydávané studie **Populační vývoj České republiky** je autorkou kapitoly věnované analýze rozvodovosti.

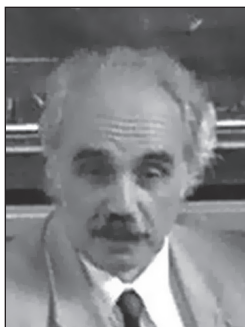
V Geografických rozhledech (ročník 17/4, 2007/08) publikovala článek **Kolik Romů žije v Česku?** Přispěla také do druhého dílu knihy M. Jakoubka a L. Budilové (eds.): **Cikánská rodina a příbuzenství** kapitolou **Demografické charakteristiky Romů ve vybraných zemích střední a východní Evropy** (vydává nakladatelství Dryada). Nadále se zabývá problematikou světového populačního vývoje a přispívá do časopisu **Demografie**, viz článek **Populace světa v letech 1950–2007** (*Demografie*, 2008: 288–296).

Přejeme jubilantce hodně zdraví a spokojenosti v osobním životě a neutuchající chut do další pedagogické a vědecké práce.

Jiřina Kocourková

Zemřel doc. RNDr. Felix Koschin, CSc.

Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., se narodil 15. února 1946 v Olomouci. Vystudoval obor matematická statistika na Univerzitě Karlově v Praze. Zde také v roce 1969 promoval. V roce 1981 získal titul RNDr. v oboru pravděpodobnost a matematická statistika. Titul CSc. v oboru ekonomická statistika obhájil v roce 1984 na Vysoké škole ekonomické v Praze a zde se také v roce 1994 habilitoval docentem v oboru statistika.

Prakticky ihned po studii začal pracovat na *Vysoké škole ekonomické v Praze*. Nejprve od roku 1969 do roku 1979 jako odborný asistent na katedře statistiky. V následujících letech až do roku 1983 působil také ve Výzkumném pracovišti VŠE Praha, v letech 1983–1990 opět na katedře statistiky. Součástí tehdejší katedry statistiky byla i *Laboratoř demografie*. Od jejího vzniku se významně podílel na všech analytických výstupech tohoto pracoviště. V roce 1990 vznikla na VŠE samostatná *katedra demografie* pod vedením *prof. Vladimíra Roubíčka*. Doc. Felix Koschin, CSc. byl jedním z neaktivnějších členů této nově vzniklé katedry.

Na Vysoké škole ekonomické, kde doc. Koschin pracoval celých čtyřicet let, působil také v řadě akademických funkcí. V roce 1990 byl proděkanem pro pedagogiku Národohospodářské fakulty, v letech 1990–1995 byl zástupcem vedoucího katedry demografie, od roku 1995 až do konce svého života jejím vedoucím. Od roku 2006 pracoval na VŠE také jako prorektor pro studijní a pedagogic-

kou činnost. V této funkci se výrazně zasloužil o to, že VŠE v Praze získala jako první vysoká škola v České republice pro roky 2009–2013 certifikáty Evropské komise ECTS Label a DS Label.

Doc. Koschin byl znám především jako demograf. Byl členem redakční rady časopisu **Demografie** i členem dalších organizací jako například: *Jednoty Českých matematiků a fyziků*, *České statistické společnosti*, *České společnosti aktuarů*. Dále byl členem *Slovenské statistické a demografické společnosti*, *European Association for Population Studies* a dalších společností. Byl též dlouholetým zástupcem České republiky v projektu OECD INES.

Doc. Koschin patřil k uznávaným osobnostem v oboru demografie nejenom v České republice, ale i v zahraničí. Po celý svůj tvůrčí život úzce spolupracoval s *Českou demografickou společností* – mezi aktivní členy patřil již od ukončení studia v roce 1969, v dalších letech aktivně pracoval v Hlavním výboru ČDS v posledním období byl místopředsedou.

Také jako pedagog odvedl obrovský kus práce. Byl přednášejícím i cvičícím kurzu statistiky a přednášel demografii na všech typech studia VŠE. Prakticky se podílel na tvorbě nových demografických kurzů a byl garantem řady z nich.

Jako odborník a nadšený propagátor demografie vystupoval často v médiích. Rozsáhlá byla také jeho publikační činnost (byl autorem a spoluautorem tří monografií, členem autorského kolektivu čtyř encyklopedií, autorem více než 100 článků a příspěvků na národních i mezinárodních konferencích, desítek vysokoškolských učebních textů, řady výzkumných studií, odborných překladů, recenzí a odborných posudků atp.). Mezi oblastí jeho odborného zájmu patřila problematika spojená s úmrtností, plodností, zabýval se demografií specifickou metodologií, demografic-

kými prognózami, zajímal se o aktuárkou demografií. Byl zakladatelem kurzu aplikované demografie, demografických modelů, vícestavové demografie. V demografické analýze uplatňoval své matematické schopnosti a využíval znalostí statistických metod. Pod jeho vedením vznikaly na katedře demografie VŠE projekce obyvatelstva nejenom České republiky, ale také za menší územní celky. Vypracoval jako autor či vedoucí kolektivů řadu demografických studií využívaných v praxi, byl řešitelem a spoluřešitelem řady grantů. V poslední době se intenzivně věnoval problematice reprodukce lidského kapitálu a lidským zdrojům z pohledu národního hospodářství. Velmi dobře si uvědomoval jaký je význam demografických studií a prognóz pro řízení jednotlivých regionů nejenom v České republice.

V docentu Felixi Koschinovi ztrácíme výraznou osobnost, která prakticky celý svůj profesní život spojila s demografií, a především skvělého člověka a zaníceného pedagoga. Demografie v něm ztratila velmi výraznou osobnost, která je téměř nezastupitelná. Připomeňme si jeho živé diskuse s ostatními

kolegy, nejenom demografy. Schopnost přesvědčivé argumentace byla jeho výrazným rysem. Často přišel s něčím, s čím nikdo nepočítal nebo to nikoho ani nenapadlo. Doc. Koschin se také významně zasloužil o zviditelnění demografie jako oboru důležitého pro praxi. Patřil k jedním z mála demografů, kteří dokázali zpracovat kvalitní prognózy obyvatelstva. Byl řešitelem řady demografických studií, využívaných v praxi.

Docent Koschin nás opustil nečekaně. Zemřel 18. 8. 2009 v plném pracovním nasazení. Prakticky do poslední chvíle života dělal to, co měl rád. Byl zapáleným turistou, miloval hory. Především slovenské hory. V létě také rád jezdil na kole, v zimě na běžkách. Ti z nás, co měli možnost se vylétnout s ním účastnit, mě dají za pravdu, že z každé společné akce jsme měli nezapomenutelné zážitky.

Osobnost docenta Koschina je stále mezi námi. Česká demografie ztratila ve Felixovi Koschinovi svého čelného představitele. Chybí jistě všem, kteří ho blíže znali.

Jitka Langhamrová

5. mezinárodní antropologický kongres Aleše Hrdličky

Počátkem září 2009 se v Praze a Humpolci uskutečnil pod názvem „*Quo vadis homo ... societas humana?*“ v pořadí pátý mezinárodní antropologický kongres *Aleše Hrdličky*. K jeho organizaci byli tentokrát přizváni i demografové zastupující jak *Českou demografickou společnost*, tak *Katedru demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze*. Kongresy se konají s desetiletou periodicitou, a to vždy ke kulatému výročí narození tohoto českého antropologa světového jména.

Základem pozvání, kterého se demografům od antropologů dostalo, bylo historické spojení obou oborů na půdě Karlovy Univerzity v Praze koncem 19. století a po roce 1921 na její nově založené Přírodovědecké fakultě. Ostatně Ústav pro antropologii a demografii Univerzity Karlovy patřil mezi první demografická pracoviště na světě.

Demografie jako celek patřila na letošním Hrdličkově kongresu k jednomu z pěti profilujících témat a získala místo v rámci plenárního zasedání pro jednoho řečníka, kterým byl G. Beets z NIDI

v Haagu, a čtyři sekce: **Biosociální faktory demografického vývoje, Etnodemografická diverzita v Euroasii, Struktury úmrtnosti, nemocnosti a zdravotní péče a Změny ve vzniku rodin a reprodukci v čase**. Vzhledem k celkově menšímu počtu účastníků, než se původně očekávalo, došlo nakonec k jejich spojení do dvou sekcí. Přesto byla celková účast demografů včetně našich i zahraničních studentů demografie reprezentativní a v celkové součtu jich mezi účastníky byla nejméně čtvrtina. Některé příspěvky přihlášené do demografických sekcí byly navíc velmi zajímavé a zcela nepochybně přispěly k užitečné výměně informací nejen v rámci našeho oboru, ale i mezi příbuznými obory, neboť mnohé nevznikly na poli samotné demografie, ale také jiných disciplín – sociologie, antropologie, archeologie, genetiky či medicíny. Bližší, i když ne zcela aktualizované informace mohou zájemci nalézt na stránkách kongresu na adrese <http://www.anthropology-hrdlicka2009.cz>.

Tomáš Kučera

Mezinárodní seminář zaměřený na rodinnou politiku za účasti eurokomisaře Vladimíra Špidly

Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze s podporou výzkumného záměru geografické sekce uspořádala ve

dnech 10. a 11. září 2009 mezinárodní seminář s názvem **Leave policies within the family-related policies**. Seminář patřil mezi důležité aktivity

mezinárodní skupiny expertů na problematiku rodinné politiky sdružující se v tzv. *International Network „Leave Policies and Research“*. Koordinátory této mezinárodní sítě jsou *Fred Deven* z Belgie a *Peter Moss* z Velké Británie. Seminář v Praze se zúčastnilo více jak 30 odborníků v dané oblasti, převážně z evropských zemí.

V pořadí již šestý seminář byl zaměřen na zkoumání prarodinných opatření v České republice v evropském kontextu. Hlavní referáty v bloku věnovaném České republice přednesly *Jitka Rychtařiková* **Trends in family behaviour: fertility patterns**, *Jiřina Kocourková* **History of leave policies** a *Kateřina Jirková* **Recent family policy**. Z hlediska podmínek mateřské a rodičovské dovolené Česká republika překračuje evropské standardy dané Direktivami o mateřské a rodičovské dovolené. Nicméně v ostatních oblastech rodinné politiky, jež by měly zajišťovat lepší slučitelnost zaměstnání a rodiny, Česká republika daleko zaostává, což se odráží v dlouhodobě nízké úrovni plodnosti. V porovnání s většinou západoevropských států v České republice chybí výraznější podpora zkrácených pracovních úvazků či širší a kvalitnější nabídka služeb péče o děti.

Významnou událostí byla účast eurokomisaře

V. Špidly, který ve svém projevu ocenil vědeckou podporu, která mu pomáhá při rozhodování. Vy zdvihl tím důležitost působení mezinárodních sítí jako je *International Network Leave Policies and Research*, neboť jak uvedl, právě ze spolupráce s odbornými skupinami se rodí evropské úvahy v dané oblasti. V současnosti se v Evropské komisi připravuje změna dvou Direktiv týkajících se mateřské a rodičovské dovolené. Diskuse o zamýšlených úpravách Direktiv byla jedním z důležitých bodů semináře. Neméně významné bylo v této souvislosti také vystoupení další odborníků činných v rámci působení Evropské komise. *Tobias Muellenstiefen* blíže objasnil podmínky vyjednávání nově připravovaných Direktiv a *Dijana Ferizovic* infomovala o novém webovém portálu *European Family Alliance*.

Na obdobné téma se již v roce 2005 na přírodovědecké fakultě konala trilaterální demografická konference s názvem **Kdo zajistí naši budoucnost** také za účasti V. Špidly. Tehdy byla představena tzv. *Zelená kniha s názvem Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny*, jež upozornila na důležitost demografické problematiky při koncipování evropské rodinné politiky.

Jiřina Kocourková

Rodinná politika ve volebních programech 2009

Národní centrum pro rodinu, Asociace center pro rodinu a Institut politických a ekonomických studií ve spolupráci se *Stálou komisí pro rodinu PSP ČR* a *Konrad-Adenauer-Stiftung* uspořádaly dne 14. září 2009 v PSP ČR tříhodinový seminář **Rodinná politika ve volebních programech 2009**. Seminář se uskutečnil i přesto, že již bylo zřejmé, že se nebudou konat předčasné volby. Prezentaci volebních programů přecházely dva příspěvky věnované ekonomické analýze postavení rodin s dětmi v ČR. *Ivo Patta* ve svém vystoupení nazvaném **Ekonomika rodin a její makroekonomické dopady** zdůraznil, že stát by měl uznat náklady na výchovu dětí jako pravou investici, která přináší státu čistý zisk. Proto by měly být všechny vynaložené náklady rodičů na výchovu dětí zahrnuty do daňového odpočtu. Současně připomněl slova *Milana Kučery*, že děti mohou být pro své rodiče rizikovou investicí. *Otakar Hampel* ve příspěvku **Ekonomické postavení rodin s dětmi – mýty, fakta a reálné dopady** uvedl, že demografické zadlužení státu natolik narostlo, že ve výhledu 2030-2050 hrozí ČR vážné problémy v oblasti veřejných financí. Domnívá se, že skutečnou léčbou důchodového a celého sociálního systému je pouze dlouhodobé a trvalé zvýšení porodnosti.

V druhé části, kde zástupci jednotlivých politických stran prezentovali své volební programy v oblasti rodinné politiky, byla nastíněným problémům, které budou mít zásadní makroekonomické dopady, věnována jen okrajová pozornost. Za ODS vystoupil *Petr Nečas*, za ČSSD *Michaela Marksová-Tominová*, za KDU-ČSL *Michaela Šojdrová* a SZ *Michal Ulm*. Nikdo z představitelů nové politické strany TOP09 se semináře nezúčastnil. Hlavním klíčovým trendem v současné evropské rodinné politice je zajištění slučitelnosti práce a rodiny současně s umožněním časného návratu žen do zaměstnání. Tento přístup nebyl v české rodinné politice dosud uplatňován, neboť převládala podpora opatření, která umožňují ženám co nejdéle zůstat s dítětem doma. Z vystoupení zástupců politických stran bylo zřejmé, že větší návrh se jen „opatrně“ přibližuje nově prosazovanému evropskému pohledu na rodinnou politiku.

ODS ve svém volebním programu navázala na změny, které už v rodinné politice prosadila dříve. Obdobně jako v případě třírychlostní rodičovské dovolené, chystá tzv. dvourychlostní mateřskou dovolenou. Ženy, které by si zvolily kratší variantu, tj., že by byly s dětmi doma jen 18 týdnů, by mohly pobírat dávky ve výši svého platu. Většina

dalších bodů v jejich programu vycházela z tzv. Prorodinného balíčku, připraveného za jejich vlády v roce 2008. Znovu by uvažovali o zavedení otcovské dovolené, podpořili by hlídání dětí jako živnost a chtěli by motivovat k vytváření částečných pracovních úvazků. Nově by zavedli tzv. příspěvek na zajištění péče o dítě. Jednalo by se o částku do výše 2000 Kč se 40% spoluúčastí rodičů pro rodiny, kterým by se nepodařilo umístit dítě ve věku do 6 let do veřejných předškolních zařízení.

ČSSD má za cíl rozšířit veřejné služby péče o děti včetně pro děti do 3 let a podpořit zaměstnavatele při zřízení firemních školek. Uvažuje o znovu zavedení novomanželských půjček na pořízení a modernizaci bytu s odpočtem části dluhu

při narození dítěte. KDU-ČSL deklaruje, že podpora rodin je jejich dlouhodobá priorita a systematický přístup by chtěli zajistit zřízením ministerstva pro rodinu. Prorodinnou politiku stavějí na výrazném daňovém zvýhodnění a na tom, že by se od počtu vychovaných dětí odvíjela výše důchodu. Ve volebním programu také uvádějí znovu zavedení novomanželských půjček se státní podporou a obnovu společného zdanění manželů. *Michal Ulm* ve svém vystoupení neuveld konkrétní opatření, která by SZ chtěla prosadit, ale naznačil, že by byli ochotni podpořit společné návrhy jiných stran. Zdůraznil, že je potřeba vyjít z toho, v čem se jednotlivé programy přibližují a pokusit se promítnout jednotné cíle do reálné politiky.

JK

26. IUSSP International Population Conference (27. 9. – 2. 10. 2009, Marrakech)

Na přelomu září a října 2009 se konala 26. mezinárodní populační IUSSP konference. *Mezinárodní unie pro vědecké studium populace* (IUSSP) pořádá mezinárodní konference pravidelně již od roku 1959. Letošní setkání demografů z celého světa se uskutečnilo v Maroku, konkrétně ve vnitrozemském městě Marakéš pod záštitou marockého krále Mohammeda VI. Vlastní konference se konala od 27. 9. do 2. 10. a ve dnech 26. 9., 27. 9. a 3. 10. probíhal bohatý doprovodný program.

Pracovní jednání probíhala současně v 11 konferenčních sálech. Každý den se konaly dvě dopolední a dvě odpolední sekce příspěvků a ve večerních hodinách následoval plenární blok. Celkem na konferenci proběhlo 226 sekcí, v každé z nich zazněly přibližně 4 příspěvky. Denně také probíhala plakátová sekce zaměřená na určité téma a zájemci mohli shlédnout okolo 170 plakátů. Seznam autorů a spoluautorů pro letošní rok obsahoval bezmála 2800 jmen.

Podrobný program a jednotlivé příspěvky všech účastníků naleznete na stránkách konference <http://iussp2009.princeton.edu/default.aspx>.

Základní bloky s několika vybranými tématy příspěvků jsou uvedeny v následujícím textu.

Reprodukční zdraví (Úloha muže v reprodukčním zdraví; Neplánované těhotenství; Měření mateřské úmrtnosti v roce 2010 za pomoci sčítání lidu). **HIV/AIDS a sexuální přenosné choroby** (Sociální kontext sexuálního chování dospívajících; Demografické, ekonomické, společenské a politické dopady HIV/AIDS pandemie). **Zdraví, úmrtnost, dlouhověkost** (Nerovnost pohlaví ve smrti stejně jako v životě?; Nové metody a nové poznatky ve výzkumu úmrtnosti; Boj proti dětské úmrtnosti). **Plodnost** (Načasování

vání porodu; Bezdětnost v rozvinutých zemích; Náboženství, tradiční víry a plodnost; Chudoba a vazby na plodnost). **Partnerské svazky, rodiny a domácnosti** (Nové metodické přístupy ke studiu současné rodiny; Zapojení mužů do života dětí; Rodinný kontext a pracovní a rodinná rovnováha). **Mezinárodní migrace** (Mezinárodní migrace vysoce kvalifikovaných pracovníků; Nová data a metody pro studium; Mezinárodní migrace a nadnárodní sítě; Mezinárodní migrace žen). **Mezinárodní migrace a urbanizace** (Migrace a opuštění rodiny a komunity; Vnitřní migrace, chudoba a ekonomický rozvoj). **Stárnutí populace a mezigenerační vztahy** (Stárnutí obyvatelstva, produktivita práce a důchodové systémy; Vztahy v rodině v souvislosti se stárnutím obyvatelstva; Ekonomické aspekty stárnutí obyvatelstva). **Děti a mládež** (Důsledky ozbrojených konfliktů na děti a mládež; Dětské zdraví, vzdělání a výživa; Děti žijící mimo manželství; problémy a důsledky; Dosažené vzdělání druhé generace přistěhovalců). **Gender a populace** (Postavení žen a investice do zdraví a vzdělání dětí; Rozdělení domácí práce podle pohlaví; Pokrok nebo zhoršení v rovnosti pohlaví). **Etnicita, náboženství a kultura** (Demografie menšin a migrujících kulturních skupin; Náboženství, kultura a reprodukce). **Životní prostředí** (Životní prostředí a zdraví; Populační a klimatické změny; Vliv populace na odlesňování v rozvojových zemích). **Biodemografie** (Darwinistický přístup k vysvětlení demografického přechodu; Začlenění biologických ukazatelů do demografických studií). **Porušování lidských práv** (Násilí podle pohlaví; Demografie ozbrojených konfliktů; Etické otázky v demografickém výzkumu

mu). **Chudoba a rozvoj** (Chudoba, nerovnost a sociální vyloučení; Měření chudoby, trh práce, příjmy a rodinné strategie). **Vzdělání a pracovní síla** (Veřejná politika, školství a domácí péče; Dopad politiky na plodnost a zaměstnanost žen). **Politiky** (Použití demografie v podnikání a veřejném sektoru; Politiky odpovědné za stárnutí populace). **Teorie** (Nové teoretické rámce v demografii; Teorie v demografii). **Předpovědi, metody a data** (Modelování komponentů populačních změn; Odhady počtu obyvatel: nové přístupy a použití v politice; Nové techniky pro odhad migrace; Sběr dat a kvalita dat). **Historická demografie** (Rozměry úmrtnosti v minulosti; Historie rodiny; Manželství a organizace rodiny v minulosti). **Regionální demografie** (Mapování poklesu plodnosti; Regionální přístupy k chápání nerovnosti ve zdraví a chudobě). **Arabský svět: mezinárodní křížovatka demografického přecho-**

du a pohybu obyvatelstva (Vnitřní migrace a urbanizace v arabském světě; Sledování demografických a sociálních skutečností v arabském světě: příležitosti a výzvy; Demografie konflikty v arabském světě; Zdraví matek v arabském světě).

V **plakátové sekci** zazněly příspěvky na téma: Reprodukční zdraví, HIV-AIDS, chudoba a pohlaví; Plodnost, rodina a děti; Migrace, životní prostředí a regionální demografie; Zdraví a stárnutí; Ostatní související problematika.

Vědecký program konference byl velice bohatý a nelze nezmínit také velkolepý společenský program. Organizátoři konference uspořádali mimo jiné řadu poznávacích výletů do blízkého i dalekého okolí, kde bylo možné se seznámit s místní kulturou a tradicemi.

Příští IUSSP konference se bude konat v roce 2013 v jihokorejském Busanu.

Jana Langhamrová – Jitka Langhamrová

Světová hospodářská krize dopadá na migranty

Počátkem roku časopis *Migration und Bevölkerung* uveřejnil krátký přehled o dopadu hospodářské krize na přistěhovalce a jejich rodiny a názory představitelů vlád jednotlivých zemí na migrační politiku.

Světová organizace práce (ILO) odhaduje, že v celém světě opustilo svou vlast asi 100 mil. mužů a žen, aby pracovali v jiných zemích. Těchto přistěhovalců se hospodářská krize dotkne nejvíce. Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) počítá přibližně s tímto vývojem: Migranti ztratí práci zejména ve stavebnictví, průmyslové výrobě a v oblasti služeb. Předpokládá se, že dojde k poklesu mezd, zhoršení pracovních podmínek a ke zvýšení diskriminace a nepřátelství vůči cizincům. Mnoho migrantů se vrátí do svých původních zemí, ale tím se sociální napětí v těchto zemích ještě více přirostí. Navíc navrátilci přinesou domů jen malou částku peněz. Západní vlády začnou zpříšňovat svou imigrační politiku, ale následkem toho bude růst ilegálního přistěhovalectví. V dokumentech IOM se uvádí, že ačkoliv se situace v zemích a v jednotlivých hospodářských odvětvích liší, tyto trendy jsou již jasně patrné.

Nyní jaká byla situace v některých zemích světa na přelomu roku 2008/2009.

Indonésie. Podle údajů Národního výboru pro zprostředkování a ochranu indonéských migrantů pracuje v cizině přibližně 5,8 mil. Indonésanů. Většinou v Malajsii, asijských sousedních státech a v oblasti Perského zálivu. V listopadu a prosinci minulého roku se předčasně vrátilo z Malajsie, Hongkongu, Tchaj-wanu a Jižní Koreje nejméně 250 tis. Indonésanů (zaměstnavatelé jim pracovní smlouvy v důsledku krize předčasně ukončili).

Předpokládá se, že počet navrátilců bude v příštích měsících stoupat.

Španělsko. Ve Španělsku výrazně vzrostla nezaměstnanost po zhroutil nadhodnoceného trhu s nemovitostmi, přitom právě ve stavebnictví bylo zaměstnáno nejvíce přistěhovalců. O práci ve stavebnictví však přišli i Španělé, a ti nyní hledají práci v zemědělství, kde také dříve pracovalo hodně cizinců. Španělská vláda se proto rozhodla přistěhovalectví omezovat, resp. přihlížet k situaci na trhu práce. Kromě toho nabízí cizincům vyplacení jednorázové částky (formou podpory v nezaměstnanosti), pokud během tří let opustí Španělsko a vrátí se domů. O tuto nabídku zatím projevil zájem jen několik stovek osob.

Rusko. Také tady došlo v důsledku krize k vyrocení nepřátelství vůči cizincům. Pravicové nacionalistické „Hnutí proti ilegálnímu přistěhovalectví“ vyhazuje a kriminalizuje cizince, kteří přišli o práci. Mládežnická organizace vládnoucí strany „Jednotné Rusko“ vyzvala na demonstraci v Moskvě v prosinci 2008 k vyhoštění přistěhovalců a zabránění jejich návratu. Hospodářský pokles a stoupající diskriminace vyvolaly vlnu návratu cizinců do středasijských republik – Kirgizie, Uzbekistánu a Tádžikistánu.

Velká Británie/Polsko. I polská vláda počítá s velkou vlnou navrátilců – polských dělníků pracujících ve Velké Británii, a obává se jí. *Krystina Iglicka* – ekonomka a poradkyně vlády, odhaduje, že ve Velké Británii a Irsku může v příštích měsících přijít o práci 400 tis. až 1,2 mil. Poláků. (Mnoho jich pracuje v odvětvích s nízkými příjmy a nedostatečnou ochranou před výpovědí.)

V poslední době se v Británii objevují rasisticky motivované útoky na Poláky a vina je přičítána právě rostoucí nezaměstnanosti. Federace Poláků ve Velké Británii dokonce vyzvala britskou vládu, aby proti jejich diskriminaci něco udělala.

V Německu se zatím krize nevyznačuje takovými velkými tlaky na cizince jako v jiných zemích. Dosud nedošlo k nějakému dramatickému vývoji v nezaměstnanosti cizinců. V prosinci 2008 bylo registrováno 480 699 nezaměstnaných přistěhovalců, což odpovídá 15,5 % všech nezaměstnaných a je to jen nepatrný vzrůst ve srovnání s měsíci předtím (listopad 468 599, říjen 469 125, září 476 311). Zatím se neuvažuje o omezení přistěhovalectví do Německa, resp. výhody pro vysoce kvalifikované odborníky zůstávají stejné. Jen pro zajímavost, nejnižší hranice příjmu pro vysoce kvalifikovaného odborníka činí 63 600 euro na rok. Kromě toho mohou obdržet právo trvalého pobytu, když v Německu ukončili vzdělání a mají slíbený nástup do zaměstnání nebo pevný pracovní poměr.

Nicméně názory na řešení migrace v souvislosti s krizí se různí. Např. při příležitosti Mezinárodního dne migrantů 18. 12. 2008 uvedl generální ředitel IOM *William Lacy Swing*, že by bylo kontraproduktivní, kdyby západní vlády nyní před migranty zavíraly dveře, protože struktury společenství budou nadále potřebovat přistěhovalce. Migrantů by se v opačném případě přistěhovali ilegálně. To je podle něj riskantní a přispělo by to k nepřátelství vůči cizincům. „Nedělejte nám z hospodářské krize migrační krizi“ řekl dále *Swing*. Jinak vidí situaci *Steven Camarota* z washingtonského think tank *Centra pro studium migrace (Center for Immigration Studies)*, které je vůči imigraci kritické. Uvedl: „Nyní je ideální doba poslat ilegální přistěhovalce domů a uvolnit práci pro Američany a legální přistěhovalce“.

Pramen: Weltwirtschaftskrise trifft Migranten hart. In Migration und Bevölkerung, Ausgabe 1, Januar/Februar 2009, s. 1–2 (kráceno).

hru

Sociologický časopis Czech Sociological Review

2009, ROČNÍK 45, ČÍSLO 4

Úvodem k monotematickému číslu „Instituce genderu a gender institucí“ (*Iva Šmídová*) ... 645

STATI

Mariana Szapuová: Rod vo vede: teoretické perspektivy a ich uplatnenie vo výskume 649
Sharon Markus: Genealogie manželství..... 671

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Iva Šmídová: Genderová volba práce: statusové šance a vzdělávací rozhodovací strategie..... 707
Lucie Jarkovská: Školní třída pod genderovou lupou 727
Radka Dudová: Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR..... 753
Martina Kampichler: Politiky genderové nerovnosti mužů a žen v Evropské unii z hlediska analýzy rámců..... 785
Zdeňka Kalnická: Genderovost filozofického kánonu a textové „strategie“ marginalizace filozofek..... 809

RECENZE – ZPRÁVY

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217-218, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

Bibliografie

Výběr české demografické literatury za 2. pololetí 2008 a 1. pololetí 2009

I. Knižní publikace

1. Cohn, W. *Cikáni*. Praha: Slon, 2009, 62 s.
2. Drbohlav, D. *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)*. Praha: Academia, 2009, 312 s.
3. Dudová, R. (ed.). *Nové šance a rizika. Flexibilní práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008, 308 s.
4. Gruss, P. (ed.). *Perspektivy stárnutí*. Praha: Portál, 2009, 224 s.
5. Horáková, M. *Mezinárodní pracovní migrace v ČR*. Bulletin No. 22. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009, 60 s.
6. Hroch, M. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních národů*. Praha: Slon, 2009, 67 s.
7. Katriňák, T. *Spříznění volbou? Homogamie a heterogamie manželských párů v ČR*. Praha: Slon, 2009, 240 s.
8. Kol. aut. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Slon, 2009, 243 s.
9. Kuchařová, Věra a kol. *Životní podmínky a potřeby rodin v hlavním městě Praze*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009, 100 s.
10. Kuchařová, Věra a kol. *Péče o děti předškolního a raného školního věku*. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2009, 212 s.
11. Marksová-Tominová, M. *Rodina a práce – jak je sladit a nezbáznit se*. Praha: Portál, 2009, 112 s.
12. *Neregulární pobyt cizinců v ČR: problémy a jejich řešení*. Praha: Člověk v tísni, Multikulturní centrum, 2008, 116 s.
13. Pešek, J. *University – Historiography – Society – Politics. Selected of Jan Havránek*. Praha: Academia, 2009, 494 s.
14. Petráš, R. *Menšiny v meziválečném Československu*. Praha: Academia, 2009, 438 s.
15. Rychtaříková, J. – Kuchařová, V. (eds.). *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2008, 169 s.
16. *Sborník z konference o rodinné politice: Raná péče o děti mezi rodinou a státem*. Praha 22. – 23. listopadu 2007. Praha: MPSV, 2008, 27 s.
17. Sirovátka, T. – Hora, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. 2008, 328 s.
18. *Statistická ročenka České republiky 2008*. Praha: Scientia, 2008, 794 s.
19. Šmídová, I. (ed.). *Pečovatelská otcovství. Zkušenosti a genderové vztahy*. Brno: Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti FSS MU, 2008, 90 s.
20. Šotolová, E. *Vzdělávání Romů*. Praha: Academia, 2009, 124 s.
21. Štátná, A. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2009, 131 s.
22. Tomeš, J. (ed.). *Ženy ve spektru civilizací*. Praha: Slon, 2009, 67 s.
23. *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2008*. Bulletin No. 24. Praha: VÚPSV, 2009, 53 s.
24. *Život žen a mužů. Analýza dat z publikace Zastřeno na ženy a muže 2008 a vybraných informací ze šetření SILC*. Praha: ČSÚ, 2009, 23 s.

II. Soubory údajů

25. *Fakta o České republice*. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1419-09>
26. *Počet obyvatel v obcích k 1. 1. 2009*. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1301-09>
27. *Ukazatele sociálního a hospodářského vývoje ČR od roku 1990 do konce 2. čtvrtletí 2009*. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1301-09>
28. *Ženy a muži v letech 2008*. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1415-08>
29. *Život cizinců v ČR 2008*. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1118-08>
30. *Život žen a mužů 2008*. Dostupné z: <http://czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/1137-08>

III. Výběr statí

31. Bartošová, M. *Ženy po třicítce – příklad specifických reprodukčních strategií a jejich zdroj*. Sociologický časopis (SC), 2009, 45 (1), s. 147–176.
32. Brdička, R. *O lidské dlouhověkosti – I. vnější vlivy*. Časopis lékařů českých (ČLČ), 2009, 148, s. 264–268.
33. Čermák, Z. – Hampl, M. – Müller, J. *Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu?* Geografie, sborník České geografické společnosti (GSČDS), 2009, 114 (1), s. 37–51.
34. Dolejší, P. *Teorie stárnutí populace a trh práce*. Fórum sociální politiky (FSP), 2008, 2 (6), s. 2–7.

34. Dudová, R. *Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR*. SČ, 2009, 45 (4), s. 753–784.
36. Gerbery, D. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v Slovenskej republike*. FSP, 2008, 2 (5), s. 9–18.
37. Hasmanová-Marhánková, J. *Genderové nerovnosti ve stáří: marginalizace a zvýhodnění žen ve stáří*. Gender, rovné příležitosti, výzkum (GRPV), 2008, 9 (1), s. 28–36.
38. Hašková, H. *Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti mezi lety 1945–2006*. GRPV, 2007, 8 (2), s. 1–10.
39. Hašková, H. – Rabušic, L. *K nízké sňatečnosti v České republice*. Sociální studia (SS), 2008, 5 (2), s. 9–33.
40. Hlaváčková, L. *Z historie „jubilejního pavilonu“ v pražské všeobecné nemocnici*. ČLČ, 2008, 147, s. 580–583.
41. Höhne, S. *Role dávek státní sociální podpory při redukcí chudoby rodin s dětmi*. FSP, 2008, 2 (5), s. 33–37.
42. Holčík J. *Nespravedlnost, která zabíjí. Zpráva o sociálních determinantách zdraví*. ČLČ, 2009, 148, s. 4–9.
43. Horáková, M. – Bareš, P. *Integrační funkce rodiny v procesu migrace. Hlavní zjištění projektu Interface*. FSP, 2008, 3 (5), s. 8–16.
44. Chaloupková, J. – Mitchell, E. *Návrat do zaměstnání po rodičovském dovolené: rozdíl podle rodinného uspořádání*. FSP, 2008, 3 (3), s. 2–8.
45. Izák, V. *Demografie a penze*. Politická ekonomie (PE), 2008 (2), s. 272–273.
46. Jeřábek, H. *Rodinná péče o seniory jako „práce z lásky“: nové argumenty*. SČ, 2009, 45 (2), s. 243–265.
47. Kampichler, M. *Politiky genderové nerovnosti mužů a žen v Evropské unii z hlediska analýzy rámců*. SČ, 2009, 45 (4), s. 785–808.
48. Karpíšek, Z. – Kotíková, J. – Kotrusová, M. *Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou I. Poznatky ze statistické analýzy dosavadního vývoje zaměstnanosti starších osob*. FSP, 2008, 3 (4), s. 7–12.
49. Karpíšek, Z. – Kotíková, J. – Kotrusová, M. *Zaměstnaní na českém trhu práce stárnou II (dokončení). K problémům dalšího vývoje zaměstnanosti starších osob*. FSP, 2008, 3 (5), s. 17–20.
50. Kolářová, M. *Na křížovatkách nerovnosti: gender, třída a rasa/ethnicita*. GRPV, 2008, 9 (1), s. 1–10.
51. Křížková, A. – Vohlídalová, M. *Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí*. SČ, 2009, 45 (1), s. 31–60.
52. Křížková, A. – Maříková, H. – Dudová, R. – Sloboda, Z. *The Conditions of Parenthood in Organisations: An International Comparison*. SČ, 2009, 45 (3), s. 519–547.
53. Kuchařová, V. *Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití*. FSP, 2008, 2 (6), s. 8–14.
54. Kukla, L. – Hrubá, D. – Tyrlik, M. *Sebevražedné pokusy v souboru mladých dospělých – výsledky studie ELSPAC*. ČLČ, 2008, 147, s. 527–534.
55. Marcus, Sh. *Genealogie manželství*. SČ, 2009, 45 (4), s. 671–706.
56. Maříková, H. *Pečující otcové: příběhy plné odlišností*. SČ, 2009, 45 (1), s. 89–113.
57. Netrdová, P. – Nosek, V. *Přístupy k měření významu geografického rozměru společenských nerovností*. GSCGS, 2009, 114 (1), s. 52–65.
58. Plasová, B. *Význam faktorů trhu práce pro návrat žen na trh práce po rodičovské dovolené*. SS, 2008, 5 (2), s. 29–105.
59. Sirovátka, T. – Hora, O. – Kofroň, P. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice*. FSP, 2008, 2 (5), s. 2–8.
60. Slepíčková, L. *Neplodnost jeho a neplodnost její*. SČ, 2009, 45 (1), s. 177–203.
61. Svobodová, K. *Bydlení seniorů v České republice*. FSP, 2008, 3 (5), s. 2–8.
62. Szapuová, M. *Rod vo vede: teoretické perspektivy a ich uplatnenie vo výskume*. SČ, 2009, 45 (4), s. 649–670.
63. Šípek, A. – Gregor, V. – Horáček, J. – Mazánková, V. – Langhammer, P. – Šípek, A. jr. *Historie a současnost registrace vrozených vad v České republice*. ČLČ, 2009, 148, s. 505–509.
64. Tomeš, I. *Úvahy nad současnou reformou podpory rodin*. FSP, 2008, 2 (4), s. 21–25.

hru